

ಶ್ರೀಭೋಜರಾಜವಿರಚಿತೆ ಚಂಪೂರಾಮಾಯಣೆ ಅಯೋಡ್ಯಾಕಾಂಡಃ

ಶ್ರೀಭೋಜರಾಜವಿರಚಿತ
ಚಂಪೂರಾಮಾಯಣಮ್
(ಅಯೋಡ್ಯಾಕಾಂಡಃ)

ಬಿ.ಎಸ್.ಸಿ.-ತೃತೀಯ ಸೆಮಿಸ್ಟರ್ ತರಗತಿಯ ಪಠ್ಯಗ್ರಂಥ

ಪ್ರಧಾನಸಂಪಾದಕರು
ಡಾ. ಕೆ.ಆರ್.ಕುಮುದವಲ್ಲಿ

ಸಂಪಾದಕರು
ಡಾ. ಇ.ಎನ್. ಶ್ರೀನಿವಾಸ್

ಪ್ರಸಾರಾಂಗ
ಬೆಂಗಳೂರು ನಗರ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ
ಸೆಂಟ್ರಲ್ ಕಾಲೇಜು ಆವರಣ, ಬೆಂಗಳೂರು-560 001

**Sri Bhojaraja Virachitha Champu Ramayanam
Ayodhyakanda** : A prescribed Text Book in
Sanskrit for Third Semester B.Sc Degree Classes:
Edited and Translated by Dr. E.N. Srinivas,
Assistant Professor of Sanskrit, APS College of
Commerce, Bengaluru.

Chief Editor : Dr. K.R. Kumadavalli, HOD of
Sanskrit, Vijaya College, Bengaluru.

Pages : 97+x

Published by
Director, Prasaraṅga,
Bengaluru City University
Central College Campus,
Bengaluru-560 001.

ಕುಲಪತಿಗಳ ನುಡಿ

ಬೆಂಗಳೂರು ನಗರ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯವು ಪಠ್ಯಪುಸ್ತಕಗಳ ಪ್ರಕಟಣೆಯ ಯೋಜನೆಯಿಂದ ಶೈಕ್ಷಣಿಕ ಕ್ಷೇತ್ರಕ್ಕೆ ತನ್ನದೇ ಆದ ಕೊಡುಗೆಯನ್ನು ನೀಡುತ್ತಿದೆ.

ಪ್ರಸ್ತುತ ಎಸ್.ಇ.ಪಿ. ಯೋಜನೆಯಡಿಯಲ್ಲಿ ತೃತೀಯ ಸೆಮಿಸ್ಟರ್ ಬಿ.ಎಸ್.ಸಿ. ಪದವಿ ತರಗತಿಗಳ ಸಂಸ್ಕೃತ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ಶ್ರೀಭೋಜರಾಜವಿರಚಿತ ಚಂಪೂರಾಮಾಯಣಮ್ (ಅಯೋಧ್ಯಾಕಾಂಡಃ) ಸಂಗ್ರಹವನ್ನು ಪಠ್ಯವನ್ನಾಗಿ ಆಯ್ಕೆ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ.

ವಿಶ್ವದ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಾಚೀನ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಸಂಸ್ಕೃತ. ನಮ್ಮ ಭಾರತ ದೇಶದ ಎರಡು ವಿಶೇಷತೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಸಂಸ್ಕೃತ ಮತ್ತೊಂದು ಸಂಸ್ಕೃತಿ. ಸಂಸ್ಕೃತವಿಲ್ಲದೆ ನಮ್ಮ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಅರಿವು ಅಪೂರ್ಣ. ಹಾಗೆಯೇ ಮಾನವೀಯ ಮೌಲ್ಯಗಳ ಪರಿಚಯವೂ ಅಸಾಧ್ಯ. ಇದು ಸಂಸ್ಕೃತ ಭಾಷೆ ಮತ್ತು ಸಾಹಿತ್ಯದ ಅಧ್ಯಯನದ ಅವಶ್ಯಕತೆಯನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾಚೀನ ಸಂಸ್ಕೃತ ಕವಿಗಳ ಕೃತಿಗಳ ಅಧ್ಯಯನವು ಈ ದಾರಿಯಲ್ಲಿ ಸಹಕಾರಿಯಾಗಿದೆ. ಅದರಲ್ಲೂ ಚಂಪೂಕಾವ್ಯಗಳ ಹುಡುಗನನ್ನೂ ತಿಳಿಯಬೇಕಾಗಿದೆ. ಈ ಕಾರಣದಿಂದ ತೃತೀಯ ಸೆಮಿಸ್ಟರ್ ಬಿ.ಎಸ್.ಸಿ. ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ಶ್ರೀಭೋಜರಾಜವಿರಚಿತ ಚಂಪೂರಾಮಾಯಣಮ್ (ಅಯೋಧ್ಯಾಕಾಂಡಃ)ದ ಭಾಗವನ್ನು ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಲು ಅವಕಾಶ ಕಲ್ಪಿಸಲಾಗಿದೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ಪಠ್ಯಪುಸ್ತಕವನ್ನು ಬೆಂಗಳೂರು ನಗರ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಪ್ರಸಾರಾಂಗದಿಂದ ಪ್ರಕಟಪಡಿಸಿ, ಸಂಸ್ಕೃತ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳ ಮತ್ತು ಅಧ್ಯಾಪಕರ ಕೈಯಲ್ಲಿಡಲು ಅತೀವ ಹರ್ಷವಾಗುತ್ತಿದೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ಎಸ್.ಇ.ಪಿ. 2024ರ ಅನ್ವಯ 2024-2025 ನೇ ಶೈಕ್ಷಣಿಕ ವರ್ಷದ ಸಾಲಿಗೆ ಹೊಸದಾಗಿ ನಿಯೋಜಿತಗೊಂಡಿರುವ ಈ ಪಠ್ಯಪುಸ್ತಕದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಭೋಜರಾಜವಿರಚಿತ ಚಂಪೂರಾಮಾಯಣದ ಅಯೋಧ್ಯಾಕಾಂಡ ಭಾಗವನ್ನು ನೀಡಲಾಗಿದೆ. ಮೂಲ ಪಠ್ಯದೊಂದಿಗೆ ಕನ್ನಡ ಹಾಗೂ ಆಂಗ್ಲ ಅನುವಾದ, ಪೀಠಿಕೆಗಳನ್ನು ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳ ಅನುಕೂಲಕ್ಕಾಗಿ ಡಾ. ಇ.ಎನ್.ಶ್ರೀನಿವಾಸ್ ಇವರು ಸಂಪಾದಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇವರಿಗೆ ನನ್ನ ಹೃತ್ಪೂರ್ವಕ ವಂದನೆಗಳು.

ಪ್ರಧಾನ ಸಂಪಾದಕರಾದ ಹಾಗೂ ಸಂಸ್ಕೃತ ಅಧ್ಯಯನ ಮಂಡಳಿಯ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾದ ಡಾ. ಕೆ.ಆರ್.ಕುಮುದವಲ್ಲಿ ಅವರಿಗೂ ನನ್ನ ವಂದನೆಗಳು.

ಸಂಸ್ಕೃತ ಸಾಹಿತ್ಯದ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು ಹಾಗೂ ಅಧ್ಯಾಪಕರು ಈ ಕೃತಿಯನ್ನು ಹೃತ್ಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಸ್ವಾಗತಿಸುವರೆಂದು ಭಾವಿಸಿದ್ದೇನೆ.

ಡಾ. ಜಲಜ

ಕುಲಪತಿಗಳು (ಪ್ರಭಾರಿ)

ಪ್ರಧಾನಸಂಪಾದಕರ ನುಡಿ

ಮನುಷ್ಯನು ಜ್ಞಾನದಿಂದ ತನ್ನ ಜೀವನವನ್ನು ಉತ್ತಮಗೊಳಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಸಹಕಾರಿಯಾಗಿರುವ ಅನೇಕ ಮಾಧ್ಯಮಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಹಿತ್ಯ ಕೃತಿಗಳೂ ಒಂದು. ವಿಶ್ವದ ಪ್ರಾಚೀನ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದಾದ ಸಂಸ್ಕೃತದ ಸಾಹಿತ್ಯ ಕೃತಿಗಳೂ ಇದಕ್ಕೆ ಹೊರತಲ್ಲ. ಎಷ್ಟೇ ಪ್ರಾಚೀನ ಕೃತಿಗಳಾಗಿದ್ದರೂ ಇಂದಿಗೂ ಅವುಗಳ ಪ್ರಸ್ತುತತೆ ಕಡಿಮೆಯಾಗಿಲ್ಲ. ಭಾಷೆಯ ವಿಚಾರದಲ್ಲಾಗಲೀ, ವಿಷಯದ ವಿಚಾರದಲ್ಲಾಗಲೀ ಎಂದೆಂದಿಗೂ ನಿತ್ಯನೂತನವಾದ ಅಂಶಗಳನ್ನು ನಮಗೆ ನೀಡುತ್ತಾ ಬಂದಿವೆ. ಇಂತಹ ಸಂಸ್ಕೃತ-ಸಾಹಿತ್ಯ ಕೃತಿಗಳ ಪರಿಚಯವನ್ನು ಪದವಿ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ಪಠ್ಯಪುಸ್ತಕಗಳ ಮೂಲಕ ಬೆಂಗಳೂರು ನಗರ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯವು ಮಾಡಿಕೊಡುತ್ತಾ ಬಂದಿದೆ.

ಈ ನಿಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ರಚಿಸಲಾದ ಸಂಸ್ಕೃತ ಅಧ್ಯಯನ ಮಂಡಳಿಯು ರಾಜ್ಯ ಶಿಕ್ಷಣ ನೀತಿಗೆ ಅನುಸಾರವಾಗಿ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ಪಠ್ಯಕ್ರಮವನ್ನು ರಚಿಸುತ್ತಾ ಬಂದಿದೆ. ಪದವಿ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ಮೊದಲ ಎರಡು ಸೆಮಿಸ್ಟರ್‌ಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಕೃತ ಪದ್ಯ ಹಾಗೂ ಗದ್ಯಕಾವ್ಯಗಳ ಪರಿಚಯ ಹಾಗೂ ವಿಶೇಷತೆಗಳನ್ನು ಉಂಟು ಮಾಡುವ ಪಠ್ಯಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ ಮಂಡಳಿಯು ಮೂರನೆಯ ಸೆಮಿಸ್ಟರ್ ತರಗತಿಗಳಿಗೆ ಸಂಸ್ಕೃತ ಚಂಪೂಕಾವ್ಯಗಳನ್ನು ಪರಿಚಯಿಸಲು ಇಚ್ಛಿಸಿತು. ಇದರಿಂದ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ಸಂಸ್ಕೃತ ಕಾವ್ಯದ ಎಲ್ಲ ವಿಧಗಳನ್ನು ಪರಿಚಯಿಸುವ ಹಾಗೂ ಅವುಗಳ ಸೌಂದರ್ಯವನ್ನು ಆಸ್ವಾದಿಸುವ ಅವಕಾಶವು ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ಇದರಂತೆ ಬಿ.ಎಸ್‌ಸಿ. ತೃತೀಯ ಸೆಮಿಸ್ಟರ್‌ನ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ಮಹಾಕವಿ ಭೋಜವಿರಚಿತ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಕೃತಿ ಚಂಪೂರಾಮಾಯಣದ ಅಯೋಧ್ಯಾಕಾಂಡ ಭಾಗವನ್ನು ಪಠ್ಯವನ್ನಾಗಿ ನಿಗದಿಪಡಿಸಿ ಅದರ ಸಂಪಾದನಾ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಡಾ. ಇ.ಎನ್. ಶ್ರೀನಿವಾಸ್ ಅವರಿಗೆ ವಹಿಸಿತು. ಮಂಡಳಿಯ ಆಶಯದಂತೆ ಶ್ರೀಯುತರು ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ಅನುಕೂಲವಾಗುವಂತೆ ಪಠ್ಯಪುಸ್ತಕವನ್ನು ಅಚ್ಚುಕಟ್ಟಾಗಿ ಸಂಪಾದಿಸಿಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ.

ಡಾ. ಇ.ಎನ್. ಶ್ರೀನಿವಾಸ್ ಅವರಿಗೆ ನನ್ನ ಹೃತ್ಪೂರ್ವಕ ಧನ್ಯವಾದಗಳು ಹಾಗೂ ಅಭಿನಂದನೆಗಳು.

ಈ ಪಠ್ಯಕ್ರಮದ ರಚನೆಯಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಅಮೂಲ್ಯ ಸಲಹೆಗಳನ್ನಿತ್ತು ಸಹಕರಿಸಿದ ಸಂಸ್ಕೃತ ಅಧ್ಯಯನ ಮಂಡಳಿಯ ಎಲ್ಲಾ ಸದಸ್ಯರಿಗೂ ನಾನು ಆಭಾರಿಯಾಗಿದ್ದೇನೆ.

ಸಂಸ್ಕೃತ ಅಧ್ಯಯನ ಮಂಡಳಿಯ ಎಲ್ಲಾ ತೀರ್ಮಾನಗಳನ್ನು ಬೆಂಬಲಿಸಿ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹಿಸುತ್ತಿರುವ ಬೆಂಗಳೂರು ನಗರ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಉಪಕುಲಪತಿಗಳಾದ ಪ್ರೊ. ಕೆ.ಆರ್.ಜಲಜಾ ಅವರಿಗೂ ನನ್ನ ವಂದನೆಗಳು ಸಲ್ಲುತ್ತವೆ.

ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು ಹಾಗೂ ಉಪನ್ಯಾಸಕರು ಈ ಪಠ್ಯಪುಸ್ತಕದ ಪ್ರಯೋಜನವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾರೆಂದು ಭಾವಿಸುತ್ತೇನೆ.

ಡಾ. ಕೆ.ಆರ್.ಕುಮುದವಲ್ಲಿ
ಅಧ್ಯಕ್ಷರು, ಸಂಸ್ಕೃತ ಅಧ್ಯಯನ ಮಂಡಳಿ,
ಬೆಂಗಳೂರು ನಗರ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ

ಸಂಪಾದಕರ ನುಡಿ

ಕಾವ್ಯಮ್ ಯಶಸೇಽರ್ಥಕೃತೇ ವ್ಯವಹಾರವಿದೆ ಶೀವೇತರಕ್ಷತಯೇ |

ಸದ್ಯಃ ಪರನಿರ್ವೃತಯೇ ಕಾಂತಾಸಂಹಿತತಯೋಪದೇಶಯುಜೇ ||-

ಎಂದು ಆಲಂಕಾರಿಕನಾದ ಮಮ್ಮಟಾಚಾರ್ಯನು ತನ್ನ ಕಾವ್ಯಪ್ರಕಾಶವೆಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಕಾವ್ಯಗಳ ಪ್ರಯೋಜನವನ್ನು ಕುರಿತು ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ. ಕಾವ್ಯಗಳ ಅಧ್ಯಯನದಿಂದ/ರಚನೆಯಿಂದ ಯಶಸ್ಸು (ಕೀರ್ತಿ), ಅರ್ಥ (ಹಣ), ವ್ಯವಹಾರ ಜ್ಞಾನ, ಅಮಂಗಳದ ನಾಶ, ಕಾಂತೆಯ (ಪ್ರೇಮಸಿಯ) ಮಾತಿನ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಉಪದೇಶ, ಆ ಕ್ಷಣದಲ್ಲಿಯೇ ಆನಂದದ ಅನುಭವ ಮುಂತಾದ ಅನೇಕ ಪ್ರಯೋಜನಗಳು ಲಭಿಸುತ್ತವೆ.

ಈ ಪ್ರಯೋಜನಗಳನ್ನು ಓದುಗರು (ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು) ಪಡೆದುಕೊಂಡು ತಮ್ಮ ಬದುಕನ್ನು ಅರ್ಥಪೂರ್ಣವಾದದ್ದನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಲಿ ಎಂಬ ಆಶಯದಿಂದ ಬೆಂಗಳೂರು ನಗರ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಸಂಸ್ಕೃತ ಅಧ್ಯಯನ ಮಂಡಳಿಯು ತನ್ನ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಬರುವ ಮಹಾವಿದ್ಯಾಲಯಗಳ ಬಿ.ಎಸ್.ಸಿ ಕೋರ್ಸಿನ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ಚಂಪೂರಾಮಾಯಣವೆಂಬ ಮನೋಜ್ಞವಾದ ಕಾವ್ಯದ ಅಯೋಧ್ಯಾಕಾಂಡವನ್ನು ಪಠ್ಯಗ್ರಂಥವಾಗಿ ಆಯ್ಕೆ ಮಾಡಿದೆ. ರಾಮಾಯಣದ ಕಥೆಯು ಎಷ್ಟೇ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದರೂ ಅದನ್ನು ಹೊಸರೀತಿಯಲ್ಲಿ, ಹೊಸ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ ನಿರೂಪಿಸಿ ಸಹೃದಯರನ್ನು ಸಂತೋಷಪಡಿಸುವುದರಲ್ಲಿಯೇ ಕವಿಯ ಕವಿತ್ವವು ಅಡಗಿರುತ್ತದೆ. ಅದರಲ್ಲಿಯೂ ಚಂಪೂಶೈಲಿಯು ಸಂಸ್ಕೃತ ಸಾಹಿತ್ಯದ ಒಂದು ವಿಲಕ್ಷಣವಾದ ಅಂಶವಾಗಿದೆ. ಗದ್ಯ, ಪದ್ಯ, ನಾಟಕ ಮುಂತಾದ ಕಾವ್ಯ ಪ್ರಕಾರಗಳು ಬೇರೆ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಕಂಡುಬಂದರು, ಚಂಪೂಶೈಲಿಯ ಕಾವ್ಯ ಪ್ರಭೇದವು ಬಹಳ ವಿರಳವಾದದ್ದಾಗಿದೆ. ಇದು ಹಿಂದೂ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಹರಿಕಥೆ-ಶೈಲಿಯನ್ನು ಹೋಲುವಂತದ್ದಾಗಿದೆ.

ಚೌಖಾಂಭಾ ಸಂಸ್ಕೃತ ಸಂಸ್ಥಾನ ಪ್ರಕಾಶನದ ಚಂಪೂ ರಾಮಾಯಣ ಗ್ರಂಥದ ಸಾಹಿತ್ಯ ಮಂಜೂಷ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದ ಸಹಾಯದಿಂದ ಮೂಲಕ್ಕೆ ಚ್ಯುತಿ ಬರದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳ ಗ್ರಹಿಕೆಯ ಮಟ್ಟವನ್ನು ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಅನುವಾದ-ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡಿರುತ್ತೇನೆ. ಹಿಂದೆ ಬೆಂಗಳೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಬಿ.ಕಾಂ. ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ಪಠ್ಯವಾಗಿ ನಿಗದಿಪಡಿಸಿದ್ದ ಚಂಪೂ ರಾಮಾಯಣದ ಅನುವಾದವನ್ನು ಡಾ. ಎಸ್.ರಂಗನಾಥ್‌ರವರು ಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ. ಅವರ ಆ ಅನುವಾದದ ಉಪಯೋಗವನ್ನು ಕೆಲವು ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಪಡೆದುಕೊಂಡಿರುವುದನ್ನು ಈ ಮೂಲಕ ದಾಖಲಿಸಲು ಇಚ್ಛಿಸುತ್ತೇನೆ. ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು ಅಧ್ಯಾಪಕರು ಹಾಗೂ ಸಹೃದಯರು ಈ ಗ್ರಂಥದ ಪ್ರಯೋಜನವನ್ನು ಪಡೆಯುವರೆಂದು ಆಶಿಸುತ್ತೇನೆ. ಈ ಪಠ್ಯಪುಸ್ತಕದ ಸಂಪಾದನೆ ಹಾಗೂ ಅನುವಾದ-ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡಲು ಅವಕಾಶವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿದ ಬೆಂಗಳೂರು ನಗರ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಕುಲಪತಿಗಳಾದ ಡಾ. ಜಲಜರವರಿಗೆ ಧನ್ಯವಾದಗಳನ್ನು ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲು ಬಯಸುತ್ತೇನೆ.

ಇತಿ

ಡಾ. ಇ.ಎನ್.ಶ್ರೀನಿವಾಸ್

ಸದಸ್ಯರು,

ಸಂಸ್ಕೃತ ಅಧ್ಯಯನ ಮಂಡಳಿ,

ಬೆಂಗಳೂರು ನಗರ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ

ಬೆಂಗಳೂರು-01

**Bengaluru City University
Board of Studies in Sanskrit, UG**

Name	Designation
1. Dr. K.R.Kumudavalli, HOD & Associate Professor of Sanskrit, Vijaya College, R.V. Road, Bengaluru-560 004.	Chairperson
2. Smt. G.S.Yadugiri, HOD & Associate Professor of Sanskrit, SJR College, Bengaluru	Member
3. Dr. Ramarao. S, HOD & Associate Professor of Sanskrit, Seshadripuram College, Yelahanka Newtown, Bengaluru-560 064.	Member
4. Dr. N.S.Suresh, Associate Professor of Sanskrit, BMS College for Women (Autonomous) Bugle Park Road, Basavanagudi, Bengaluru-560 004.	Member
5. Dr. S.N. Pranesha, HOD & Associate Professor of Sanskrit, Jain College, Vasavi Temple Road, Basavanagudi, Bengaluru-560 004.	Member

6. Vidwan S. Muralidharan, Member
Associate Professor of Sanskrit,
Seshadripuram College,
Seshadripuram Bengaluru-560 020.
7. Vidwan H.N.Suresh, Member
Associate Professor of Sanskrit,
Vijaya College, R.V. Road,
Bengaluru-560 004.
8. Dr. E.N. Srinivas, Member
Assistant Professor of Sanskrit,
APS College of Commerce, N.R. Colony,
Bengaluru-560 019.
9. Vidushi Malathi H., Member
HOD & Assistant Professor of Sanskrit,
RNS First Grade College, Channasandra,
Bengaluru-560 098.
10. Sri Shashikiran. Member
Assistant Professor of Sanskrit.
KLE Soceity's Degree College,
Nagarabhavi, Bengaluru-560 072.

॥ विषयावलि: ॥

ಪುಟ ಸಂಖ್ಯೆ

1. ಪೀಠಿಕೆ	1-19
2. Introduction	20-32
3. ಅಯೋಧ್ಯಾಕಾಂಡ:	33-51
4. ಕನ್ನಡ ಅನುವಾದ	52-71
5. English Translation	72-96
Scheme of Examination	97

* * *

ಪೀಠಿಕೆ

ಚಂಪೂ ಕಾವ್ಯಗಳು

ಲಕ್ಷಣ ಹಾಗೂ ಪದವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿ :

ಗದ್ಯ ಪದ್ಯಗಳ ಮಿಶ್ರಣವೇ ಚಂಪೂ. ಈ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪ್ರಕಾರವು ತನ್ನ ಮಧುರ ಪದವಿನ್ಯಾಸ, ಭಾವಪೇಶಲತೆ, ರಸಪರಿಪುಷ್ಟಿಯಿಂದ ಸಹೃದಯರ ಹೃದಯವನ್ನು ಆಕರ್ಷಿಸುತ್ತದೆ. ದಂಡಿಯು ತನ್ನ ಕಾವ್ಯಾದರ್ಶದಲ್ಲಿ,

ಗದ್ಯಪದ್ಯಮಯೀ ಕಾಚಿತ್ ಚಂಪೂರಿತ್ಯಭಿಧೀಯತೇ |

(ಕಾವ್ಯಾದರ್ಶ 1-31)

ಎಂಬುದಾಗಿ ಚಂಪೂಶಬ್ದವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುತ್ತಾನೆ.

“ಚಮತ್ಕೃತ್ಯ ಪುನಾತಿ ಸಹೃದಯಾನ್ ವಿಸ್ಮಯೀಕೃತ್ಯ ಪ್ರಸಾದಯತೀತಿ ಚಂಪೂ” ಎಂದು ಹರಿದಾಸ ಭಟ್ಟಾಚಾರ್ಯರು ಚಂಪೂಶಬ್ದದ ನಿಷ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ. “ಚಪಿಗತ್ಯಾಂ” ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ “ಚಂಪಯತೀತಿ ಚಂಪೂಃ” ಎಂದೂ ಕೆಲವು ವಿದ್ವಾಂಸರು ಚಂಪೂ ಶಬ್ದದ ನಿಷ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಗದ್ಯ ಮತ್ತು ಪದ್ಯಗಳ ಮಿಶ್ರಣವೇ ಚಂಪೂವಿನ ಜೀವಾಳ. ಹೇಮಚಂದ್ರ, ವಾಗ್ಭಟ, ವಿಶ್ವನಾಥ, ಶಾರದಾತನಯ ಮುಂತಾದ ಆಚಾರ್ಯರು ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಒಮ್ಮತವನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟೀಕರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಗದ್ಯಕಾವ್ಯವು ಅರ್ಥಗೌರವ ಮತ್ತು ವರ್ಣನೆಯ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಮಹತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದರೆ ಪದ್ಯಕಾವ್ಯವು ಛಂದೋಬದ್ಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಗೇಯ ಲಯ ಸಂಪತ್ತಿಯಿಂದ ಸಮೃದ್ಧವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಇವೆರಡರ ಮಿಶ್ರಣ ಒಂದು ನೂತನವಾದ ಚಮತ್ಕಾರದ ಆವಿರ್ಭಾವಕ್ಕೆ ನಾಂದಿಯಾಗುತ್ತದೆ.

ಜೀವಂಧರ ಚಂಪೂವನ್ನು ರಚಿಸಿದ ಹರಿಚಂದ್ರನು ಚಂಪೂಕಾವ್ಯವನ್ನು ಬಾಲ್ಯ ಮತ್ತು ತಾರುಣ್ಯದಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ಶಿರೋರೀ ಕನೈಗೆ ಸದೃಶವಾಗಿ ರಸೋತ್ಪಾದಕವೆಂದು ಒಪ್ಪಿದ್ದಾನೆ:

ಗದ್ಯಾವಲೀ ಪದ್ಯಪರಂಪರಾ ಚ.ಪ್ರತ್ಯೇಕಮಪ್ಯಾವಹತಿ ಪ್ರಮೋದಮ್ |
 ಹರ್ಷಪ್ರಕರ್ಷಂ ತನುತೇ ಮಿಲಿತ್ವಾ ದ್ರಾಕ್ -
 ಬಾಲ್ಯತಾರುಣ್ಯವತೀವ ಕನ್ಯಾ||

(ಜೀವಂಧರ ಚಂಪೂ 1-9)

ಚಂಪೂರಾಮಾಯಣವನ್ನು ರಚಿಸಿದ ಭೋಜನು ಗದ್ಯಮಿಶ್ರಿತವಾದ ಪದ್ಯವನ್ನು ವಾದ್ಯಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ಗಾಯನಕ್ಕೆ ಸದೃಶವಾಗಿ ಹೆಚ್ಚಿನ ಹೃದಯಹ್ಲಾದತೆಯನ್ನುಂಟು ಮಾಡುವುದೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ.

ಗದ್ಯಾನುಬಂಧರಸಮಿಶ್ರಿತಪದ್ಯಸೂಕ್ತಿ:-
 ಹೃದ್ಯಾ ಹಿ ವಾದ್ಯಕುಲಯಾ ಕಲಿತೇವಾಗೀತಿಃ ||

(ಚಂಪೂರಾಮಾಯಣ 1-2)

ವಿಶ್ವಗುಣಾದರ್ಶಚಂಪೂ ಕರ್ತೃವಾದ ವೆಂಕಟಾಧ್ವರಿಯು ಗದ್ಯಪದ್ಯಗಳ ಮಿಶ್ರಣ ಮಧು ಹಾಗೂ ದ್ರಾಕ್ಷಿಯ ಮಿಶ್ರಣದಂತೆ ಆಹ್ಲಾದಕರವೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುತ್ತಾನೆ:

ಸಂಗಃ ಕಸ್ಯ ಹಿ ನ ಸ್ವಧೇತ ಸುಧಿಯಃ ಮಾದ್ವೀಕಮೃದ್ವೀಕಯೋಃ |

(ವಿಶ್ವಗುಣಾದರ್ಶ ಚಂಪೂ 1-4)

ತತ್ತ್ವಗುಣಾದರ್ಶದ ರಚನಾಕಾರವಾದ ಅಣ್ಣಿಯಾರ್ಯರು ಗದ್ಯಪದ್ಯಗಳ ಮಿಶ್ರಣ ಪದ್ಮರಾಗ ಮಣಿಯೊಡನೆ ಸೇರಿರುವ ಮುತ್ತಿನ ಹಾರಕ್ಕೆ ಸದೃಶವೆಂದು ವರ್ಣಿಸುತ್ತಾರೆ. ಗೋಪಾಲ ಚಂಪೂಕರ್ತೃವಾದ ಜೀವರಾಜನು ಚಂಪೂಕಾವ್ಯದ ವಿಹಾರವನ್ನು ಜಲವಿಹಾರದಂತೆ ಆನಂದಪ್ರದವೆಂದು ಹೊಗಳಿದ್ದಾನೆ. ಬಾಲಭಾಗವತಚಂಪೂ ಕರ್ತೃವಾದ ಪದ್ಮರಾಜನು ಗದ್ಯಪದ್ಯಮಿಶ್ರಿತವಾದ ಚಂಪೂಕಾವ್ಯವನ್ನು ಕೋಮಲಕಿಸಲಯದಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ತುಳಸೀಮಾಲೆಗೆ ಹೋಲಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಚಂಪೂಶೈಲಿಯ ಉಗಮ ಮತ್ತು ವಿಕಾಸ

ಗದ್ಯಪದ್ಯಗಳ ಮಿಶ್ರಣಶೈಲಿಯು ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಾಚೀನವಾದುದು. ಕೃಷ್ಣಯಜುರ್ವೇದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ತೈತ್ತಿರೀಯ, ಮೈತ್ರಾಯಣೀ, ಕಾಠಕಸಂಹಿತೆಗಳಲ್ಲಿ ಗದ್ಯ ಪದ್ಯಾತ್ಮಕಶೈಲಿಯನ್ನು ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ. ಅಥರ್ವವೇದದ ಕೆಲವು ಭಾಗಗಳಲ್ಲೂ ಈ ಶೈಲಿ ಕಂಡು ಬರುತ್ತದೆ. ವೇದಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವ ಆಖ್ಯಾನಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಶೈಲಿಯು ಪ್ರಧಾನವಾಗಿದೆ. ಐತರೇಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರೋಪಾಖ್ಯಾನದ 33ನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯ, ಕಠ, ಪ್ರಶ್ನ, ಮುಂಡಕ ಮುಂತಾದ ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳು, ಶ್ರೀಮದ್ಭಾಗವತ ಪುರಾಣದ ಪಂಚಮಸ್ಕಂಧ, ಸಮಗ್ರವಿಷ್ಣು ಪುರಾಣದ 4ನೆಯ ಅಂಶ, ಮಹಾಭಾರತದ ಆದಿಪರ್ವಾಂಶಗರ್ಭಾವತ ಪೌಷ್ಪಪರ್ವ, ಜಾತಕಮಾಲಾ ಎಂಬ ಬೌದ್ಧಗ್ರಂಥ, ಹಿತೋಪದೇಶ, ಪಂಚತಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಚಂಪೂ ಶೈಲಿಯನ್ನು ಗಮನಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ. ಕೆಲವು ಶಿಲಾಲೇಖನಗಳಲ್ಲೂ ಸಮೀಪ ಶೈಲಿಯನ್ನು ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ. ಕ್ರಿ.ಶ. 300ರ ಹರಿಶೇಖರ ಸಮುದ್ರಗುಪ್ತ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಗದ್ಯಪದ್ಯಗಳ ಮಿಶ್ರಣವಿದೆ. ಇದರ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲೇ ಸ್ತಗ್ಧರಾ, ಶಾರ್ದೂಲ ವಿಕೀಡಿತದಂತಹ ದೊಡ್ಡ ವೃತ್ತಗಳಿವೆ ಮತ್ತು ಸಮುದ್ರಗುಪ್ತನ ಕೀರ್ತಿಯು ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ತದನಂತರ ಬರುವ ಒಂದು ಸುದೀರ್ಘ ಗದ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಮುದ್ರಗುಪ್ತನ ದಿಗ್ವಿಜಯದ ವರ್ಣನೆಯಿದೆ.

ವಿಷಯ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಚಂಪೂಗಳನ್ನು ನಾಲ್ಕು ಗುಂಪುಗಳಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಬಹುದು.

1. ಪೌರಾಣಿಕ ಅಥವಾ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಕಥೆಯನ್ನು ಅವಲಂಬಿಸಿರುವಂತಹ ನಳ ಚಂಪೂ, ವರದಾಂಬಿಕಾಪರಿಣಯ ಚಂಪೂ, ಇತ್ಯಾದಿಗಳು.

2. ಕಾಲ್ಪನಿಕ ಕಥೆಯನ್ನಾಧರಿಸಿ ಬಂದಿರುವ ವಿಕ್ರಮಸೇನ ಚಂಪೂ ಇತ್ಯಾದಿಗಳು.

3. ತೀರ್ಥಕ್ಷೇತ್ರಗಳನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವ ವಿಶ್ವಗುಣಾದರ್ಶ ಚಂಪೂ ಇತ್ಯಾದಿಗಳು.

4. ತತ್ವಗುಣದರ್ಶ ಮುಂತಾದ ವಿಚಾರಪ್ರಧಾನವಾದ ದಾರ್ಶನಿಕ ಚಂಪೂಗಳು.

ಚಂಪೂಕಾವ್ಯಗಳ ಸಂಕ್ಷಿಪ್ತ ಇತಿಹಾಸ

ನಳಚಂಪೂ :

ನಮಗೆ ದೊರೆತಿರುವಂತಹ ಚಂಪೂಕಾವ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಾಚೀನವಾದುದು ತ್ರಿವಿಕ್ರಮಭಟ್ಟನಿಂದ ವಿರಚಿತವಾದ ನಳಚಂಪೂ, ತ್ರಿವಿಕ್ರಮಭಟ್ಟನಿಗೆ ಸಿಂಹಾದಿತ್ಯ ಎಂಬ ಹೆಸರೂ ಇದ್ದಂತೆ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಇವನಿಂದಲೇ ರಚಿತವಾದ ಮತ್ತೊಂದು ಚಂಪೂ ಕಾವ್ಯವೆಂದರೆ ಮದಾಲಸ ಚಂಪೂ.

ಯಶಸ್ವಿಲಕಚಂಪೂ :

ಅದೇ ಶತಮಾನಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಮತ್ತೊಂದು ಚಂಪೂ ಕಾವ್ಯವೆಂದರೆ ಸೋಮದೇವನ ಯಶಸ್ವಿಲಕ ಚಂಪೂ. ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ರಾಜನಾದ ಕೃಷ್ಣನ ಸಮಕಾಲೀನನು ಚಾಲುಕ್ಯರಾಜನಾದ, ಮೂರನೆಯ ಅರಿಕೇಸರಿಯ ಆಶ್ರಿತನೂ ಆಗಿದ್ದ ಸೋಮದೇವನು ದಿಗಂಬರ ಜೈನ ಪಂಥಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವನು. ಜೈನಸಿದ್ಧಾಂತದ ಅವಲಂಬನೆಯಿಂದಲೇ ಮುಕ್ತಿ ದೊರೆಯುವುದೆಂದು ಈ ಚಂಪೂಕಾವ್ಯ ನಿರೂಪಿಸುತ್ತದೆ. ಎಂಟು ಅಶ್ವಾಸಗಳ ದೀರ್ಘ ಕೃತಿಯಾದ ಈ ಕಾವ್ಯ ರಾಜನಾದ ಯಶೋಧರನು ಅನೇಕ ಜನ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಕಷ್ಟವನ್ನನುಭವಿಸಿ ಕೊನೆಗೆ ಜೈನ ಮತದ ದೀಕ್ಷೆಯನ್ನು ಪಡೆದು ಮುಕ್ತನಾದುದನ್ನು ವರ್ಣಿಸುತ್ತದೆ.

ಜೀವಂಧರಚಂಪೂ :

ಇದೇ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ರಚಿತವಾದ ಇನ್ನೊಂದು ಚಂಪೂಕಾವ್ಯ ಜೀವಂಧರಚಂಪೂ. ಗುಣಭದ್ರನ ಉತ್ತರಪುರಾಣದ ಆಧಾರದಿಂದ ಹರಿಚಂದ್ರ ಎಂಬ ಜೈನಕವಿಯು ಇದನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಹನ್ನೊಂದು ಲಂಬಕಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ಈ ಕಾವ್ಯ ಜೀವಂಧರನ ಕಥೆಯನ್ನು ನಿರೂಪಿಸುತ್ತದೆ.

ಚಂಪೂ ರಾಮಾಯಣ :

ಚಂಪೂಕಾವ್ಯಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಅತ್ಯಂತ ಜನಪ್ರಿಯವಾದ ಕಾವ್ಯವೆಂದರೆ ಭೋಜರಾಜನ ಚಂಪೂರಾಮಾಯಣ. ರಾಮಾಯಣ ಚಂಪೂ ಎಂದೇ ಖ್ಯಾತವಾಗಿರುವ ಈ ಕಾವ್ಯ ವಾಲ್ಮೀಕಿ ರಾಮಾಯಣವನ್ನು ಚಾಚೂತಪ್ಪದಂತೆ ಅನುಕರಿಸುತ್ತದೆ. ವೈದರ್ಭಿಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ ರಚಿತವಾದ ಈ ಕಾವ್ಯ ಸುಂದರ

ಗದ್ಯಪದ್ಯಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು ಅತ್ಯಂತ ಚೇತೋಹಾರಿಯಾಗಿದೆ. ಇದು ಕ್ರಿ.ಶ. 9ನೇ ಶತಮಾನಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ್ದು.

ಭಾಗವತಚಂಪೂ :

ಅಭಿನವಕಾಳಿದಾಸ ಎಂದು ಬಿರುದಾಂಕಿತನಾಗಿದ್ದ ರಾಜಶೇಖರನೆಂಬ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದ ರಾಜನ ಆಶ್ರಿತನಾಗಿದ್ದ ಈ ಕವಿಯ ನಿಜನಾಮ ತಿಳಿಯದು. ಇವನ ಕೃತಿ “ಭಾಗವತ ಚಂಪೂ” ಭಾಗವತದ ಕಥೆಯನ್ನು ಆದರಿಸಿ ಬರೆಯಲಾಗಿದೆ.

ಉದಯಸುಂದರೀಕಥಾ ಚಂಪೂ :

ಸೊಡ್ಡಲನೆಂಬುವನ “ಉದಯಸುಂದರೀಕಥಾ” ಚಂಪುವಿನಲ್ಲಿ ಕಾಳಿದಾಸ, ಬಾಣ, ವಾಕ್ಪತಿರಾಜರ ಕೃತಜ್ಞತೆಯು ಇಂಗಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಕವಿಯು ಅವರೆಲ್ಲರಿಂದಲು ಉಪಕೃತ ಎಂದು ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ.

ಚಂಪೂ ಭಾರತ :

ಮಹಾಭಾರತದ ಕಥೆಯನ್ನಾಧರಿಸಿ ಬರೆದಿರುವ ಚಂಪೂಗ್ರಂಥವೇ ಚಂಪೂಭಾರತ. ಅನಂತಭಟ್ಟ ಇದರ ಕರ್ತೃ. ಚಂಪೂಭಾರತ 12 ಸ್ತಬಕಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು ಪ್ರೌಢಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ರಚಿತವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಶಬ್ದ ಮಾಧುರ್ಯಕ್ಕಿಂತಲೂ ಶಾಸ್ತ್ರಪ್ರಾಥಮ್ಯಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚು ಬೆಲೆ ಕೊಡಲಾಗಿದೆ.

ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ವಸಂತೋತ್ಸವ ಚಂಪೂ :

14ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಅಹೋಬಲಸೂರಿಗಳಿಂದ ರಚಿತವಾದ ಕಾವ್ಯ ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ವಸಂತೋತ್ಸವ ಚಂಪೂ. ಐತಿಹಾಸಿಕವಾದ ಈ ಚಂಪೂ ವಿಜಯನಗರದಲ್ಲಿ ಪಂಪಾ ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ವಸಂತೋತ್ಸವವು ಹೇಗೆ ನಡೆಯುತ್ತಿತ್ತೆಂದು ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಟ್ಟುವಂತೆ ವರ್ಣಿಸುತ್ತದೆ.

ಆನಂದವೃಂದಾವನಚಂಪೂ :

15ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಪರಮಾನಂದದಾಸನಿಂದ ರಚಿತವಾದ ಆನಂದವೃಂದಾವನಚಂಪೂ ಖ್ಯಾತವಾದುದು. ಇವನಿಗೆ ಕಾವ್ಯರಚನಾ

ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ “ಕವಿಕರ್ಣಪೂರ” ಎಂಬ ನಾಮಾಂತರವಿದ್ದುದಾಗಿ ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ. 22 ಸ್ತಬಕಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ಈ ಕಾವ್ಯ ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣನ ಜನ್ಮ ಹಾಗೂ ಲೀಲೆಗಳನ್ನು ವರ್ಣಿಸುತ್ತದೆ.

15 ಹಾಗೂ 16ನೇ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಜೀವನ ಚರಿತ್ರೆಯನ್ನು ನಿರೂಪಿಸುವ ಅನೇಕ ಚಂಪೂಕಾವ್ಯಗಳ ನಿರ್ಮಾಣವಾಯಿತು. 15ನೇ ಶತಮಾನದ ಸೋಮನಾಥನು ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯನ ಆಸ್ಥಾನ ಕವಿಯಾಗಿದ್ದು ವ್ಯಾಸತೀರ್ಥರ ಚರಿತ್ರೆಯನ್ನು “ವ್ಯಾಸಯೋಗಿಚರಿತಂ” ಎಂದು ರಚಿಸಿದರೆ, 16ನೆಯ ಶತಮಾನದ ರಾಮಾನುಜಾಚಾರ್ಯ ಎಂಬ ಕವಿಯು ರಾಮಾನುಜರ ಚರಿತ್ರೆಯನ್ನು “ರಾಮಾನುಜಚಂಪೂ” ಎಂದು ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ.

ನೀಲಕಂಠವಿಜಯ ಚಂಪೂ :

17ನೆಯ ಶತಮಾನದ ನೀಲಕಂಠದೀಕ್ಷಿತನ ಚಂಪೂಕಾವ್ಯವೇ ನೀಲಕಂಠವಿಜಯ ಚಂಪೂ. ಅಪ್ಪಯ್ಯದೀಕ್ಷಿತರ ವಂಶಸ್ಥನಾದ ಈ ನೀಲಕಂಠ ವಿಜಯಚಂಪೂ ಕರ್ತೃವಾದ ನೀಲಕಂಠದೀಕ್ಷಿತನು ಪ್ರೌಢ ಕವಿಯಾಗಿದ್ದು ಶಿವನ ಪರಮಭಕ್ತನಾಗಿದ್ದನು. ವಕ್ರೋಕ್ತಿಯ ಮೇಲಿರುವ ಹಿಡಿತ ಹಾಗೂ ಇವನ ವ್ಯಾಕರಣ ಪ್ರೌಢಿಮೆಯು ಅಸದೃಶವಾದುದು.

ವಿಶ್ವಗುಣಾದರ್ಶ ಚಂಪೂ :

ಇದೇ ಶತಮಾನದ ಮತ್ತೊಂದು ಗಮನಾರ್ಹವಾದ ಚಂಪೂಕಾವ್ಯವೆಂದರೆ ವೆಂಕಟಾದ್ವರಿಯಿಂದ ವಿರಚಿತವಾದ ವಿಶ್ವಗುಣಾದರ್ಶ ಚಂಪೂ. ಇದೇ ಕವಿಯಿಂದ ರಚಿತವಾದ ಇನ್ನಿತರ ಚಂಪೂಕೃತಿಗಳೆಂದರೆ ವರದಾಭ್ಯುದಯಚಂಪೂ, ಉತ್ತರ ಚಂಪೂ, ಶ್ರೀನಿವಾಸಚಂಪೂ ಇತ್ಯಾದಿಗಳು. ವರದಾಭ್ಯುದಯಚಂಪೂ ಕಂಚಿಯ ವರದರಾಜನನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿದರೆ, ಉತ್ತರಚಂಪೂ ರಾಮಾಯಣದ ಉತ್ತರಕಾಂಡದ ಕಥೆಯನ್ನು ನಿರೂಪಿಸುತ್ತದೆ. ಶ್ರೀನಿವಾಸಚಂಪೂ ತಿರುಪತಿಯ ಶ್ರೀನಿವಾಸನ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ವರ್ಣಿಸುತ್ತದೆ.

ಈ ಚಂಪೂಶೈಲಿಯು ಇಪ್ಪತ್ತನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲೂ ಸಹ ಪ್ರಚುರವಾಗಿ ಪ್ರಚಲಿತವಾಗಿದ್ದು ಸಂಸ್ಕೃತ ಕಾವ್ಯ ಸೃಷ್ಟಿ ನಿಂತ ನೀರಲ್ಲ ಎಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು

ಸಮರ್ಥಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ಕೆಳಗಿನ ಕೆಲವು ಕೃತಿಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಲೀಪುಲಾಕ ನ್ಯಾಯದಂತೆ ಉದಾಹರಿಸಬಹುದು:

ದ್ವಿಭಾಷೀ ಸೋಮನಾಥ ಶಾಸ್ತ್ರೀಯವರ ರಾಜರತ್ನಮಾಲಾ ಚಂಪೂ (1968), ಹಿತ್ತಲಹಳ್ಳಿ ಗೋವಿಂದಭಟ್ಟರ ಶ್ರೀ ಸರ್ವಜ್ಞೇಂದ್ರ ಚಂಪೂ (1968), ಕಡೂರು ಕೃಷ್ಣ ಜೋಯಿಸರ ಶ್ರೀಶರನ್ನವರಾತ್ಮೋತ್ಸವಚಂಪೂ (1976), ಪಂಚಮುಖಿ ರಾಘವೇಂದ್ರಾಚಾರ್ಯರ ಶ್ರೀ ರಾಘವೇಂದ್ರ ಗುರುಸಾರ್ವಭೌಮ ಸಪ್ತರಾತ್ಮೋತ್ಸವ ಚಂಪೂ (1977), ಪಂಥರೀನಾಥಾಚಾರ್ಯ ಗಲಿಗಲಿಯವರ ಶ್ರೀ ವಿದ್ಯಾವಾಚಸ್ಪತಿ ಶಂಭುಲಿಂಗೇಶ್ವರ ವಿಜಯಚಂಪೂ (1982), ಕನರಾಡೀ ವಿಟ್ಟಲೋಪಾದ್ಯಾಯರ ಪ್ರಹ್ಲಾದಚಂಪೂ (1989), ಅಭಿರಾಜರಾಜೇಂದ್ರ ಮಿಶ್ರರ ತೀರ್ಥರಾಜ ಚಂಪೂ, ಪತ್ರ ಸಂದೇಶ ಚಂಪೂ, ಚಂದ್ರಶೇಖರೇಂದ್ರ ಚಂಪೂ, ಅರೆಯರ್ ಶ್ರೀರಾಮ ಶರ್ಮಾರವರ ಅಸ್ಮತ್ ಚಂಪೂ, ರುದ್ರದೇವ ತ್ರಿಪಾಟಿಯವರ ರಾಜೇಂದ್ರ ಚಂದ್ರೋದಯ ಚಂಪೂ ಇತ್ಯಾದಿಗಳು.

ಪಂಚ ಚಂಪೂ ಕಾವ್ಯಗಳು

ತ್ರಿವಿಕ್ರಮಭಟ್ಟನ ನಳಚಂಪೂ, ಭೋಜನ ಚಂಪೂರಾಮಾಯಣ, ಅನಂತಭಟ್ಟನ ಚಂಪೂಭಾರತ, ನೀಲಕಂಠ ದೀಕ್ಷಿತನ ನೀಲಕಂಠ ವಿಜಯ ಚಂಪೂ ಹಾಗೂ ವೆಂಕಟಾದ್ವರಿಯ ವಿಶ್ವಗುಣಾದರ್ಶ ಚಂಪೂ ಇವು ಪಂಚ ಚಂಪೂ ಕಾವ್ಯಗಳೆಂದು ಖ್ಯಾತವಾಗಿವೆ.

ನಳ ಚಂಪೂ :

ತ್ರಿವಿಕ್ರಮಭಟ್ಟನಿಂದ ರಚಿತವಾದ ಈ ಚಂಪೂಗ್ರಂಥ ಉಪಲಬ್ಧವಿರುವ ಚಂಪೂ ಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯದೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಮೂಲಕಥಾವಸ್ತು ಮಹಾಭಾರತದ ವನಪರ್ವದಿಂದ ಸ್ವೀಕರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಸುಬಂಧು, ಬಾಣರ ಸ್ಮರಣೆ ತರುವಂತಹ ಕವಿಯ ಶೈಲಿ ಪ್ರೌಢವಾದುದು. ತ್ರಿವಿಕ್ರಮ ಶ್ಲೇಷದಲ್ಲಿ- ವ್ಯಾಮೋಹವಿರುವ ವಿದ್ವತ್ಕವಿ. ಸಮೃದ್ಧ ಶಬ್ದಭಂಡಾರ ಹಾಗೂ ವಿವಿಧ ಕ್ರಿಯಾಪದಗಳ ವಿವಿಧ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿ ಇವನು ಸಿದ್ಧಹಸ್ತ.

ಕವಿಯ ಕಾವ್ಯ ಧನುರ್ದಾರಿಯ ಬಾಣವಿದ್ದಂತೆ, ಅದು ವಾಚಕನ ಹೃದಯವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ತಲೆದೂಗಿಸಬೇಕು ಎನ್ನುತ್ತಾನೆ ತ್ರಿವಿಕ್ರಮ.

ಕಿಂ ಕವೇಸ್ತಸ್ಯ ಕಾವ್ಯೇನ ಕಿಂ ಕಾಂಡೇನ ಧನುಷ್ಮತಃ
ಪರಸ್ಯ ಹೃದಯೇ ಲಗ್ನಂ ನ ಘೂರ್ಣಯತಿ ಯಚ್ಚಿರಃ ||

ಅಸಮರ್ಥರಾದ ಕವಿಗಳು ಬಾಲಕರಂತೆ ಎಂದು ತ್ರಿವಿಕ್ರಮನ ಅಭಿಪ್ರಾಯ,

ಆಪ್ರಗಲ್ಭಾಃ ಪದನ್ಯಾಸೇ ಜನನೀರಾಗಹೇತವಃ |
ಸಂತ್ಯೇಕೇ ಬಹುಲಾಲಾಪಾಃ ಕವಯೋ ಬಾಲಕಾ ಇವ ||

(ಜನ+ನೀರಾಗ, ಜನನೀ+ರಾಗ)

ಕವಿಯ ಶ್ಲೇಷಾಲಂಕಾರದ ಪ್ರೌಢಿಮೆಗೆ ಈ ಗದ್ಯವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಬಹುದು:

ಯಃ ಶೃಂಗಾರಂ ಜನಯತಿ ನಾರೀಣಾಂ ನ ಅರೀಣಾಂ, ಯಃ ಕರೋತಿ
ಅಶ್ರಿತಸ್ಯ ನವಂ ಧನಂ ನ (ವಂ) ಧನಂ, ಯೋ ಗುಣೇಷು ರಜ್ಯತೇ ನರಮಣೀನಾಂ
ನ ರಮಣೀನಾಂ, ಯಸ್ಯ ಚ ನವಂಸ್ಯಾಗ್ರಹಾರೇಷು ಶ್ರುಯತೇ ನಲೋಪಾಖ್ಯಾನಂ
ನ ಲೋಪಾಖ್ಯಾನಂ ಇತ್ಯಾದಿ.

ತ್ರಿವಿಕ್ರಮನಿಗೆ ಈ ಕೆಳಗಿನ ಶ್ಲೋಕರಚನೆಯಿಂದ ಯಮುನಾ ತ್ರಿವಿಕ್ರಮ
ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ:

ಉದಯಗಿರಿಗತಾಯಾಂ ಪ್ರಾಕ್ ಪ್ರಭಾ ಪಾಂಡುತಾಯಾಂ
ಅನುಸರತಿ ನಿಶೀಥೇ ಶೃಂಗಮಸ್ತಾಚಲಸ್ಯ |
ಜಯತಿ ಕಿಮಪಿ ತೇಜಃ ಸಾಂಪ್ರತಂ ವೈರೋಮಮಧ್ಯೇ
ಸಲಿಲಮಿವ ವಿಭಿನ್ನಂ ಜಾಹ್ನವಂ ಯಾಮುನಂ ಚ ||

ರಾಮಾಯಣ ಪ್ರಶಂಸೆ ಮಾಡುವ ಈ ಶ್ಲೋಕ ಅತ್ಯಂತ
ಮನೋಹರವಾಗಿದೆ.

ಸದೋಷಣಾಪಿ ನಿರ್ದೋಷಾ ಸುಖರಾಪಿ ಸುಕೋಮಲಾ |
ನಮಸ್ತಸ್ಮೈಕೃತಾ ಯೇನ ರಮ್ಯಾ ರಾಮಾಯಣೀ ಕಥಾ ||

(ನಳಚಂಪೂ 1.11)

ರಮ್ಯವಾದ ರಾಮಾಯಣ ಕಥೆಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಕವಿಗೆ ನಮಸ್ಕಾರ. ಈ ಕಥೆಯು ಸದೋಷಣಾ (ದೂಷಣನೆಂಬ ರಾಕ್ಷಸ)ವಾಗಿದ್ದರೂ, ನಿರ್ದೋಷ-ದೋಷರಹಿತವಾಗಿದೆ. ಸಖರ (ಕವಿತಾಪೂರ್ಣ ಮತ್ತು ಖರನೆಂಬ ರಾಕ್ಷಸ)ವಾಗಿದ್ದರೂ ಕೋಮಲವಾಗಿದೆ. ಈ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ವಿರೋಧಾಬಾಸಾಲಂಕಾರವು ಬಹು ಸುಂದರವಾಗಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ.

ತ್ರಿವಿಕ್ರಮಭಟ್ಟನಿಗೆ ನಳಚಂಪೂ ಶಾಶ್ವತವಾದ ಕೀರ್ತಿಯನ್ನು ತಂದುಕೊಟ್ಟಿದೆ.

ಚಂಪೂರಾಮಾಯಣ :

ವಾಲ್ಮೀಕಿ ರಾಮಾಯಣದಿಂದ ಸ್ಫೂರ್ತಿಗೊಂಡ ಈ ಕಾವ್ಯ ರಾಮಾಯಣದಂತೆಯೇ “ಕಾಂಡ” ಎಂಬ ವಿಭಾಗ ಕ್ರಮವನ್ನು ಅನುಸರಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ಚಂಪೂಕಾವ್ಯವು ಶೈಲಿಯ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಅತ್ಯಂತ ರೋಚಕ ಹಾಗೂ ಮಂಜುಳವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಸಾದಮಯ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ ನೂತನವಾದ ಭಾವನೆಗಳ ಪರಿಚಯವನ್ನು ಅತ್ಯಂತ ಚಮತ್ಕಾರಯುತವಾಗಿ ಈ ಗ್ರಂಥವು ಮಾಡುತ್ತದೆ. ಈ ಗ್ರಂಥಕ್ಕೆ ಅನೇಕ ಸಂಸ್ಕೃತ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಗಳಿವೆ. ನಾರಾಯಣ, ರಾಮಚಂದ್ರ, ಕಾಮೇಶ್ವರ, ಮಾನದೇವ ಮತ್ತು ಘನಶ್ಯಾಮರ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಗಳು ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಬಾಲಕಾಂಡದಿಂದ ಸುಂದರಕಾಂಡ ಪೂರ್ತಿಯಾಗಿ ಐದು ಕಾಂಡಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಭೋಜನು ರಚಿಸಿರುವುದಾಗಿ ತೋರಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಕವಿಯ ಆದಿಪ್ರಾಸದ ಮೇಲಿರುವ ಹಿಡಿತವನ್ನು ನಾವು ಅಯೋಧ್ಯಾಕಾಂಡದ 21ನೆಯ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲೇ ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ:

ನೈವಾಭವಸ್ತಮಿಹ ಶೀಲವತೀಷು ಗಣ್ಯಾ
 ನೈವಾಭಜತ್ತಿತ್ಯಮತಾಂ ಗಣನಾಂ ಸ ರಾಮಃ ।
 ನೈವಾಪಮಾತ್ಮಜಸುಖಾನ್ಯಹಮಪ್ಯನಾರ್ಯೇ
 ನೈವಾಪಮಂಜು ಭರತೇನ ನ ಮೇ ಪ್ರದೇಯಮ್ ॥ (2.21)

ವನಕ್ಕೆ ತೆರಳುವಾಗ ಶ್ರೀರಾಮನು ಸೀತೆಯ ಕಣ್ಣೀರಿನಿಂದ ಮೃದುವಾದ ನಾರು ಮಡಿಯನ್ನು ಧರಿಸಿದ ಎಂಬ ವರ್ಣನೆ ಅತ್ಯಮೃತ ಚೇತೋಹಾರಿಯಾಗಿದೆ:

ಅಥ ರಘುಕುಲನಾಥೋ ಮಧ್ಯಮಾಂಬಾನಿಯೋಗಾತ್
 ಗುಣವತಿ ಪರಿಧಾನೇ ಮಂಗಲಾರ್ಹೇ ನಿರಾಶಃ |
 ಅಧಿಕುಚ ತಟವಲ್ಲ ಜಾನಕೀಬಾಷ್ಪಸೇಕಾತ್
 ಅಪಗತ ಖರಭಾವಂ ವಲ್ಲಲಂ ಪರ್ಯಧತ್ತ || (2.38)

ಸೀತೆಯು ರಾಮನ ರಾಜಧಾನಿಯಾದ ಅಯೋಧ್ಯೆಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಕಾಡಿಗೆ ಹೋಗಲು ಉತ್ಸುಕಳಾದಾಗ ರಾವಣನ ರಾಜಲಕ್ಷ್ಮಿಯು ಲಂಕೆಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಹೊರಡಲು ಬಯಸಿದಳು ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕವು ಮುಂದಾಗುವ ಎಲ್ಲಾ ಘಟನೆಗಳನ್ನೂ ಅತ್ಯಂತ ಸಾಂಕೇತಿಕವಾಗಿ ಸೂಚ್ಯವಾಗಿ ತಿಳಿಸಿಕೊಡುತ್ತದೆ:

ಯಥಾ ಯಥಾ ರಾಘವರಾಜಧಾನೀಂ
 ವಿಹಾಯ ಸೀತಾ ವಿಪಿನೋತ್ಸುಕಾಽಭೂತ್ |
 ತಥಾ ತಥಾಽಜಾಯತ ಯಾತುಧಾನಾ
 ಲಂಕಾಂ ವಿನಾ ರಾಕ್ಷಸರಾಜಲಕ್ಷ್ಮೀಃ || (2.43)

ಸುಂದರ ಗದ್ಯ ರಚನೆಯಲ್ಲೂ ಸಹ ಭೋಜನು ಸಿದ್ಧಹಸ್ತ ಪರಶುರಾಮನಿಗೆ ಮಹಾಪ್ರಾಣಗಳು, ಶ್ರೀರಾಮನಿಗೆ ಅಲ್ಪಪ್ರಾಣಗಳ ಮುಖಾಂತರ ಅವರನ್ನು ಪರಿಚಯಿಸುವಂತಹ ಶೈಲಿ ಅತ್ಯಂತ ಮನೋಜ್ಞವಾದುದು:

ತಸ್ಮಾತ್ ಸಮಸ್ತಕ್ಷತ್ರವರ್ಗಪಾಟನ ವರಿಷ್ಠಧಾರಾಪರಶ್ವಧಭರಣಭೀಷಣವೇಷ ಭಾರ್ಗವ, ಎಂಬುದಾಗಿ ಪರಶುರಾಮನಿಗೆ ಕೊಟ್ಟಿರುವ ವಿಶೇಷಣಗಳಿಂದಲೇ ಅವನ ಕ್ರಿಯೆವು, ಸೌಜನ್ಯಭಾಜನೇ ಜನಾನುರಾಗನಿಲಯೇ ನಿರ್ಮತ್ಸರೇ ವತ್ಸಲೇ ವತ್ಸೆ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಮೃದು ವರ್ಣಗಳು ಶ್ರೀರಾಮನ ಮಾರ್ದವದ ಪ್ರತೀಕವಾಗಿದೆ.

ಭಗವಂತನ ಸ್ತುತಿಗೆ ಅನುಗುಣವಾದ ಲಲಿತಪದರಚನೆ ಬಾಲಕಾಂಡದಲ್ಲೇ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ:

ನಾರಾಯಣಾಯ ನಲಿನಾಯತಲೋಚನಾಯ
 ನಾಮಾವಶೇಷಿತ ಮಹಾಬಲಿವೈಭವಾಯ |
 ನಾನಾಚರಾಚರ ವಿಧಾಯಕ ಜನ್ಮದೇಶ
 ನಾಭೀಪುಟಾಯ ಪುರುಷಾಯ ನಮಃ ಪರಸ್ತೈ || (1.16)

ಚಂಪೂಭಾರತ :

“ವ್ಯಾಸೋಚ್ಚಿಷ್ಠಂ ಜಗತ್ಸರ್ವಂ” ಎಂಬ ಉಕ್ತಿಯಂತೆ ಅನಂತಭಟ್ಟ ಮಹಾಭಾರತದಿಂದ ಪ್ರೇರಿತನಾಗಿ ಚಂಪೂಭಾರತವನ್ನು ರಚಿಸಿರುವುದಾಗಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಮಹಾಭಾರತದ ಕಥೆ 12 ಸ್ತಬಕಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಗ್ರಹಿತವಾಗಿದೆ. ಈ ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಬರುವ 1041 ಶ್ಲೋಕಗಳು, 200 ಕ್ವಿಂತ್ ಹೆಚ್ಚು ಗದ್ಯಗಳು ಅಲೋಕಸಾಮಾನ್ಯವಾದ ಕವಿಪ್ರತಿಭೆಗೆ ನಿದರ್ಶನವಾಗಿದೆ. ಭಾಷೆಯು ಪ್ರೌಢವಾಗಿದ್ದು ವಿಚಿತ್ರ ಕಲ್ಪನೆಯಲ್ಲೂ ಶಬ್ದ ಚಮತ್ಕಾರದಲ್ಲಿಯೂ ಕವಿಗಿರುವ ಆಸಕ್ತಿ ವೇದ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಯೆಂದು ಮೂರನೆಯ ಸ್ತಬಕದ ಮೊದಲನೆಯ ಶ್ಲೋಕವೇ ಆಗಿದೆ:

ಪೃಥಿವ್ಯವಾಚಾಥ ಪೃಥಾತನೂಚೋ
ಹರಿಂ ಪುರೋಧಾಯ ಸಮಂ ಬಲೌಘೈಃ |
ಪರಸ್ಪರ ಸ್ನೇಹಮಿವೈಷಮಾತುಂ
ಪ್ರಸ್ಥಂ ಯಯೌ ಖಾಂಡವಶಬ್ದಸೂರ್ವಂ ||

ರಾಜನು ಜಿಂಕೆಯ ಮೇಲೆ ಬಿಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಬತ್ತಳಿಕೆಯಿಂದ ಬಾಣವನ್ನು ತೆಗೆಯುವಾಗ ಹೆಣ್ಣು ಜಿಂಕೆಗಳು ತಮ್ಮ ಚಂಚಲವಾದ ಕಣ್ಣುಗಳಿಂದ ಆ ವನದಲ್ಲಿ ಯಮುನಾ ನದಿಯ ಜಲದ ಪ್ರವಾಹ ನಾಲ್ಕೂ ಕಡೆ ಹರಿಯುವಂತೆ ಮಾಡಿತು ಎಂಬ ಪದ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಸಾಲಿನ ಎರಡನೆಯ ಜಾಗದಲ್ಲಿ “ಣಿ” ವರ್ಣದ ಅನುಪ್ರಾಸವು ಸುಂದರವಾಗಿದೆ.

ಕ್ಷೋಣೀಪತೌ ಮದಕಲಿಂ ಪ್ರತಿಕೃಷ್ಟಸಾರಂ
ತೋಣೀಮುಖೇ ಪತಿತಪಾಣಿನಖಾಂಕುರೇಽಸ್ಮಿನ್ |
ಏಣೀಕುಲಾನಿ ತರಲೈರ್ಯಮುನಾಜಲಾನಾಂ
ವೇಣೀಮಿವಾಕ್ಷಿ ವಲನೈರ್ವಿಪಿನೇ ವಿತೇನುಃ ||

ವಸಂತವರ್ಣನೆಯಲ್ಲಿರುವ ಗದ್ಯಪದ್ಯಗಳು ಲಲಿತ ಪದಗುಂಪುನದಿಂದ ಬಂಧುರವಾಗಿವೆ.

ಅಥಕದಾಚಿದಖಿಲಹರಿದಂತರನಿರಂತಂ...

ಕೇಸರಕುಸುಮಕೇಸರನಿಖರಭಾಸುರಧೂಲಿಧೂಸರಿತದಿಶಃ

ಕಿಂಶುಕಸ್ಯ ವದನೇ ರುಚಿರತ್ನಂ ಕಿಂಶುಕಸ್ಯ ಹೃದಯೇಽಪಿ ವಶಿತ್ವಂ

ಕಿಂಶುಕಸ್ಯ ಕುಸುಮೇಷು ನದಂತಿಶಂಸತಿಸ್ಮ ಮಧುಪೌಲರತೀವ

ಕುರಬಕ್ತರವಕೇಲಿಭೃತಃ ಸುಧಾಸಮಧುರಂ ಮಧುರಂ ಮಧುಷಟ್ಪದಾಃ

ವಪುರವಾಪುರವಾರ್ಯಮಪಿ ಸ್ವಯಂ ನೃಪವನೇ ಪವನೇರಿತಪಾದಪೇ

ಅನುಪ್ರಾಸಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ:

ಅಥಭಲ್ಲಮಲ್ಲ ಕುರುವಲ್ಲಭಾವುಭಾ

ವರಿಪುಲ್ಲಭಲ್ಲ ಕುಲಶಲ್ಯ ಪಲ್ಲವೈಃ |

ಸ್ಥಗಿತಾವಲೋಕಸರಣಿಂ ದಿವೌಕಸಾಂ

ಸಮರಂ ಭಯಂಕರಜವಂ ವಿತನೇತುಃ ||

ನೀಲಕಂಠವಿಜಯ ಚಂಪೂ :

ನೀಲಕಂಠವಿಜಯಚಂಪೂ 5 ಆಶ್ವಾಸಗಳಲ್ಲಿ ಸಮುದ್ರಮಥನದ ಕಥೆಯನ್ನು ವರ್ಣಿಸುತ್ತದೆ. ಕವಿ ವಕ್ರೋಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧಹಸ್ತ, ವಿಡಂಬನಾತ್ಮಕ ಚಿತ್ರಣದಿಂದಲೂ, ಮನೋಹರ ವರ್ಣನೆಯಿಂದಲೂ ಈ ಚಂಪೂ ಸಂಸ್ಕೃತ ಸಾಹಿತ್ಯ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೆಸರುವಾಸಿಯಾಗಿದೆ. ತನ್ನ ಚಂಪೂವನ್ನು ವಕ್ರೋಕ್ತಿಯಿಂದಲೇ ಪ್ರಾರಂಭಿಸುತ್ತಾನೆ.

ವಂದೇ ವಾಂಛಿತಲಾಭಾಯ ಕರ್ಮ ಕಿಂ ತನ್ನ ಕಥ್ಯತೇ |

ಕಿಂ ದಂಪತಿಮಿತಿ ಬ್ರೂಯಾಮುತಾಹೋ ದಂಪತೀ ಇತಿ ||

ಇಷ್ಟಾರ್ಥಸಿದ್ಧಿಗಾಗಿ ವಂದಿಸುತ್ತೇನೆ. ಯಾರನ್ನು ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ದಂಪತಿಂ ಎಂದು ಏಕವಚನವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಲೇ? ಅಥವಾ ದಂಪತೀ ಎಂದು ದ್ವಿವಚನವನ್ನೇ? ಏಕವಚನ ಹೇಳಿದರೆ ಅಪಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ದ್ವಿವಚನವನ್ನು ಹೇಳೋಣವೆಂದರೆ ಅರ್ಧನಾರೀಶ್ವರನಾದ ವ್ಯಕ್ತಿ ಒಬ್ಬನೇ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ, “ನೀಲಕಂಠಸ್ಯ ವಕ್ರೋಕ್ತಿಃ ಸಾ ಮುಗ್ಧೇಂದು ಕಲಾಯತೇ” ಎಂಬ ಮಾತು ಜನಜನಿತವಾಗಿದೆ.

ದೇವೇಂದ್ರನ ವೈಭವದ ಮೆರವಣಿಗೆ, ದೂರ್ವಾಸಮುನಿ ಕೋಪದಿಂದ ಕೊಟ್ಟ ಶಾಪ, ದೇವಾಸುರಯುದ್ಧ, ಬೃಹಸ್ಪತಿ-ಶುಕ್ರರ ಸಂವಾದ, ವೈಕುಂಠದ ವರ್ಣನೆ, ಹಾಲಾಹಲದ ಪ್ರಖರತೆ, ಪರಮೇಶ್ವರ ವಿಷವನ್ನು ಸೇವಿಸಿದ್ದು, ಅಮೃತದ ವರ್ಣನೆ ಇಲ್ಲಿ ಮನೋಹರವಾಗಿ ಚಿತ್ರಿತವಾಗಿದೆ. ಗದ್ಯಪದ್ಯಗಳೆರಡರಲ್ಲೂ ಕವಿ ತನ್ನ ವಿಡಂಬನಾ ಶೈಲಿಯನ್ನು ಉಳಿಸಿಕೊಂಡು “ಕಲಿವಿಡಂಬನಾ” ಕೃತಿಯ ಕರ್ತೃವು ತಾನೇ ಎಂದು ಸಾಬೀತುಪಡಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಯುದ್ಧ ಪ್ರಸಂಗದಲ್ಲಿ ರಾಕ್ಷಸರು ತಮ್ಮನ್ನೆದುರಿಸಿದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು “ವಾಡಪೋಷಯಂ ಶಿಖಾಂ ಪ್ರದರ್ಶಯತಿ” ಎಂದು ಶ್ಲೇಷದಿಂದ ಹಾಸ್ಯ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ.

ಉಮಾಸಹಿತನಾದ ಪರಮೇಶ್ವರನ ಸ್ತುತಿ ಅತ್ಯಂತ ಚೇತೋಹಾರಿಯಾಗಿದೆ. ಓಮ್-ಉಮಾ ಎಂದು ಹೆಸರು ಒಂದೇ. ಒಂದು ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಆದಿ, ಮತ್ತೊಂದು ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಅಂತ್ಯ ಎಂಬುದೇ ವೇದ. ಒಂದು ಕಡೆ ವೇಣು ಮತ್ತೊಂದೆಡೆ ಜಟಿಯಿದೆ.

ಓಮಿತ್ಯುಮೇತಿ ಯುವಯೋರಭಿಧಾನಮೇಕಂ
ಸೃಷ್ಟ್ಯಾದಿಸೃಷ್ಟ್ಯವಚಿತಾಗುಣ ಮಾತ್ರಭಿನ್ನಂ |
ಏಕಂ ಚ ತಾವದಭಿಧೇಯಮಪೀಹ ರೂಪಂ
ವೇಣೀ ಜಟೀತಿ ಕಚಸಂಹತಿಮಾತ್ರಭಿನ್ನಂ ||

ಇಲ್ಲಿ ಚಮತ್ಕಾರವೆಂದರೆ ಅ+ಉಮ್-ಓಂಕಾರವಾಗಿದೆ. ಇದನ್ನೇ “ಉಮ್” ಎಂದು ವ್ಯತ್ಯಸ್ತ ಮಾಡಿದರೆ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಉಮಾ, ಆದ್ಯಂತಗಳಲ್ಲಿ ಅಕಾರವೆಂಬ ಗುಣ ಮಾತ್ರದಿಂದ ಭಿನ್ನ.

ನೀಲಕಂಠ ದೀಕ್ಷಿತ ವಯ್ಯಾಕರಣ-ಪೂರ್ವೋತ್ತರ ಮೀಮಾಂಸೆಗಳಲ್ಲಿ ಪಂಡಿತ, ಭಗವದ್ಭಕ್ತ, ವಿದ್ಯದ್ರಸಿಕ ಕವಿ. ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದು.

ವಾಚಂ ವ್ಯಾಕುರುತೇ ಚಿರಂತನಗಿರಂ ಮೀಮಾಂಸತೇ ಚೋಭಯೀಂ
ಪಾಂಥಃ ಕಾವ್ಯಪಥೇಷು ಪಾದಕಮಲೇ ಸಕ್ತಃ ಪುರಾರೇರಿತಿ |
ಮಮೇತತ್ ಕಥಯಿಷ್ಯತೀತಿ ರಚಿತಂ ಕಾವ್ಯಂ ಮಯಾ ತತ್ಪುನಃ
ತಾವದ್ ವಕ್ಷ್ಯತಿ ವಾ ನ ವಾ ತದುಪರಿ ನೃಪಃ ಸಮಸ್ತೋಭರಃ ||

ಪರಮದೈವಭಕ್ತನೂ ಪಂಡಿತಾಗ್ರೇಸರನೂ ಆದ ನೀಲಕಂಠದೀಕ್ಷಿತ ಶಿವಲೀಲಾರ್ಣವ, ಗಂಗಾವತರಣ, ಶಿವತತ್ವರಹಸ್ಯ, ಶಿವೋತ್ಕರ್ಷಮಂಜರೀ,

ಕಲಿವಿಡಂಬನ, ಸಭಾರಂಜನ ಶತಕ, ವೈರಾಗ್ಯಶತಕ, ಶಾಂತಿವಿಲಾಸ, ಚಂಡೀಶತಕ ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಪುಲ ಕೃತಿಗಳ ರಚನೆಯಿಂದ ಖ್ಯಾತನಾಮನಾಗಿದ್ದಾನೆ.

ವಿಶ್ವಗುಣಾದರ್ಶ ಚಂಪೂ :

ವೆಂಕಟಾಧ್ವರಿಯ ಈ ರಚನೆ ವಿಷಯವರ್ಣನೆ ಮತ್ತು ಕಲ್ಪನೆಯಲ್ಲಿ ನಾವೀನ್ಯತೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಈ ಚಂಪೂ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಭಾರತದ ನಾನಾಭಾಗದ ಜನಜೀವನವನ್ನು ವಿಮರ್ಶಾತ್ಮಕವಾಗಿ ವಿಶ್ಲೇಷಿಸಲಾಗಿದೆ. ಕವಿ ಭಾರತವನ್ನೆಲ್ಲಾ ಸುತ್ತಿ ಬಲ್ಲವನು. ಉತ್ತರದ ಬದರಿಕಾಶ್ರಮದಿಂದ ದಕ್ಷಿಣದ ಕಂಚಿಯವರೆಗೆ ಎಲ್ಲಾ ಭಾಗಗಳ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಹಿರಿಮೆಯೂ ಇಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಕವಿ ವರ್ಣನೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ತಂತ್ರಗಾರಿಕೆಯನ್ನು ಬಳಸಿದ್ದಾನೆ. ಕೃಶಾನು ಮತ್ತು ವಿಶ್ವಾವಸು ಎಂಬ ಇಬ್ಬರು ಗಂಧರ್ವರು ಈ ಕೃತಿಯ ಪಾತ್ರಧಾರಿಗಳಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಕೃಶಾನುವು ಅಸೂಯಾಪರನಾಗಿದ್ದು ದೋಷವನ್ನರಸುವುದೇ ಸ್ವಭಾವವಾದರೆ, ವಿಶ್ವಾವಸುವು ಗುಣಗ್ರಾಹಿಯಾಗಿದ್ದು ಲೋಕದಲ್ಲಿರುವ ಗುಣಗಳ ಪ್ರಶಂಸೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ.

ವಿಶ್ವಾವಲೋಕಸ್ವಹಯಾ ಕದಾಚಿತ್ -

ವಿಮಾನಮಾರುಹ್ಯ ಸಮಾನವೇಷಂ |

ಕೃಶಾನುವಿಶ್ವಾವಸುನಾಮಧೇಯಂ ಗಂಧರ್ವಯುಗ್ಮಂ ಗಗನೇ ಚಚಾರ||

ಕೃಶಾನುರಕೃಶಾಸೂಯಃ ಪುರೋಭಾಗಿಪದಂ ಗತಃ |

ವಿಶ್ವಾವಸುರಭೂದ್ವಿಶ್ವಗುಣಗ್ರಹಣ ಕೌತುಕೀ ||

ಅವರಿಬ್ಬರ ಕಥನೋಪಕಥನ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ ರಚಿತವಾಗಿರುವ ಈ ಚಂಪೂಕಾವ್ಯ ಆ ಕಾಲದ ಧಾರ್ಮಿಕ, ಸಾಮಾಜಿಕ ಮತ್ತು ಆರ್ಥಿಕ ಪರಿಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಸುಂದರವಾಗಿ ವಿಮರ್ಶೆ ಮಾಡುತ್ತದೆ.

ಕವಿಯ ಮಧುರ ಪದ ರಚನೆಗೆ ಈ ಕರ್ನಾಟಕ ವರ್ಣನೆಯ ಶ್ಲೋಕವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಬಹುದು.

ಕಲ್ಯಾಣೋಲ್ಲಾಸಸೀಮಾ ಕಲಯತು ಕುಶಲಂ ಕಾಲಮೇಘಾಭಿರಾಮಾ

ಕಾಚಿತ್ ಸಾಕೇತಧಾಮಾ ಭವನಗಹನಗತಿಕ್ಲಾಂತಿಹಾರಿಪ್ರಣಾಮಾ |

ಸೌಂದರ್ಯಹೀನಕಾಮಾ ಧೃತಜನಕಸುತಾ ಸಾದರಾಪಾಂಗದಾಮಾ
ದಿಕ್ಷು ಪ್ರಖ್ಯಾತಭೂಮಾ ದಿವಿಷದಭಿನುತಾ ದೇವತಾ ರಾಮನಾಮಾ ||

ಈ ವಯ್ಯಾಕರಣರ ನಿಂದೆ ಮಾಡುವ ಕೃಶಾನುವಿನ ಪದ್ಯದಲ್ಲಿ ಕವಿಗೆ
ವ್ಯಾಕರಣ ಶಾಸ್ತ್ರದ ಮೇಲಿರುವ ಪ್ರೌಢಿಮೆ ವ್ಯಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಯೋಽಂತಃ ಪಚ್ಛೋಟಿ ಶೇಷೋಽಘ್ಯಸಖಿ-
ಸಸಜುಷೋರೋರ್ವಿರಾಮೋ ಅವಸಾನಂ
ಭೇ ಚೇತಿ ವ್ಯರ್ಥವಾಚಃ ಸದಸಿ ಯದಿ ಸತಾಂ-
ಶಾಬ್ದಿಕಾಶ್ವೇದ್ ಬುಧಾಃ ಸ್ಯುಃ |

ಕಿಂ ತೈರೇವಾಪರಾದ್ಧಂ ನಟವಿಟಗಣಿಕಾನ್ಯತ್ಯಹಸ್ತಪ್ರಚಾರೈಃ
ತೋಧೀ ತೋಧೀ ತಧೀ ತಿತ್ತಕಿಟ ತಕಿಟಧಿಕ್ ತಾಧಿಕ್ ತತ್ತಕಾರೈಃ ||

ಈ ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ತಬಕ ಮುಂತಾದ ವಿಭಾಗಗಳಿಲ್ಲ. ಒಂದೊಂದು ವಿಷಯದ
ವರ್ಣನೆಯೇ ವಿಭಾಗ, ಉಪೋದ್ಭಾತ ಕವಿ ವಾಕ್ಯಗಳೂ ಸೇರಿ 53 ವಿಭಾಗಗಳಿವೆ.
ಈ ಚಂಪುವಿನಲ್ಲಿ ಪದ್ಯಗಳೇ ಅಧಿಕ, ಕಾವೇರೀ ವರ್ಣನೆಯಲ್ಲಿರುವ ಗದ್ಯವೊಂದನ್ನು
ಬಿಟ್ಟರೆ ಉಳಿದವು ಸಂಭಾಷಣಾ ರೂಪವಾದ ಬಿಡಿ ವಾಕ್ಯಗಳು. ಕಥೆಯು
ಅನುಸ್ಮೃತವಾಗಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಭಾವಾಭಿವ್ಯಕ್ತಿ ಮನೋಜ್ಞವಾಗಿದೆ.

ಹಸ್ತಿಗಿರಿ ಚಂಪೂ ಅಥವಾ ವರದಾಭೃದಯ, ಉತ್ತರ ರಾಮಾಯಣ
ಚಂಪೂ ಎಂಬ ಇನ್ನಿತರ ಚಂಪೂಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ವೆಂಕಟಾಡ್ವರಿ ರಚಿಸಿದ್ದರೂ
ಸಹ ವಿಶ್ವಗುಣದರ್ಶ ಚಂಪೂ ಅವನ ಸಾರ್ವತ್ರಿಕ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಗೆ ಕಾರಣವಾಗಿದೆ.

ಭೋಜರಾಜ

ಪರಿಚಯ :

ಚಂಪೂರಾಮಾಯಣ ಅಥವಾ ಭೋಜಚಂಪೂ ಎಂದು ಖ್ಯಾತವಾದ
ಕೃತಿಯ ಕರ್ತೃ ಭೋಜರಾಜನೆಂದೇ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯಿದೆ.
ಮಾಳವದೇಶದ ರಾಜನಾಗಿದ್ದ ಶೃಂಗಾರ ಪ್ರಕಾಶ ಮೊದಲಾದ ಅಲಂಕಾರ
ಶಾಸ್ತ್ರ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿರುವ ಭೋಜನೇ ಬೇರೆಂೆಯೆಂದೂ
ಚಂಪೂರಾಮಾಯಣದ ಕರ್ತೃ ಅವನಲ್ಲವೆಂದೂ ಕೆಲವು ವಿಮರ್ಶಕರ ಮತ.

ಇದಕ್ಕೆ ಕಾರಣವೆಂದರೆ ಶೃಂಗಾರ ಪ್ರಕಾಶದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಇತಿ ಶ್ರೀ ಮಹಾರಾಜಾಧಿರಾಜ
 ಭೋಜರಾಜವಿರಚಿತ ಎಂದಿದ್ದರೆ, ಚಂಪೂರಾಮಾಯಣದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಇತಿ ಶ್ರೀ
 ವಿದರ್ಭರಾಜವಿರಚಿತ ಎಂದಿರುವುದು. ಆದರೆ ಈ ವಿದರ್ಭರಾಜನು
 ಭೋಜರಾಜನೆಂದು ಚಂಪೂರಾಮಾಯಣದ ಯುದ್ಧಕಾಂಡವನ್ನು ರಚಿಸಿದ
 ಲಕ್ಷ್ಮಣ ಕವಿಯು ಸೃಷ್ಟಿಕರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ವಿದ್ವಾಂಸನೂ, ಕವಿಗಳಿಗೆ ಆಶ್ರಯದಾತನೂ
 ಸ್ವತಃ ಕವಿಯೂ ಆಗಿದ್ದ ಮಾಳವದೇಶದ ಭೋಜರಾಜನಿಗಿಂತ ಬೇರೊಬ್ಬ
 ಭೋಜರಾಜನೆಂಬ ಉದ್ಯಮ ಕವಿಯೊಬ್ಬ ಇದ್ದನೆಂದು ಹೇಳಲು ಸಾಕಷ್ಟು
 ಆಧಾರಗಳಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಮಾಳವರಾಜನನ್ನೇ ಚಂಪೂರಾಮಾಯಣದ
 ಕರ್ತೃವೆಂದು ಭಾವಿಸಬಹುದು. ಚಂಪೂ ರಾಮಾಯಣದಲ್ಲಿ ಬಲಿಸಿರುವ ವೈದರ್ಭೀ
 ಶೈಲಿಯನ್ನು ಗಮನಿಸಿದಾಗ ಕವಿಯು ತನ್ನನ್ನು ವೈದರ್ಭೀ ರಾಜನೆಂದು
 ಕರೆದುಕೊಂಡಿರಬಹುದೆಂದೂ ಲೇಖಕರ ಪ್ರಮಾದದಿಂದ ಅದು “ವಿದರ್ಭರಾಜ”
 ಎಂದು ಆಗಿರಬಹುದೆಂದೂ ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಪಡಬಹುದಾಗಿದೆ.

ಕಾಲ :

ಸಂಸ್ಕೃತ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಕಾಲವನ್ನು ನಿಖರವಾಗಿ ಹೇಳುವುದು ಅತ್ಯಂತ
 ತೊಡಕಿನ ಮಾತಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೂ ಈ ಕೆಳಗಿನ ಆಧಾರಗಳಿಂದ ಭೋಜನ
 ಕಾಲ 11ನೇ ಶತಮಾನವಿರಬಹುದೆಂದು ಊಹಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ.

ಭೋಜ ತನ್ನ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಕಾವ್ಯಮೀಮಾಂಸಾ ಕರ್ತೃವಾದ
 ರಾಜಶೇಖರನನ್ನು (10ನೇ ಶತಮಾನ) ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತಾನೆ. ಒಂದು ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ
 ಮಾಳವರಾಜನಾಗಿದ್ದ 10ನೇ ಶತಮಾನದ ಮುಂಜ ವಾಕ್ವತಿರಾಜರನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖ
 ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಭೋಜನಿಂದ ರಚಿತವಾದ ರಾಜಮೃಗಾಂಕದಲ್ಲಿ ಅವನು ಕ್ರಿ.ಶ.
 1047ರಲ್ಲಿ ರಾಜ್ಯವಾಳುತ್ತಿದ್ದನೆಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಕ್ರಿ.ಶ. 1011 ರಿಂದ ಕ್ರಿ.ಶ.
 1019 ರವರೆಗೆ ಭೋಜರಾಜನು ಚಾಲುಕ್ಯರ 3ನೆಯ ಜಯಸಿಂಹನೊಡನೆ ಯುದ್ಧ
 ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದನೆಂದು ಹೇಳಲಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಆಧಾರಗಳಿಂದ ಭೋಜನ ಕಾಲವನ್ನು
 ಕ್ರಿ.ಶ. 1010 ರಿಂದ ಕ್ರಿ.ಶ. 1065 ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದಾಗಿದೆ.

ಜೀವನ :

ಸಿಂಧುಲನ ಮಗನಾದ ಭೋಜನು ಪರಮಾರ ವಂಶದ ಪ್ರಖ್ಯಾತ ರಾಜ. 1010 ರಲ್ಲಿ ಸಿಂಹಾಸನಾರೋಹಣ ಮಾಡಿದ ಇವನು 55 ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ರಾಜ್ಯವನ್ನಾಳಿದನೆಂದು ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ.

ಪಂಚಾಶತ್ಪಂಚವರ್ಷಾಣಿ ಸಪ್ತಮಾಸಾ ದಿನತ್ರಯಮ್ |

ಭೋಜರಾಜೇನ ಭೋಕ್ತವ್ಯಃ ಸಗೌಡೋ ದಕ್ಷಿಣಾಪಥಃ ||

ವಲ್ಲಭನೆಂಬ ಕವಿಯು ಭೋಜಪ್ರಬಂಧವೆಂಬ ಕಾವ್ಯ ರಚಿಸಿ ಭೋಜನ ಬಗ್ಗೆ ಕುತೂಹಲಕಾರಿಯಾದ ಕಥೆಯನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ. ಈ ಕಾವ್ಯದ ಪ್ರಕಾರ ಭೋಜನು ಚಿಕ್ಕಂದಿನಲ್ಲಿ ತಂದೆಯನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡು ಚಿಕ್ಕಪ್ಪನಾದ ಮುಂಜರಾಜನ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿ ಬೆಳೆದನೆಂದೂ, ಬಾಲ್ಯದಲ್ಲೇ ಅನೇಕ ಕಲೆ ಮತ್ತು ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಪರಿಣತನಾಗಿ ಜನಪ್ರಿಯನಾದ ಭೋಜ 55 ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ರಾಜ್ಯವನ್ನಾಳುವನೆಂಬ ಭವಿಷ್ಯವನ್ನು ಕೇಳಿ ಭಯಗೊಂಡ ಮುಂಜ ತನ್ನ ಆಶ್ರಿತನಾದ ವತ್ಸರಾಜನಿಗೆ ಭೋಜನನ್ನು ಕಾಡಿಗೆ ಕರೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗಿ ಕೊಲ್ಲಲು ಆಜ್ಞಾಪಿಸಿದನಂತೆ. ಆದರೆ, ವತ್ಸರಾಜನು ತನ್ನ ಮನೆಯಲ್ಲೇ ಭೋಜನನ್ನು ಬಚ್ಚಿಟ್ಟು, ಭೋಜನ ವಧೆಯಾಯಿತೆಂದು ರಕ್ತಸಿಕ್ತವಾದ ಖಡ್ಗವನ್ನು ಭೋಜ ಮರಣಕ್ಕೆ ಮುಂಚೆ ಬರೆದ ಶ್ಲೋಕ ಎಂದು ಒಂದು ಶ್ಲೋಕವನ್ನು ಮುಂಜನಿಗೆ ಸಮರ್ಪಿಸಿದನಂತೆ. ಆ ಶ್ಲೋಕವನ್ನೋದಿ ವಿರಕ್ತನಾದ ಮುಂಜನು ತನ್ನ ಕೃತ್ಯದ ಬಗ್ಗೆ ಜುಗುಪ್ಸೆಗೊಂಡಾಗ ವತ್ಸರಾಜ ನಿಜವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದನಂತೆ. ಆಗ ಮುಂಜನು ಭೋಜನಿಗೆ ರಾಜ್ಯವನ್ನೊಪ್ಪಿಸಿ ತಾನು ವಾನಪ್ರಸ್ಥವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿದನಂತೆ. ಇದರ ಸತ್ಯಾಸತ್ಯತೆ ಏನೇ ಇರಲಿ, ಭೋಜನು ಸ್ವತಃ ಮಹಾಕವಿಯೆಂದೂ ಅನೇಕ ಕವಿಗಳಿಗೆ ಆಶ್ರಯದಾತನಾಗಿದ್ದನೆಂದೂ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

ಭೋಜನ ಗ್ರಂಥಗಳು :

ಭೋಜರಾಜನು ಜ್ಯೋತಿಷ್ಯ, ಯೋಗ, ವೇದಾಂತ, ಆಯುರ್ವೇದ, ಧರ್ಮಶಾಸ್ತ್ರ, ವ್ಯಾಕರಣ, ವಾಸ್ತುವಿದ್ಯೆ, ಸುಭಾಷಿತ, ಅಲಂಕಾರಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ 84 ಕೃತಿಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದನೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಚಂದ್ರಪ್ರಭಾಸೂರಿ ವಿರಚಿತ ಪ್ರಭಾವಕಚರಿತ ಇದಕ್ಕೆ ಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿದೆ.

ಭೋಜವ್ಯಾಕರಣಂ ಹ್ಯೇತದ್ ಶಬ್ದಶಾಸ್ತ್ರಂ ಪ್ರವರ್ತತೇ
 ಅಸೌ ಹಿ ಮಾಲವಾಧೀಶೋ ವಿದ್ವಚ್ಚಕ್ರಶಿರೋಮಣಿಃ
 ಶಬ್ದಾ ಲಂಕಾರದೈವಜ್ಞ ತರ್ಕಶಾಸ್ತ್ರಾಣಿ, ನಿರ್ಮಮೇ
 ಚಕಿತ್ಸಾ ರಾಜಸಿದ್ಧಾಂತ ತರು ವಾಸ್ತುದಯಾನಿ ಚ
 ಅಂಕ ಶಾಕುನಕಾಧ್ಯಾತ್ಮ ಪ್ರಶ್ನಚೂಡಾಮಣೀನಿಹ
 ವಿಕೃತಿಂ ಚಾಯಸದ್ಭಾವೇ ಅರ್ಥಶಾಸ್ತ್ರಂ ಮೇಘಮಾಲಯಾ

ಭೋಜನಿಂದ 84 ಕೃತಿಗಳು ರಚಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತ್ತೆಂದು ಅವನ ಸರಸ್ವತೀ
 ಕಂತಾಭರಣ ಕೃತಿಯ ಈ ಹೇಳಿಕೆಯೇ ಪ್ರಮಾಣ:

ಇಹ ಹಿ ಶಿಷ್ಯಶಿರೋಮಣಿ ನಿಖಿಲನಿರವದ್ಯ ನಿರ್ಮಾಣಪೂರ್ವಪ್ರಜಾಪತಿ
 ಪ್ರಚಂಡಭುಜದಂಡ ಪರಾಕ್ರಮಾರ್ಜಿತ ಚತುರಶೀತಿ ಬಿರುದಪ್ರಕಾಶಿತ-
 ಸ್ವಕೃತಗ್ರಂಥಸಮಾಜಃ ಶ್ರೀ ಭೋಜರಾಜಃ

ಜ್ಯೋತಿಷ್ಯಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಆದಿತ್ಯ ಪ್ರತಾಪ ಸಿದ್ಧಾಂತ, ರಾಜಮೃಗಾಂಕ,
 ವಿದ್ವಜ್ಜನವಲ್ಲಭ, ಯೋಗದರ್ಶನಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ನಾಮಮಾಲಿಕಾ,
 ವೇದಾಂತಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ರಾಜಮಾರ್ತಾಂಡ, ಆಯುರ್ವೇದಕ್ಕೆ
 ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಆಯುರ್ವೇದಸರ್ವಸ್ವ, ವಿಶ್ರಾಂತಿವಿದ್ಯಾ ವಿನೋದ,
 ಧರ್ಮಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ವ್ಯವಹಾರ ಸಮುಚ್ಚಯ, ಚಾರುಚರ್ಯಾ,
 ವ್ಯಾಕರಣಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಶಬ್ದಾನುಶಾಸನ, ಸರಸ್ವತೀಕಂತಾಭರಣ,
 ವಾಸ್ತುವಿದ್ಯೆಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಸಮರಾಂಗಣ ಸೂತ್ರಧಾರ, ಸುಭಾಷಿತ
 ಸಂಗ್ರಹರೂಪವಾದ ಸಿದ್ಧಾಂತ ಸಂಗ್ರಹ, ಶೈವದರ್ಶನಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತಹ
 ತತ್ವಪ್ರಕಾಶ, ಅಲಂಕಾರ ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಶೃಂಗಾರಪ್ರಕಾಶ
 ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದವುಗಳು. ಶೃಂಗಾರ ಪ್ರಕಾಶ 36 ಪ್ರಕರಣಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ
 ವಿಶ್ವಕೋಶದಂತಿರುವ ಬೃಹದ್ಗ್ರಂಥ. ಅಲಂಕಾರಶಾಸ್ತ್ರ ಹಾಗೂ ನಾಟ್ಯಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ
 ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತಹ ವಿಷಯಗಳು ಇಲ್ಲಿ ಚರ್ಚಿತವಾಗಿವೆ.

ಮದ್ರಾಸ್ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ ಮಾಜಿ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರೂ, ಪದ್ಮಭೂಷಣ,
 ಕವಿಕೋಕಿಲ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಭಾಜನರೂ ಆಗಿದ್ದ ಡಾ.ವಿ.ರಾಘವನ್ ಅವರು ತಮ್ಮ
 ಪ್ರೌಢಪ್ರಬಂಧವನ್ನು ಶೃಂಗಾರ ಪ್ರಕಾಶದ ಮೇಲೆ ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಶೃಂಗಾರವೊಂದೇ

ರಸವೆಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡಲು ಅರ್ಹವಾದುದೆಂಬ ಸಿದ್ಧಾಂತವನ್ನು ಈ ಗ್ರಂಥ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವುದರಿಂದ ಶೃಂಗಾರಪ್ರಕಾಶ ಎಂಬ ಶೀರ್ಷಿಕೆ ತಪಡೆದಿದೆ.

ಚಂಪೂರಾಮಾಯಣ ಅಯೋಧ್ಯಾಕಾಂಡದ ಸಾರ

ಅಯೋಧ್ಯಾಕಾಂಡದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಕಥಾ ಸಾರಾಂಶ ಇಂತಿದೆ—

ಅನಿಷ್ಟವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಉತ್ಪಾತಗಳನ್ನು ಕಂಡ ದಶರಥನು ತನ್ನ ಅಂತ್ಯ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿರಬಹುದೆಂದು ಭಾವಿಸಿ, ರಾಮನಿಗೆ ಪಟ್ಟಾಭಿಷೇಕವನ್ನು ಮಾಡಲು ನಿರ್ಧರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಜಾಪ್ರಮುಖರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಕೇಳಿದಾಗ ತನ್ನ ಆಜ್ಞೆಗೆ ಪ್ರಜೆಗಳಿಗೆ ಬೇಡವಾಯಿತೇ ಎಂದು ದಶರಥನು ಪ್ರಶ್ನಿಸುವಷ್ಟು, ಅತ್ಯಾನಂದದಿಂದ ರಾಮನ ಪಟ್ಟಾಭಿಷೇಕವನ್ನು ಪ್ರಜೆಗಳು ಸ್ವಾಗತಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅಯೋಧ್ಯಾ ನಗರ ಪಟ್ಟಾಭಿಷೇಕದ ಸಂಭ್ರಮದಲ್ಲಿ ತೊಡಗುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ನೋಡಿ ಸಹಿಸದ ಮಂಥರೇ ತನ್ನ ಒಡತಿ ಕೈಕೇಯಿಯ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಕೆಡಿಸಿ, ರಾಮನ ವನವಾಸ ಮತ್ತು ಭರತನ ಪಟ್ಟಾಭಿಷೇಕ ಈ ಎರಡು ವರಗಳನ್ನು ದಶರಥನಿಂದ ಪಡೆಯುವಂತೆ ಪ್ರಚೋದಿಸುತ್ತಾಳೆ. ಈ ಸಂಗತಿಯನ್ನರಿತ ರಾಮ ತನ್ನ ತಂದೆಯ ಸತ್ಯಸಂಧತೆಯನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವ ಸಲುವಾಗಿ ದಶರಥನ ದುಃಖವನ್ನಾಗಲೀ, ಪ್ರಜೆಗಳ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯನ್ನಾಗಲೀ ಲಕ್ಷಿಸದೆ ಸೀತೆ, ಲಕ್ಷ್ಮಣರೊಡನೆ ವನವಾಸಕ್ಕೆ ತೆರಳುತ್ತಾನೆ. ಈ ಘಟನೆಗಳನ್ನರಿಯದ ಭರತ ಕೈಕೇಯಿಯ ಸೂಚನೆಯಂತೆ ತನ್ನ ಸೋದರಮಾವನ ಮನೆಯಿಂದ ಹಿಂದಿರುಗುವಾಗ ನಡೆದ ಘಟನೆಗಳನ್ನೂ ಹಾಗೂ ದುಃಖಿತಪ್ಪ ದಶರಥನ ಮರಣವನ್ನರಿತು ಶೋಕಭರಿತನಾಗುತ್ತಾನೆ, ತನ್ನ ತಾಯಿಯನ್ನು ಜರೆದು, ರಾಮನನ್ನು ಹಿಂದುರುಗಿ ಬರುವಂತೆ ಮಾಡುವೆನೆಂದು ಎಲ್ಲ ಪ್ರಜೆಗಳ ಜೊತೆ ಕಾಡಿಗೆ ಹೋಗಿ, ಹಿಂದುರಿಗಿ ಬರುವಂತೆ ರಾಮನನ್ನು ಒಪ್ಪಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗದೆ, ರಾಮನು ಪಾದುಕೆಗಳನ್ನು ಸಿಂಹಾಸನದಲ್ಲಿಟ್ಟು, ರಾಮನ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯಾಗಿ ತಪಸ್ವಿಯಂತೆ ಜೀವನ ನಡೆಸುತ್ತಾ ರಾಜ್ಯಭಾರ ಮಾಡುವೆನೆಂದು ಪ್ರತಿಜ್ಞೆ ಮಾಡಿ ಹಿಂದಿರುಗುವನು.

Introduction

CHAMPU LITERATURE

Definition and Etymology :

A well known poet Dandin in his literary work i.e. Kavyadarsha. Defines Champu as “गद्यपद्यमयी काचित् चंपूरित्यभिधीयते”-Champu is a harmonious blend of Gadyas-proses and Padyas-stanzas.

Well known scholar Haridasa Bhattacharya advocates the following explanation of the word Champu as ‘चमत्कृत्य पुनाति सहृदयान् इति चंपूः’

If prose has an indelible impression on the inquisitive readers on account of its lofty descriptions and subtle meanings, poetry will have its metrical musings and rhythmic words bearing the sentiments. This harmonious blend of prose and poetry creates a new genre of literature which will be very effective in its outcome.

Bhoja the author of Champuramayana claims that the combination of prose and poetry creates a special effect just as good music being accompanied by orchestra.

गद्यानुबन्धरसमिश्रितपद्यसूक्तिः हृद्या हि वाद्यकलया कलितेव गीतिः। (चम्पूरामायणम्)

Venkataadhvarin the author of Vishvagunadarsha champu states that the combination of prose and poetry would be like the combination of honey and grapes- 'सङ्घः कस्य हि न स्वदेत मनसे माध्वीकमृद्वीकयोः'

अण्णय्यार्य the author of तत्त्वगुणादर्श opines that the combination of prose and poetry would be like that of a gem studded to the pearl necklace.

Origin and Development of Champu

The blend of prose and poetry could be traced back to Vedas one of the ancient literature available to us in the world. The mixed style of prose and poetry could be seen in Vedas parts such as तैत्तिरीय, मैत्रायणी, काठकसंहिता and some portion of अथर्ववेद. The Akhyaanas of Vedas predominantly possess the mixed style of prose and poetry. The fifth chapter of Srimad-bhagavata puraana, the fourth chapter of Vishnu purana, the poushya parva of Adiparva of Mahabharata, a Buddhist text known as Jatakamala and so on has a combination of prose and mixed style.

Champu can be broadly divided into four depending on their source and subject matter.

1. Mythological or Historical themes could be the source like नलचम्पू, वरदाम्बिकापरिणय and so on.

2. It could be purely imaginative as in case of विक्रमसेनचम्पू.
3. It could be a narrative pertaining to important pilgrim centres like विश्वगुणादर्शचम्पू and so on.
4. It could be philosophical in its tone and tenor like तत्त्वगुणादर्शचम्पू and so on.

A brief history of Champu literature

Nala champu (नलचम्पू) :

Nala champu of Trivikrama Bhatta is earliest champu work available to us now. Simhaditya was also the name, by which Trivikrama Bhatta known. He is also the author of Madalasachampu.

Yashastilaka champu (यशस्तिलकचम्पू) :

Yashastilakachampu of Somadeva belongs to the same century. Somadeva belonging to Digambar Jain religion was a court poet of Arikesari III of Chalukyas who in turn was a contemporary of Krishna hailing from Rashtrakutas. Emancipation (Mukti) is merely possible by following the basic tenets of Jains so states Somadeva. The theme of the Champu is the hardships experienced by King Yashodhara in his earlier lives and ultimately getting emancipation by following the tenets of Jainism.

Jeevandhara champu (जीवन्धर चम्पू) :

Jeevandharachampu is another notable work written during the sametime. Taking the cue from Uttarapuraana of Guna Bhadra, the jain poet, Harichandra has penned this work. It narrates the story of Jeevandhara in eleven lambakas.

Champuramayana (चम्पूरामायणम्) :

Champuramayana of Bhoja is the most popular work among the existing and extant Champu genre of literature. Popularly known as रामायणचम्पू this work closely follows the pattern of Valmiki-Ramayana in its content and division. The work abounding in Vaidarbhi style is very attractive and popular on account of its lucid and free flowing style with nicely balanced words which at once creates a direct impact on the readers. The work belongs to 9th century.

Bhagavatha champu (भागवत चम्पू) :

The real name of the poet Abhinava Kalidasa (अभिनवकालिदास) is not known. He is supposed to be a court poet of king Rajashekara. Who ruled in South India. His Bhagavatha champu (भागवतचम्पू) has derived inspiration from श्रीमद्-भागवतम्.

Champu Bharatha (चम्पूभारतम्) :

Anantha Bhatta (अनन्तभट्ट) has composed चम्पूभारतम् in 12 Stabakas having derived inspiration from the great epic Mahabharata. It is written in an obstruce and pedantic style wherein scholastic profundity scores over the melody and rhyme, the hallmark of Champuramayana.

Virupaksha-vasanthotsava Champu

(विरूपाक्षवसन्तोत्सवचम्पू):

Virupaksha-vasanthotsava Champu is a historical Champu composed by Ahobalasuri who flourished in 14th century. It has a graphic patrayal of the celebrations of the car festival to Lord Virupaksha-Shiva of Hampi.

Anandavrundavana Champu (आनन्दवृन्दावनचम्पू) :

Anandavrundavana Champu is the 15th century celebrated work of Paramananda who had the title Kavikarnapura (कविकर्णपूर) an account of his total mastery over poetic diction. Divided into 22 divisions called Stabakas the work picturesquely portrays the childhood prangs of Lord Krishna.

Vyasayogi Charitham (व्यासयोगिचरितम्) :

Somanatha the court poet of king Krishnadevaraya has depicted the life and

achievements of vyasatheertha as Vyasayogi Charitham.

Ramanuja Champu (रामानुज चम्पू) :

Ramanujacharya (रामानुजाचार्य) a poet of 16th century has depicted the life of Acharya Ramanuja in his Ramanuja Champu.

Neelakanthavijaya Champu (नीलकण्ठविजयचम्पू) :

Neelakanthavijaya Champu of Neelakanthadeekshitha (नीलकंठदीक्षित) is a noteworthy work of 17th century. Neelakanthadeekshitha was a great Shaivite who belonged to the illustrious family of Appayyadeekshitha and who is credited with many works. His command over Vakrokti (satire) and grammar is admirable, his style is very dignified and scholastic.

Vishwagunaadarsha Champu (विश्वगुणादर्शचम्पू) :

Vishwagunaadarsha Champu (विश्वगुणादर्शचम्पू) of Venkatadhwari (वेंकटाध्वरी) is important work of 20th century. He also credited with three other champus namely वरदाभ्युदयचम्पू, उत्तरचम्पू and श्रीनिवासचम्पू. The description of वरदराज, the presiding diety of Kanchipuram is the subject matter of Varadabhyudaya Champu. Uttarachampu derives its inspiration from Uttarakanda of Valmiki

Ramayana. Shrinivasa Champu vividly portrays the greatness and sport of Lord Shrinivasa the presiding diety of Tirupathi.

The art of Champu is not lagging behind even in 20th century which removes the misconception that we have to merely gloat over the past. 20th century Champu works present wide variety of approaches and both qualitatively and quantitatively represent a massive and impressive contribution to Sanskrit literature.

Five Well-known Champu Kavyas

नलचम्पू of Trivikrama Bhatta, चम्पूरामायणम् of King Bhoja, चंपूभरतम् of Ananata Bhatta. नीलकंठविजयचम्पू of Neela kanta DeekShita, and विश्वगुणादर्शचम्पू of Venkatadhvarin form the five prominent Champus.

१. नलचम्पू-

This is the first available Champu among the galaxy of Champus, composed by poet Trivikrama Bhatta for which the vanaparva of Mahabharata is the source. The style of Trivikrama reminds us the style of Subandhu and Bana the celebrated prose writers. Shlesha Alankara is the forte of The poet and he is known to use different nouns and adverbs in different unusual combinations as he has total mastery over them.

Just as the arrow when released reaches its target. So should the poetic composition reach the hearts of the poetic connoisseurs states Trivikrama.

किं कवेस्तस्य काव्येन किंकाडेन धनुष्मतः ।
परस्य हृदये लग्नं न घूर्णयति यच्छिरः ॥

Incapable of poetic talent such immature poets are no better than urchins states Trivikrama-

अप्रगल्भाः पदन्यासे जननीरागहेतवः ।
सन्त्येके बहुलालापाः कवयो बालका इव ॥
(पदच्छेदः - जन+नीराग, जननी+ राग)

त्रिविक्रम seems to have got the encomium (Warm praise) as YamunaTrivikrama on account of the following verse-

उदयगिरिगतायां प्राक् प्रभा पांडुतायाम्
अनुसरति निशीथे शृङ्गमस्ताचलस्य ।
जयति किमपि तेजः साम्प्रतं व्योममध्ये
सलिलमिव विभिन्नं जाह्नवं यामुनं च ॥

२. चम्पूरामायणम्-

Having immensely inspired by the Adikavya i.e Ramayana of sage poet Valmiki, this champu work of Bhoja has emerged. It follows the pattern of Valmikiramayana as each division is known as Kanda. The Champu is bound with Vaidarbhi style and has Prasada guna—a pleasing quality. The most

important commentaters on this Champu are those written by Narayana, Ramachandra, Kameshvara, Manadeva and Ghanashyama. Bhoja seems to have written this work upto Sundara Kanda from Bala Kanda.

The command of the poet over alliteration can be noticed in the 21st verse of Ayodhya Kanda-

नैवाभवस्त्वमिह शीलवतीषु गण्या
 नैवाभजत्-पितृमतां गणनां स रामः ।
 नैवापम्-आत्मजसुखान्यहमपि-अनार्ये
 नैवापम् अम्बु भरतेन न मे प्रदेयम् ॥

As Sita grew more and more curious about the forest, having left the capital of Raghava kings, the royal glory of the demon Ravana became more and more desirous of departing from Lanka.

This Champu work attributed to Bhoja makes him to stand on par with Mahakavis like Kalidasa, Bana, and others.

३. चम्पूभारतम्-

Champu Bharatham is an inspiration of great epic Mahabharata. The story of Mahabharata is delineated in 12 stabakas 1041 verses and more than 200 prose passages in this work in a dignified and majestic style. The language of the poet is terse coupled with strange and unusual

imaginations which can be seen in the very first verse of the third stabaka-

पृथिव्यवाचाऽथ पृथातनूजो हरिं पुरोधाय समं बलौघैः।
परस्परस्नेहमवैष मातुं प्रस्थं ययौ खांडवशब्दपूर्वम् ॥

The lulling alliteration could be visualized on the letter 'णि' in the following verse wherein, the agitated antelopes are are gazing in different directions of the river Yamuna in spate, when the king is about to release his shaft on them-

क्षोणीपतौ मदकलं प्रतिकृष्णसारं
तूणीमुखे पतितपाणिनखाङ्कुरेस्मिन् ।
एणीकृतानि तरलैर्यमुनाजलानां
वेणीमिवाक्षिवलनैर्विपिने वितेनुः ॥

The following prose and verse narrating the spring season is very catchy with nicely balanced words-

अथ कदाचिदखिल हरिदन्तरनिरन्तर
केसरकुसुमकेसरशिखरभासुरधूलिधूसरितदिशः।
किं शुक्लस्य वदने रुचिरत्वं किंशुकस्य हृदयेऽपि वशित्वं
किंशुकस्य कुसुमेषु नदन्ति शंसतिस्म मधुपौलिरतीव ॥

and so on.

४. नीलकण्ठविजयचम्पू -

Neelakantavijaya Champu in five आश्वास-Ashvasa describes the popular mythological story of churning

milky ocean. Dikshita is an adept in the usage of वक्रोक्तिः (satire) and hence the statement 'नीलकंठस्य वक्रोक्तिः सा मुग्धेन्दुकलानिभा' is very popular. Infact, the poet commences the Champu with his characteristic Vakrokti

वन्दे वाञ्छितलाभाय कर्म किं तन्न कथ्यते ।

किं दम्पतिमिति ब्रूयाम् उताहो दम्पती इति ॥

The verse discloses the grand synthesis behind all men and women through the conception of Ardhanarishvara. The poet reveals the dilemma that how should I putforth Karmapada the objective word, because, If I say Dampti, according to grammar it is wrong. If I say Dampatee using dual number, as per the grammar its right, but, Shiva nad Parvathi both have one form of Ardhanarishvara.

Neelakantha Dikshita was an adept in व्याकरणम् पूर्वमीमांसा, उत्तरमीमांसा, coupled with his unparalleled devotion towards Lord Shiva as could be gleaned here-

वाचं व्याकुरुते चिरन्तनगिरं मीमांसते चोभयं

पान्थः काव्यपथेषु पादकमले सक्तः पुरारेरिति ।

ममेतत् कथयिष्यतीति रचितं काव्यं मया तत्पुनः

तावद् वक्ष्यति वा न वा तदुपरि न्यस्तः समस्तोभारः ॥

नीलकंठदीक्षित carved niche for himself by composing different works on Lord Shiva in different genres like शिवलीलार्णवः, गङ्गावतरणम् शिवतत्त्वरहस्यम्, शिवोत्कर्षमंजरी and so on, wherein, the common factor is his unflinching devotion towards Shiva.

५. विश्वगुणादर्शचम्पू

This work of poet Venkatadhvarin is novel from point of view of its subject matter as well as delineation. The geographical regions of the country have been graphically portrayed here. The cultural ethos of the country from Badrinatha Dham to down south Kanchi is nicely depicted here. Couple of Gandharvas like Krushanu and Vishvavasu are globe travellers who perceive the happenings of the world through their aerial survey and take negative as well as positive stand respectively in all the 53 descriptions.

विश्वावलोकनस्पृहया कदाचित् विमानमारुह्य समानवेषम् ।
कृशानुविश्वावसुनामधेयं गन्धर्वयुग्मं गगने चचार ॥

This champu in the form of narration, reflects the social cultural and religious ethos of the country belonging to 17th century.

The following verse may be cited from the point of view of nicely balanced words-

कल्याणोल्लाससीमा कलयतु कुशलं कालमेघाभिरामा
 काचित् साकेतधामा भवनगहनगतिक्लान्तिहारिप्रणामा ।
 सौन्दर्यह्रीणकामा धृतजनकसुता सादरापाङ्गदामा
 दिक्षु प्रख्यातभूमा दिविषदभिनुता देवता रामनामा ॥

There is no divisions like Stabaka or Kaanda here, but each description is a division by itself. Excepting the grand narration of river Kaveree in prose poetry (Padyas) outshines the prose here. Though, there is no succession of events, it still has a glamour of its own. Though, Venkataadhvari is credited with other Champus like Hastigirichampu, varadaabhyudaya champu, Uttara ramayanachampu. It is Vishvagunaadarsha champu which has firmly established Venkataadhvari as a writer of eminence and erudition.

* * *

श्रीभोजराजविरचिते चम्पूरामायणे

अयोध्याकाण्डः

गच्छता दशरथेन निर्वृतिं भूभुजामसुलभां भुजाबलात् ।
मातुलस्य नगरे युधाजितः स्थापितौ भरतलक्ष्मणानुजौ ॥१॥

अथ दशरथः पुत्रं रामं स्वतस्त्रिजगत्पतिं
स्वविषयमहीमात्रे कर्तुं पतिं विदधे मतिम् ।
भुवनभरणे कल्यं कल्याणभूधरमादरा-
त्स्वगृहपटलीधुर्यस्तम्भं विधातुमना इव ॥२॥

1) तदनन्तरमसौ संमन्य मन्त्रिभिः सह पौरवृद्धान् वृद्धश्रवःपुरोधस्
समान् समाहूय समादिदेश ।

विदितमेव हि भवतां शिवतातिमेव मतिं दधानाः सुपथा
सञ्चरमाणाः प्राणिनां दयमानमानसा मानधनाः यशः समार्जनजारूकाः
जनोपतापसंमार्जनतत्पराः परां निर्वृतिमुपेत्य देवभूयं गताः सर्वे नः
पूर्वपुरुषा इति । तस्मादस्माभिरपि तेषां मनीषामनुसरमाणैरेतावन्तं कालं
परिपालिताः किल सकलाः प्रजाः । प्रमाणमात्र परिपालनक्रियामिमां !
मदीवामनुभवन्तो ननु भवन्त एव । भवतामभ्युपगमानां निगमानां
प्रतीपगामिनीं पदवीं न प्रत्येति खलु लोकस्तदस्ति किञ्चिदभ्यर्थनीयम् ।

मम सुरनरगीतख्यातिभिर्हेतिभिर्वा

दिवि भुवि च समानप्रक्रमैर्विक्रमैर्वा ।

नियतमपरिहायां या जरा स मदङ्गे

विकचकमलषण्डे चन्द्रिकेवाऽविरासीत् ॥३॥

2) तस्मात् सौजन्यभाजने जनानुरागनिलये निर्मत्सरे वत्सले वत्सेऽस्मिन् विश्वम्भराभारं चिरकालधार्यमाणमार्यैरनुमतः सन्नवतार्य विश्रान्तिसुखमनुभवतिम् अभिलषामिति ।

ततः प्रावृषेण्य-पयोवाह-व्यूह-स्तनित-नादाकर्णन-समुदीर्ण-निरतिशयाह्लाद-संसर्ग-निरर्गल-निर्गलत्-केकालापिनः कलापिन इव जनाः प्रमदभवनकलकलरव-मुखरितहरिन्मुखाः बभूवुः ।

तेऽपि नियमितनिजमनोरथाय दशरथाय सविनयमेवं व्यजिज्ञपन् ।

देवे स्थितेऽपि तनयं तव रामभद्रं

लोकः स्वयं भजतु नाम किमत्र चित्रम् ।

चन्द्रं विना तदुपलम्भनहेतुभूतं

क्षीरोदमाश्रयति किं तृषितश्चकोरः

॥४॥

3) तदनन्तरं तत्त्वरे तत्परस्तत्त्वविदां वरिष्ठस्य वसिष्ठस्य शासनादभिषेकोपकरणाहरणाय सामात्यः पौरवर्गः ।

आहूय रामं विनयाभिराममाविः प्रमोदः प्रभूरेवमूचे ।

तवोत्तमाङ्गे मुकुटं विधातुमह्वाय तिष्ठे दिवसे यतिष्ठे

॥५॥

4) अथ दशरथमनोरथं कौसल्यायै निवेद्य स्वभवनमुपागतस्य रामस्य भगवान् वसिष्ठः सञ्जातकौतुकः कौतुकमङ्गलं निर्वर्तयामास ।

आपूरयन् मङ्गलतूर्यघोषैराशावशावल्लभकर्णतालान् ।

उज्जृम्भितः कोऽपि गिरामभूमिरुन्मस्तकः पौरजनप्रमोदः

॥६॥

तत्र,

यामेवाहुर्निशिचरकुलोन्मूलने मूलहेतुं
 यस्याश्चित्तं प्रकृतिकुटिलं गात्रमित्रं बभूव ।
 अम्भोजिन्याः शिशिरसरसः कासरीवाच्छमम्भः
 कैकेय्याः सा हृदयमदयं मन्थरा निर्ममन्थ ॥७॥

5) सैषा मन्थराऽभिधान-पिशाचिकाऽवेश-परवश-निजाशया पूर्वं
 दण्डके वैजयन्तपुर-वास्तव्य-शम्बरासुर-सङ्गर-सङ्गत-वेदनापनोदना-
 र्थमात्मने वितीर्णं वराय दशरथाय वरद्वयं न्यवेदयत् ।

तयोरेकस्य संरम्भो भरतस्याभिषेचनम् ।
 अन्यस्य वन्यवृत्त्यैव वने रामस्य वर्तनम् ॥८॥

तस्मिन् क्षणे वरयुगं-चिरतप्तताम्र-
 नाराचवेधपरुषं श्रवसी विदार्य ।
 सत्यप्रहाणचकितस्य नृपस्य काम-
 मूरीचकार हृदये पुटपाकरीतिम् ॥९॥

तनयविरहवार्तामात्रसन्तप्यमाना-
 दथ दशरथचित्ताच्चेतना निर्जगाम ।
 दवहुतवहरोचिर्ज्वालया लेह्यमाना-
 ज्जाटिति गहनगुल्मादुज्जिहाना मृगीव ॥१०॥

6) अथ दशरथः कथमपि लब्धसंज्ञः कैकेयीमभाषत ।

रामः काममुपाश्रयिष्यति वनं त्यक्त्वा धृतं कौतुकं
 लोकस्त्यक्ष्यति कौतुकं चिरधृतं तस्याभिषेके कथम् ।

धर्मापायभयेन वत्सविरहं वक्ष्यामि वक्ष्यामि किं
यावत्कल्पमकीर्तिरार्तिजननी जायेत जाये तव ॥११॥

वत्सं कठोरहृदये नयनाभिरामं
रामं विना न खलु तिष्ठति जीवितं मे ।

धातुर्बलादुपयमस्त्वयि जातपूर्वः
कैकेयि! मामुपयमं नयतीति मन्ये ॥१२॥

7) तदनु निजमनोरथैकपरिपूरणे कृतादरा कैकेयी
सोपहासमवादीत्।

सत्यविप्लवसपत्यसङ्गतः सङ्गतं भृशमपश्यतस्तव ।
आश्रुतस्य विफलत्वमस्ति चेदाः श्रुतस्य रचितोऽयमञ्जलिः ॥१३॥

किं नागतस्ते श्रवसोः सकाशमरिन्दमः सत्यगिरां पुरोगः ।
श्येनामिषीभूतकपोतपोतजीवातवे शस्त्रनिकृत्तगात्रः ॥१४॥

किञ्च,

अभ्यर्च्य कस्मैचिदुपाश्रिताय वितीर्य विप्राय विलोचने स्वे।
आपूरयत्कश्चिदलर्कसंज्ञः प्राज्ञः प्रतिज्ञां प्रथितप्रभावः ॥१५॥

असुरसमरवेलाजातबाधावसाने

वरयुगमदिशस्त्वं प्रीतिपूर्वं यथा मे ।

अशिथिलगुणबन्धाः सत्यसन्धा नरेन्द्रा

जललिपिरिति कामं सङ्गिरन्तां गिरं ताम् ॥१६॥

किं बहुना

सत्योद्यां गिरमिह निर्वहस्व मा वा
 सन्मानं भुवि न सहेय राममातुः ।
 संस्थास्ये विषमुपभुज्य पश्यतस्ते
 संनाहं त्यजसि न चेत्प्रवर्तमानम् ॥१७॥

8) एवंवादिनीमेनां भूयोऽपि भूपतिरवदत् । अयि कठिनहृदये!
 किमुन्मुक्तलोकमर्यादया दयापेतया त्वयोक्तम् ।

नैवाभवस्त्वमिह शीलवतीषु गण्या
 नैवाभजत्पितृमतां गणनां स रामः ।
 नैवापमात्मजसुखान्यहमप्यनार्ये ।
 नैवापमम्बु भरतेन न मे प्रदेयम् ॥१८॥

किञ्च

वासस्त्वचां भवतु किञ्चन तारवीणां
 छायाद्रुमाश्च भवनानि भवन्तु धन्याः ।
 कैकेयि! तस्य शयनानि कथं भवेयु
 स्त्वच्चेतसोऽपि कठिनानि शिलातलानि ॥१९॥

एवं भर्त्रा भर्त्सिताऽप्यार्द्रचित्ता नाभूदेषा मन्थराक्रान्तवृत्तिः ।
 राकाचन्द्रे राजमानेऽप्यबाधं वीरुच्छन्ना-
 चन्द्रक्रान्तस्थलीव ॥२०॥

9) तदनु मुहूर्तमात्रमपि राममुखावलोकनसुखमनुबुभूषुर्दशरथः
 कुमारमानयेति सुमन्त्रमादिदेश ।

तेन सत्वरं राजभवनं प्रवेशितो रामः कृतप्रणामः पितरमयथाभूत
मुखविकासमारादालक्ष्य चकितः किमिदमिति कैकेयीमन्वयुङ्क्त ।

साऽपि पापाशया प्रत्यवादीत् । वत्स, प्रतिश्रुतवरद्वयनिर्वहणे
निपुणेतरस्तातस्ते सम्प्रति सानुशयस्तनयवात्सल्यात् सत्यव्यत्यासत्रासाच्च
गाढमगाधे शोकसागरे निमज्जतीति । वरद्वयं तावत्तव मुनिवत्त्यैव वने
वर्तनमवनेरवनं भरतस्येति ।

रामस्तदाकर्ण्य प्रमुदितहृदयः कृताञ्जलिरेनां प्रति व्यजिज्ञपत् ।

भीतो भूभरतः किमम्ब! भरतः किं वा वनात्पावना-

त्रस्तोऽहं सगरान्ववायककुदस्तातः कुतः शोचति ।

दिव्यायाः सरितो निवापकरणाल्लुध्वीं प्रतिज्ञामिमा-

मावाभ्यामभिपूरयिष्यति न चेतुत्री कथं स्यादयम् ॥२१॥

वनभुवि तनुमात्रत्राणमाज्ञापितं मे

सकलभुवनभारः स्थापितो वत्समूर्ध्नि ।

तदिह सुकरतायामावयोस्तर्कितायां

मयि पतति गरीयानम्ब! ते पक्षपातः ॥२२॥

किञ्च,

तातः स्ववाचा व्यवहृत्य हृद्यं वत्साभिषेकोत्सवमङ्गले मे ।

प्रणामसंज्ञस्य मयार्पितस्य किं पूर्णपात्रस्य न पात्रमासीत् ॥२३॥

10) तत्क्षणमशनिहत इव पर्वतः सर्वतः परीतदवदहन इव
वनस्पतिः दिवस्पतिपदभ्रंशविधुर इव नहुषः पपात निःसज्जः पङ्क्तिरथः ।

ततः सा पितृनिदेशमाचरेति राममादिदेश ।

स एषः

मातुराज्ञां वहन्मूर्ध्ना मालामिव महायशाः ।

वनाय रामो वव्राज जगतामवनाय च

॥२४॥

11) असौ समासाद्य सद्यः कौसल्यासदनमभिषेकप्रतिबन्धं कैकेयीनिर्बन्धमात्मनश्च वनवासं प्रणामान्तरं तस्यै न्यवेदयत् ।

सैतदाकर्ण्य विदीर्णहृदया विषदिग्धमुखशिलीमुखविद्धश्रवणयुगलेव सहसा निपत्य विललाप ।

तत्र सौमित्रिरतिमात्रप्रवृद्धमन्युः शतमन्युसमानमग्रजन्मानं प्रत्येवमकथयत् ।

आर्य! न कार्यमिदम् । लोकगर्हणार्हायाः कैकेय्याः वचसा रजसा जरसा च समाक्रान्तस्वान्तया कृत्याकृत्यविवेकमूढस्य राज्ञः प्रज्ञाशैथिल्यान्निःसृतेन वचसा सन्त्यज्य राज्यमटवीपर्यटनं विधातुम् ।

12) किन्तु तुभ्यमनभ्यर्थमानाय प्रथममेव पित्रा प्रदत्ता ननु पृथ्वी। क्षत्रधर्मोऽपि धर्म्यात्पथ प्रमाद्यापि वर्णाश्रमरक्षणतः समीचीनः प्रायेण पुरुषं निःश्रेयसे नियोजयेत् । नियतं नियतिबलमतिलङ्घ्य पौरुषमेव धीरस्य पुरुषार्थान् समर्थयेत्।

एवमाचक्षाणं लक्ष्मणं रामः सान्त्वयन्नेवावोचत् । वत्स! सवितृवंशजातानां पितृनिदेश एव देशिकः सर्वकर्मसु । बहवः खलु पितृनिदेशगौरवाद्, गोहत्यामपि मातृवधमपि तारुण्य विनिमयमपि कण्डुरैकुकेयपुरुप्रभृतयः कुर्वाणा निर्विचारमाचारवतामग्रण्याः इति गण्यन्ते। तस्मादवश्यं वश्य एव पितुरवगाहे गहनमिति ।

तत्र विस्तृतपुत्रवात्सल्या कौसल्या तेन सह गन्तुमभिलषन्ती
कृतप्रणामेन रामेण सविनयमेवमभिहिता ।

कान्तारभाजि मयि केकयराजपुत्र्याः

कार्कश्यकन्दलितया दलितस्य वाचा ।

तातस्य शोकदहनग्लपितं शरीरं

मातस्त्वया न तु कदाचिदुपेक्षणीयम् ॥२५॥

13) ततः सा तनयस्य स्वस्त्ययनाय समस्तदेवताकीर्तनपुरः
सरीमा-शिषमाचक्षे । तदनु रामस्तामभिवन्द्य निष्क्रान्तः
प्रक्रान्तनेपथ्यायाः सीतायाः प्रासादमाससाद ।

कल्याणवादसुखितां सहसैव कान्तां

कान्तारचारकथया कलुषीचकार ।

अम्भोदनादमुदितां विपिने मयूरीं

सन्त्रासयन्निव धनुर्ध्वनिना पुलिन्दः ॥२६॥

अयमेनामनुगन्तुमुपक्रान्तामकथयत् ।

प्रिये! जनकनन्दिनि! प्रकृतिपेशलामीदृशीं

कथं ग्लपयितुं सहे तव शिरीषमृद्धीं तनूम् ।

गृहीतहरिणीगणत्रिकविसारिनानाशिराऽ-

क्षतक्षरितशोणितारुणवृकानने कानने ॥२७॥

14) तदनु नानाविधप्रयत्नेनाप्यनुन्मिषदनुजिगमिषाशैथिल्यायां
मैथिल्यां लक्ष्मणेऽप्यनवसितानुगमनव्यवसाये वासिष्ठाय सुयज्ञाय
भूषणमशेषं वितीर्य तदनु समस्तमायुधजातमादाय मामनुगच्छेति
सौमित्रिमन्वग्रहीत् ।

सीताऽपि निजाभरणजातं सुयज्ञपत्न्यै न्यदात् । ततः सोमित्रिरपि
स्वाधीनेन धनेन कञ्चित्कौसल्याश्रितमुपाध्यायमतोषयत् ।

15) तत्र-सकुटुम्बाय त्रिजटाभिधानाय निर्धनाय द्विजातये
स्वहस्तनिक्षिप्तदण्डपतितदेशावधिकं गोधनं च कपिञ्जलादिभ्यो
द्विजातिभ्यश्च रघुपतिर्वित्तानि विविधानि विततार । ततस्ते
निषिद्धपरिजना-नुगमनतया प्रकाशितप्रवाससिद्धान्ताः शुद्धन्तान्निश्चक्रुः ।

ततः,

रुद्धाऽपि यान्तमनुगच्छति मैथिली मां

वत्सो जहाति न कदाचन लक्ष्मणोऽपि ।

इत्येतयोरनुगतिं प्रतिबोध्य गन्तुं

भूयोऽपि राजभवनं प्रविवेश रामः

॥२८॥

16) तस्मिन् सुमन्त्रेण विज्ञाप्य प्रदर्शिते भूपतिर्भूताविष्ट इव
विष्टरान्निपत्य सदारः सदारचितपरिदेवनो वनोत्कण्ठां स्वयमप्यकरोत् ।

तदा सुमन्त्रः कैकेयीमब्रवीत् । देवि! विरम
रामाभिषेकसमुन्मिषिताह्लादाङ्कुरावग्रहादाग्रहात् इति ।

ततः,

कृतासमञ्जनिर्यासं सगरं केकयात्मजा ।

निदर्शनत्वे निर्दिश्य निरबघ्नान्निजं पतिम्

॥२९॥

तत्र,

सिद्धार्थको महामात्यस्तत्परित्यागमब्रवीत् ।

सरयूपातितानेकप्रजामरणकारणात्

॥३०॥

17) अथ दशरथेन रामः सपरिच्छद एव-गच्छेति निर्दिष्टः केवलं
खनित्रपिटकौ वल्कलयुगलं च प्रार्थयत ।

सुखोचितानां सुव्यक्तदिव्यलावण्यसम्पदाम् ।

त्रयाणामपि कैकेयी वल्कलादीन्युपाहरत् ॥३१॥

अथ रघुकुलनाथो मध्यमाम्बानियोगा-

द्रुणवति परिधाने मङ्गलार्हे निराशः ।

अधिकुचतटवलाञ्छानकीबाष्पसेका-

दपगतखरभावं वल्कलं पर्यधत्त ॥३२॥

18) सोऽयं मैथिलीवल्कलधारणमरुणदरुणसारथिकुलगुरुः । अथ
मैथिलीनाथः सलक्ष्मणः सप्रदक्षिणं राजानं जननीजनं च प्रणम्य
प्रतिषिद्धप्रतीहारचक्रो निश्चक्राम । रथोऽपि दशरथाऽज्ञापरतन्त्रेण
सुमन्त्रेण द्वारि समानीतः ।

प्रारब्धयात्रस्य रघूद्वहस्य प्रागेव सीता रथमारुरोह ।

आनीलरथ्यं रथमारुरुक्षोरह्नां प्रभोरग्रसरी प्रभेव ॥३३॥

19) दाशरथी च रथमारुरुहतुः ।

रामानुसाररसनिर्गतपौरवर्गा

संस्थानमात्रगृहचत्वरराजमार्गा ।

निर्मुक्तभोगभुजगत्वगिव क्षणेन

लघ्वी बभूव रघुपुङ्गवराजधानी ॥३४॥

20) अथ दशरथः सान्तःपुरजनः पुरान्निर्गत्य गत्यन्तराभावात्तमेव
 रामं सुचिरमालोकयन्नालोकपथमतिक्रान्ते सुमन्त्राक्रान्तस्यन्दने रघुनन्दने
 स्यन्दमानबाष्पप्रवाहो मोहमुपगम्य भूम्यां पपात ।

ततः परिजनकृताश्वासाल्लब्धसंज्ञाय राज्ञे कौसल्यासदनमरोचत ।
 अथ दाशरथिः तमसातटमुपागमत् । चरमगिरितटमपि सहस्रदीधितिः ।

आविःप्रतापमटवी भजतो जनस्य

काकुत्स्थपादविरहासहमानसस्य ।

आस्तीर्णपर्णशयनान्यभवन् गृहाणि ।

मूलस्थलानि तमसातटभूरुहाणाम्

॥३५॥

21) अथ निशीथे दाशरथिः सुमन्त्रेण संमन्त्र्य
 वञ्चितजनसंहतिरतिविन-तानन्दनेन स्यन्दनेन गङ्गातरङ्गसङ्गतमूलं
 गगनगङ्गालिङ्गितशृङ्गं शृङ्गवेपुरालङ्कारमिङ्गुदीपादपमुपागमत् ।

ततः,

दृष्ट्वा राममनेकजन्मरचितैर्दृश्यं शुभैः कर्मभिः

श्रुत्वा मातृवरद्वयादुपगतां वृत्तिं च वैखानसीम् ।

अत्युज्जृम्भितहर्षशोकजनिदैर्वाष्पैर्निषादाधिपः

शीताशीतगुणान्वितैरविरलैः सम्पृक्तवक्त्रोऽभवत् ॥३६॥

22) सोऽयं प्रियसुहृत्समासाद्य गुहः कृताञ्जलिरञ्जसा
 रघुनाथमनुनाथितवान् देव! पितृनियोगप्रवणान्त करणमपि भवन्तं
 विज्ञापयितुमज्ञानपदरीतिर्भारती मां मुखरयति ।

अस्त्येतदनिवार्यवीर्योद्धटभटदुर्गवर्गयुक्तम् अनुषक्तभोग्यजातमन्थरं
मन्थराहृदयतोदावहमस्मदीयं राज्यम् । तदेतत् परिगृह्य किञ्चिदनुगृह्य
च परिजनयोग्यभाग्यभाजनममं जनममुञ्चन्नेव तातादेशं देशेऽस्मिन्
मन्दाकिनीसन्दर्शनेन मन्दायमानजननीजनवियोगदुर्दशश्चतुर्दश
दशरथकथिताः समाः समापयतु भवानिति ।

तस्मिन्नित्थं प्रार्थनाभाजि सख्यौ

प्रत्याचख्यौ रामभद्रः प्रियोक्त्या ।

मातुर्वाक्याद्वल्कलेनावृतं मे गात्रं

क्षात्रप्रक्रियां नार्हतीति

॥३७॥

23) ततस्तु सन्ध्यां रामः समाप्य तस्यां तरुमूलभुवि
लक्ष्मणकल्पितं पर्णतल्पमभजत् । यतीतायां विभावर्यामर्यम्णि
मरीचिमालाहारिणि पूर्वोर्वीधरमूर्ध्नि विरचित-जटाबन्धौ सह सीतया
दाशरथी भागीरथीकच्छमगच्छताम् ।

तदनन्तरं रामः सान्त्ववचननिवारितसुमन्त्रः ससौमित्रिर्मङ्गलानि
प्रार्थयमानया तया मैथिल्या सह गुहेनानीतां नावमारुरोह । स एष
निषिध्य निषादाधिपतेरनुगमनमपि तूर्णमेव विस्तीर्णसुरसरित्पूरः
सम्पूर्णसस्ये वत्साभिधाने जनपदे कृतपदचललक्ष्यवेधनचतुरश्चतुरो
मृगान्निहत्य कुत्रचिद्वनस्पतिमूले निशामनैषीत् ।

24) अन्येद्युर्वन्येन पथा प्रयातास्ते प्रयागे प्रतायमानहोमधूमप्राग्भारं
भरद्वाजाश्रमं श्रयन्तश्चाभिवन्द्य तममन्दहर्षं महर्षिम्नेनादिष्टवर्त्मना
वैकर्तनीपूरोपप्लवं प्लवेन वैणवेन निस्तीर्य शमधनजनसंनिधान-
शमितशात्रवसकलसत्त्वचरित्रविचित्रं चित्रकूटाचलमभजन् ।

अथ मां वनवासनैरस्यादपि नाम रामः समाह्वयेदिति प्रत्याशया
परतन्त्रः सुमन्त्रः कानिचिदहानि गुहसकाशे नीत्वा निराशस्ततः
प्रतिनिवृत्तो निवृत्तोत्सवामयोध्यामासाद्य निर्दाशरथिरयं समगत इति
शोकातिरेकातुरपौरजनजनितदीनाक्रन्दमन्दीभूतनेमिघोषादवरुह्य रथादशरथं
प्रयाणोन्मुखप्राणं प्राणंसीत् ।

एतद्वर्षेण विसंज्ञो दशरथः कौसल्यासुमित्राभ्यां समाशवासितः कथं
प्रयातं रामेण कथं कथितं मैथिल्या किंवृत्तः सौमित्रिरिति मुहुर्मुहुः
अश्रुकुण्ठितकण्ठः सुमन्त्रमन्वयुङ्क्त । सोऽपि राज्ञे व्यजिज्ञपत् । देव!
कथं ब्रवीमि? कठिनहृदयोऽहम् ।

सेवारसानुगतपौरमनोरथस्य

दूरे रथस्य च सुतौ तव वर्तमानौ ।

भूत्वा विदेहदुहितुर्नवसौविदल्लौ

भागीरथीतटवने पथिकावभूताम्

॥३८॥

किञ्च,

देव! त्वत्तनयस्य कुन्तलभरं क्षीरैः स्वधेनूद्वैः

सेक्तुं नालमरुन्धतीपतिरभूत्तस्याभिषेकोत्सवे ।

सित्तो हन्त स एष मैथिलसुताबाष्पोदकोत्पादकै-

र्यग्रोधक्षरितैर्जटां रचयितुं क्षीरैर्निषादाहृतैः

॥३९॥

तस्या विदेहदुहितुः पदयोर्नखेषु

लाक्षां विनाऽप्यरुणिमा सहसा बभूव ।

वन्ये पथि प्रियतमेन सह व्रजन्त्या

वैवर्ण्यमाविरभवन्न कदाऽपि वक्त्रे

॥४०॥

सीतापतेः किसलयैः परिकल्प्य तल्पं

सञ्चार्य सत्त्वदमनाय निशासु दुष्टिम् ।

धन्वी तदङ्घ्रिभजनादिव पुण्यलभ्या-

दस्वप्न एव वनवर्त्मनि लक्ष्मणोऽभूत्

॥४१॥

25) एवं सुमन्त्रनिवेदितपुत्रचरित्रश्चरमगिरिशिखरजुषि निगमवपुषि ज्योतिषि हृदयलग्नशोकशल्यां कौसल्यां समाश्वास्य नरपतिरित्थमकथयत्। पुरा खलु सरयूरोधसि विविधतरुनिवहपिहितदिवस्पतौ मृगयास्पृहया कमपि समयमगमम् ।

तत्र,

तोयादानसदानपुष्करगजभ्रान्त्या तपस्वी मया

विद्धः कश्चन शब्दवेधनविदा पाथः सरय्वां हरन् ।

तत्पित्रोर्जरदन्धयोरनुमृतिं कर्तुं चितिं चिन्वतोः

शापो मय्यपतद्भवानपि सुतप्रेम्णा प्रणश्येदिति ॥४२॥

26) तदवश्यं वश्य-एवास्मि मृत्योरिति स्मृतिपथगतराम एव विरराम।

मुनिशापकृतोत्पत्तिर्विपत्तिर्निष्प्रतिक्रिया ।

ततो दशरथायाऽशु-दिदेश दशमीं दशाम्

॥४३॥

27) ततः प्रभाते वसिष्ठवचसा सचिवास्तैलद्रोण्यां निक्षिप्य क्षितिपतेस्तनुं क्षिप्रमेव भरतमकथितदशरथकथा एव आनयतेति दूतान् केकयेषु प्रेषयामासुः ।

तेऽपि जितपवनजवनवाजिसङ्कोचितपथास्तुरगपतिपुरे दुःस्वप्नदूय-
मानमानसं भरतमभिवन्द्य गुरुनियोगं व्यजिज्ञपन् । सोऽयं मातामहेन
युधाजिता चानुज्ञातः कतिपयैरेव दिनैरनिमित्तसम्पातेन सातङ्कः
साकेतमाससाद ।

अतिचकितमतिः पुरैव पश्यन्पुरमयथापुरचारपौरवर्गम् ।
न्यविशत भरतः परीतदूतः पितृभवनं पितृकाननादनूनम् ॥४४॥

स पितरमनवेक्ष्य तत्र मातुः-

सदनगतः प्रणिपत्य तामपृच्छत् ।

क्व नु मम गतवान् पितेति सैषा परुषतरं

भरताय वाचमूचे

॥४५॥

वनचर इव साकं मैथिलीलक्ष्मणाभ्यां

पितृविधिमभिरोद्धुं प्रस्थितो रामभद्रः ।

तदनु तव पिताऽभूत्कालधर्मानुयात-

स्त्वमनुभव यथेच्छं निःसपत्नां धरित्रीम्

॥४६॥

28) तदनु भरतश्चिरतरं विलप्य विलुप्यमानविवेकः
कैकेयीमकथयत् ।

परिणतिपरुषाणां पाप्मनां संनिपाता-

न्न हि भवसि चतुर्णां सा त्वमस्माकमम्बा ।

तदिह तनयवत्यः संलपिष्यन्ति कामं

श्रुतिपुटरचितार्तेस्त्वां सवित्रीमकीर्तेः

॥४७॥

29) तदनु तन्मुखादाकृष्टदुष्टिरनुजमिदमवादीत् ।

अपिबदियममन्त्रे कालयोगान्नरेन्द्रे
 वरयुगरसनाभ्यां प्राणवायुं तदीयम् ।
 अपनगरममुष्या वर्तनं युक्तरूपं
 पितृवनवसुमत्यां कापि वल्मीकवत्याम् ॥४८॥

एषा निकृष्टमतिरात्मगुणोचितेषु
 वंशेषु सत्सु बहुधा पिशिताशनानाम् ।
 माकन्दशालिनि वने विषवल्लरीव
 हा हन्त केकयकुले कथमाविरासीत् ॥४९॥

जननीतिविहीना मे जननीति स धर्मवित् ।
 निरयान्निरयाद्वीरो निरयादिव सानुजः ॥५०॥

30) तत्र सामात्यः समुपेत्य पत्युश्चिताधिरोहणमभिलषन्तीं
 कौसल्यां भरतः शपथशतैर्निवार्य वसिष्ठादिष्टेन पथा दशरथाय सदा
 यागशीलाय यायजूकाभिप्रेतं प्रेतकृत्यमकरोत् ।

ताते पितृवनं याते यातुं भ्रातृवनं तथा ।
 भरतः प्रार्थयामास प्राञ्जलिः प्रकृतीः कृती ॥५१॥

31) अथ ताभ्यां सुमित्राकौसल्याभ्यामन्तःपुरजनेन च
 साकमनुनीततो भरतो भवनमभजत ।

अथ यथाविधिविहितौर्ध्वदेहिकं गमितचतुर्दशदिवसं
 दिवसकरकुलहितेन पुरोहितेन नगरवृद्धैः सार्धममात्याः समुपेत्य मुकुटस्य
 भरणाय प्रार्थयामासुः ।

ततस्तान्निर्बध्नतः सोऽयं प्रत्यवादीत् ।

बहुभिरिह किमुक्तैस्त्यक्तसौमित्रिवृत्ति-

मुकुटमपि वहेयं युष्मदाज्ञा हि पूज्या ।

मम परमवकाशः पर्णशालानुकूलः

क्वचिदपि विपुलायां नास्ति चेद्दण्डकायाम् ॥५२॥

32) इत्युक्त्वा श्रीरामसेवोत्सुकमना निश्चक्राम ।

तत्र,

अनुपधि रचयित्वा सत्पथे पांसुलत्वं

सुजननयनसौख्यप्रातिकूल्यं च कृत्वा ।

नरपतिगृहमध्यात्तूर्णमुद्धूर्णमाना

कुटिलगतिरुदस्थान्मन्थरा नाम वात्या ॥५३॥

केशहस्तं स्वहस्तेन गृहीत्वा तद्वधोद्यतम् ।

कौसल्या वारयामास क्रुद्धं रामानुजानुजम् ॥५४॥

33) तत्र सान्तःपुरजन एव पुरान्निर्गत्य शिल्पिवर्गसमीकृत-

सरणिर्भरतः पुरतः प्रसृत-नर-गज-रथ-तुरग-चरणक्षुण्णक्षोणीतलस-

मुत्कीर्णेन रेणुनिकुरुम्बेण जम्बालयन्नम्बरगङ्गां गङ्गां च सुमन्त्रभणितगुण-

निवहगुहानुमत्या निस्तीर्य दूरादेवाश्रमद्वारे निवेशितबलभारो

भरद्वाजाभिवन्दनमकरोत् ।

34) सोऽयं प्रीतमना मुनिर्भरद्वाजो भरतं जननीजनमपि

प्रत्येकमालोक्य सेनामप्याहूय यथोचितमातिथ्यमकुरुत ।

तद्दिनं दिनशतकल्पं तत्र नीत्वा मुनेर्निदेशेन सर्वे

चित्रकूटवनोद्देशमविशन् । तत्र संन्यस्तसैन्यस्तत इतो गुहेन सह

राममन्विष्यन् रामणीयकं रामाश्रयं भरतः ससंभ्रममभजत ।

तदंनन्तरं सरभसं समुपेत्य पादयोर्निपत्य चिरं रुदन् दशरथकथा-
कथयित्वा मैथिलीसहिताय सलक्ष्मणाय रामाय शोकमूच्छां प्रायच्छत् ।

35) ततः पतिपद्य संज्ञामनुज्ञया गुरोरमरसरिति
विरचितसमुचितनिवापकृत्यं प्रणिपत्य रामं प्रतिनिवर्तयितुं भरतः प्रावर्तत ।

तत्क्षणं सादरं प्रणिपत्य मां पादुकाभ्यां परिष्कुरुतं युवामिति
रघुवरचरणौ स्वयमेव प्रार्थ्य प्रतिश्रयितुं स्थण्डिलशायिचरणमिव बभार
भरतस्योत्तमाङ्गम् ।

त्वया मया च कर्तव्यः सत्यवाचः पितुर्विधिः ।

इति प्रत्यादिशद्रामो भारतीमपि भारतीम् ॥५५॥

36) तत्र जाबालिप्रार्थनायामपि व्यर्थायाम्,

भरतस्तदनु प्रार्थ्य लेभे लाभविदां वरः ।

काकुत्स्थपादुकाकारं महार्घं मुकुटद्वयम् ॥५६॥

स एष सानुजः प्रायादयोध्यां भ्रातृशासनात् ।

अटवीं पितृसन्देशाद्ययौ रामः सलक्ष्मणः ॥५७॥

विलङ्घ्य विविधान् देशान् भरतो धृतवत्कलः

विषयं स्वमुपाश्रित्य विषये विमुखोऽभवत् ॥५८॥

37) ततश्चायं यावदार्यस्य प्रत्यागमनं तावदयोध्यां नाध्यास्ये ।
तस्मिन्नवधिमतिक्रम्य चिरायति यदि सद्य एवाश्रयाशमाश्रित्यापि
प्राणान्नन्दिष्यामीति नन्दिग्रामसंज्ञमाश्रममशिश्रयत् । दाशरथिरपि
शमधनजनकथितनिशिचरगणरचितकदनपरिहरणाय गहनजठरमवजगाहे ।

विस्तीर्णाक्षैर्विपिनहरिणैर्वीतभीतिप्ररोहै-

दर्भग्रासेऽप्यकृतरुचिभिः सस्पृहं वीक्ष्यमाणः ।

रामः प्राप्य प्रकृतिमहितं स्थानमत्रेर्महर्षे-

जग्राहास्म प्रमुदितधियः प्रेमपर्या सपर्याम् ॥५९॥

38) सीतामप्यनसूयाभिधानास्य पत्नी स्वभूषणैरतोषयत् ।

खण्डनाय वसुधावधूमनःपुण्डरीकतुहिनत्विषां द्विषाम् ।

दण्डकावनमवाप राघवश्चण्डभानुरिव मेघमण्डलम् ॥६०॥

॥ इति विदर्भराजविरचिते चम्पूरामायणेऽयोध्याकाण्डः

समाप्तः ॥

ಕನ್ನಡ ಅನುವಾದ

1) ರಾಜನಿಗೆ ಸುಲಭವಲ್ಲದ ಮನಃಶಾಂತಿಯನ್ನು ತನ್ನ ಭುಜಬಲದಿಂದ ಪಡೆದಿದ್ದ ದಶರಥನು ಭರತ ಶತ್ರುಘ್ನರನ್ನು ಅವರ ಸೋದರಮಾವನಾದ ಯುಧಾಜಿತ್ತಿನ ನಗರಕ್ಕೆ ಕಳಿಸಿದ್ದನು.

2) ಜಗತ್ತನ್ನೇ ಹೊರಲು ಸಮರ್ಥವಾದ ಮೇರುಪರ್ವತವನ್ನು ತನ್ನ ಕೆಲವು ಗೃಹಗಳನ್ನು ಹೊರುವ ಆಧಾರಸ್ತಂಭವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಲು ಯೋಚಿಸುವವನಂತೆ ದಶರಥನು ಸಹಜವಾಗಿಯೇ ಮೂರು ಲೋಕಗಳೊಡೆಯನಾದ ತನ್ನ ಪುತ್ರ ರಾಮನನ್ನು ತನ್ನ ಆಳ್ವಿಕೆಗೊಳಪಟ್ಟ ದೇಶಕ್ಕಷ್ಟೇ ರಾಜನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಲು ನಿರ್ಧರಿಸಿದನು.

ಗದ್ಯ-1 : ಬಳಿಕ ಅವನು (ದಶರಥನು) ಮಂತ್ರಿಗಳೊಂದಿಗೆ ಸಮಾಲೋಚಿಸಿ ಇಂದ್ರನ ಪುರೋಹಿತನಿಗೆ (ಬೃಹಸ್ಪತಿಗೆ) ಸಮಾನರಾದ ನಗರದ ವೃದ್ಧರನ್ನು ಕರೆದು ಅವರನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಹೀಗೆ ಮಾತನ್ನಾಡಿದನು—

“ನಿಮಗಿದು ತಿಳಿದ ವಿಷಯವೇ ಆಗಿದೆ—ನಮ್ಮ ಪೂರ್ವಜರು ಮಂಗಳಕರವಾದ ಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳವರಾಗಿ, ಒಳ್ಳೆಯ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವವರಾಗಿ, ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಾಣಿಗಳಲ್ಲಿ ದಯೆವುಳ್ಳವರಾಗಿ, ಮಾನವನ್ನೇ ಸಂಪತ್ತಾಗಿವುಳ್ಳವರಾಗಿ, ಕೀರ್ತಿಯನ್ನು ಗಳಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಸದಾ ಎಚ್ಚರದಿಂದಿರುವವರಾಗಿ, ಜನರ ಕಷ್ಟಗಳನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಸದಾ ತೊಡಗಿದವರಾಗಿ, ಅದರಿಂದ ಪರಮಾನಂದವನ್ನು ಹೊಂದಿದವರಾಗಿ ದೇವತ್ವವನ್ನು ಪಡೆದರು ಎಂದು. ನಾವು ಸಹ ಅವರ ರೀತಿಯನ್ನೇ ಅನುಸರಿಸಿ ಇಲ್ಲಿಯವರೆಗೂ ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಜೆಗಳನ್ನು ಪಾಲಿಸಿಕೊಂಡು ಬಂದಿದ್ದೇವೆಯಷ್ಟೆ. ನನ್ನ ಪರಿಪಾಲನೆಯನ್ನು (ಆಳ್ವಿಕೆಯನ್ನು) ಅನುಭವಿಸುತ್ತಿರುವ ನೀವೇ ಅದಕ್ಕೆ ಸಾಕ್ಷಿ. ನೀವು ತೋರಿಸಿಕೊಟ್ಟ ದಾರಿಗೆ ಯಾರೊಬ್ಬರೂ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿ ಹೋಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ನಿಮ್ಮಲ್ಲಿ ನನ್ನದೊಂದು ಪ್ರಾರ್ಥನೆ ಇದೆ—

3) ಸುರರೂ ನರರೂ ಬಣ್ಣಿಸುವ ನನ್ನ ಶಸ್ತ್ರಗಳಿಂದಾಗಲೀ, ಸ್ವರ್ಗಲೋಕ ಮತ್ತು ಭೂಲೋಕ ಎರಡರಲ್ಲೂ ಒಂದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಸರಿಸುವ ನನ್ನ ಪರಾಕ್ರಮಗಳಿಂದಾಗಲೀ ತಡೆಯಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲದಿರುವ ಮುಪ್ಪು, ಅರಳಿದ

ಕಮಲಗಳ ಸಮೂಹದ ಮೇಲೆ ಬೆಳದಿಂಗಳು ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳುವಂತೆ, ನನ್ನ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡಿದೆ.

ಗದ್ಯ-2 : ಆದ್ದರಿಂದ ಬಹಳ ಕಾಲ ಹೊತ್ತುಕೊಂಡ ರಾಜ್ಯದ ಭಾರವನ್ನು ನಿಮ್ಮ ಒಪ್ಪಿಗೆಯಿಂದ ಒಳ್ಳೆಯ ಸ್ವಭಾವದವನು, ಜನರ ಪ್ರೀತಿಯನ್ನು ಗಳಿಸಿರುವವನು, ಯಾರಲ್ಲಿಯೂ ಮಾತ್ಸರ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿರದವನು, ಎಲ್ಲರಲ್ಲೂ ಸ್ನೇಹದಿಂದಿರುವವನಾದ ನನ್ನ ಮಗ ರಾಮನಿಗೆ ವಹಿಸಿ ವಿಶ್ರಾಂತಿ ಸುಖವನ್ನು ಅನುಭವಿಸಲು ಇಚ್ಛಿಸುತ್ತೇನೆ.”

ಆಗ ಜನರು, ಮಳೆಗಾಲದ ಮೋಡಗಳ ಸಮೂಹವು ಉಂಟು ಮಾಡಿದ ಶಬ್ದವನ್ನು ಕೇಳಿ ಅತ್ಯಂತ ಆನಂದದಿಂದ ಕೇಕೆ ಹಾಕಿರುವ ನವಿಲುಗಳಂತೆ ಅತ್ಯಂತ ಸಂತೋಷದಿಂದ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮಲ್ಲಿ ಮಾತನಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾ ಎಲ್ಲಾ ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಮಾತು ಪ್ರತಿಧ್ವನಿಸುವಂತವರು ಆದರು. ಅವರು ಸಹ ನಿಶ್ಚಿತವಾದ ಆಸೆಯುಳ್ಳ ದಶರಥನಿಗೆ ವಿನಯದಿಂದ ಹೇಳಿದರು.

4) ಮಹಾರಾಜ! ನೀನಿರುವಾಗಲೇ ಜನರು ನಿನ್ನ ಪುತ್ರ ರಾಮಭದ್ರನನ್ನು ಓಲೈಸುವುದರಲ್ಲಿ ಆಶ್ಚರ್ಯವೇನು? ಬಾಯಾರಿದ ಚಕೋರಪಕ್ಷಿ ಚಂದ್ರನನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಚಂದ್ರನ ಉತ್ಪತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣವಾದ ಕ್ಷೀರಸಾಗರವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸುವುದೇನು?

ಗದ್ಯ-3 : ಬಳಿಕ ಆ ನಗರವಾಸಿಗಳು ಮಂತ್ರಿಗಳ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿ ಜ್ಞಾನಿಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠರಾದ ವಸಿಷ್ಠರ ಆದೇಶದಂತೆ ಪಟ್ಟಾಭಿಷೇಕಕ್ಕೆ ಬೇಕಾಗುವ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ತರಲು ಸಂಭ್ರಮದಿಂದ ತೊಡಗಿದರು.

5) ಪ್ರಭು ದಶರಥನು, ವಿನಯದಿಂದ ರಮಣೀಯನಾದ ರಾಮನನ್ನು ಕರೆದು ಉಕ್ಕುವ ಆನಂದದಿಂದ ಈ ರೀತಿ ಹೇಳಿದನು- ‘ಶೀಘ್ರವೇ (ನಾಳೆಯೇ) ಪುಷ್ಯ ನಕ್ಷತ್ರದ ದಿನದಲ್ಲಿ ನಿನ್ನ ಶಿರದಲ್ಲಿ ಕಿರೀಟವನ್ನಿಟ್ಟು ಪಟ್ಟಾಭಿಷೇಕವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಲು ಯತ್ನಿಸುತ್ತೇನೆ’ ಎಂದು.

ಗದ್ಯ-4 : ಬಳಿಕ ದಶರಥನ ಆಸೆಯನ್ನು ಕೌಸಲ್ಯಗೆ ತಿಳಿಸಿ ತನ್ನ ಭವನಕ್ಕೆ ಬಂದಂತಹ ರಾಮನಿಗೆ ಪೂಜ್ಯರಾದ ವಸಿಷ್ಠರು ಸಂತೋಷದಿಂದ ಕಂಕಣವನ್ನು ಕಟ್ಟುವುದೇ ಮೊದಲಾದ ಮಂಗಳ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಿದರು.

6) ಮಂಗಲ ವಾದ್ಯಗಳ ಧ್ವನಿಗಳಿಂದ ದಿಗ್ಗಜಗಳು ತಮ್ಮ ಕಿವಿಗಳನ್ನು ಬಡಿಯುವುದರಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ಶಬ್ದವನ್ನು ವರ್ಧಿಸುತ್ತ, ವರ್ಣಿಸಲು ಅಸದಳವೂ ಮಹತ್ತರವೂ ಆದ ನಾಗರಿಕರ ಆನಂದವು ವಿಸ್ತರಿಸಿತು.

7) ರಾಕ್ಷಸ ಕುಲದ ನಾಶಕ್ಕೆ ಮೂಲಕಾರಣ ಎಂದು ಯಾರನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೋ, ಯಾರ ಮನಸ್ಸು ಅವಳ ಶರೀರದಂತೆ ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿ ವಕ್ರವಾಗಿದೆಯೋ, ಆ ಮಂಥರೆಯು, ಶಿಶಿರಾನುತುವಿನ ಮಧುರವೂ ಸ್ವಚ್ಛವೂ ಆದ ಕೆರೆಯ ನೀರನ್ನು ಕಾಡೆಮ್ಮೆಯು ಕದಡುವಂತೆ, ಕೈಕೇಯಿಯ ಮನಸ್ಸನ್ನು ನಿರ್ದಯಳಾಗಿ ಕದಡಿದಳು.

ಗದ್ಯ-5 : ಆ ಕೈಕೇಯಿಯು, ಮಂಥರಾ ಎಂಬ ಪಿಶಾಚಿಯ ಪ್ರಭಾವದಿಂದ ತನ್ನ ಮನಸ್ಸಿನ ಮೇಲೆ ಹತೋಟಿಯನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡವಳಾಗಿ ಹಿಂದೆ ದಂಡಕಾರಣ್ಯದಲ್ಲಿ ವೈಜಯಂತಿಪುರದಲ್ಲಿ ವಾಸವಾಗಿದ್ದ ಶಂಬರಾಸುರನೊಂದಿಗೆ ಯುದ್ಧ ಮಾಡುವಾಗ ಉಂಟಾದ ತೊಂದರೆಯನ್ನು ನಿವಾರಿಸಿದಕ್ಕಾಗಿ ತನಗೆ ಕೊಟ್ಟಂತಹ ಎರಡು ವರಗಳನ್ನು ದಶರಥನಿಗೆ ನೆನಪಿಸಿದಳು.

8) ಆ ಎರಡು ವರಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಭರತನ ಅಭಿಷೇಕ, ಇನ್ನೊಂದು ವನವಾಸಿಗಳ ರೀತಿಯಲ್ಲೇ ರಾಮನ ವನವಾಸ.

9) ಆ ಕ್ಷಣದಲ್ಲಿ ಬಹುಕಾಲ ಕಾಯಿಸಿ ಕೆಂಪಾದ ಕೂರಂಬಿನ ಪ್ರಹಾರದಂತೆ ದುಸ್ಸಹವಾದ ಆ ಎರಡು ವರಗಳು ವಚನಭಂಗದ ಭೀತಿಯಿಂದ ಭ್ರಾಂತನಾದ ದಶರಥನ ಕಿವಿಗಳನ್ನು ಸೀಳಿ, ಅವನ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಪುಟಪಾಕದಂತೆ ಸಂತಾಪವನ್ನುಂಟು ಮಾಡಿದವು.

10) ಮಗನ ಅಗಲುವಿಕೆಯ ಸುದ್ದಿಯಿಂದಲೇ ಸಂತಾಪಗೊಂಡ ದಶರಥನ ಚಿತ್ತದಿಂದ, ಕಾಡ್ಗಿಚ್ಚಿನ ಜ್ವಾಲೆಗಳು ಕಬಳಿಸುತ್ತಿರುವ ಪೊದೆಯಿಂದ ಹೊರಬೀಳುವ ಹೆಣ್ಣು ಜಿಂಕೆಯಂತೆ, ಪ್ರಜ್ಞೆಯು ಕೂಡಲೇ ಹೊರಟುಹೋಯಿತು.

ಗದ್ಯ-6 : ಬಳಿಕ ದಶರಥನು ಅದು ಹೇಗೋ ಪ್ರಜ್ಞೆಯನ್ನು ಪಡೆದು ಕೈಕೇಯಿಯನ್ನು ಕುರಿತು ಹೀಗೆ ಹೇಳಿದನು.

11) ರಾಮನು ಅಭಿಷೇಕಕ್ಕೋಸ್ಕರವಾಗಿ ಕಟ್ಟಿದ ಕಂಕಣವನ್ನು ತ್ಯಜಿಸಿ ಖಂಡಿತವಾಗಿಯೂ ವನವಾಸಕ್ಕೆ ತೆರಳುತ್ತಾನೆ. ಜನರೂ ರಾಮನ ಅಭಿಷೇಕದ ಬಗ್ಗೆ ತಮ್ಮ ಬಹುಕಾಲದ ಕುತೂಹಲವನ್ನು ಹೇಗೋ ಬಿಟ್ಟುಕೊಡುತ್ತಾರೆ. ನಾನೂ ಕೊಟ್ಟ ಮಾತನ್ನು ನಡೆಸಲೇಬೇಕೆಂಬ ಧರ್ಮಹಾನಿಯ ಭಯದಿಂದ ಮಗನ ವಿರಹವನ್ನು ಸಹಿಸುತ್ತೇನೆ. ಪ್ರತಿಯಾಗಿ ಏನನ್ನು ತಾನೇ ನಾನು ಹೇಳಬಲ್ಲೆ? ಆದರೆ, ಕೈಕೇಯಿ! ಎಂದೆಂದಿಗೂ ನಿನಗೆ ಸಂತಾಪಕೊಡಬಲ್ಲ ಅಪಖ್ಯಾತಿ ಮಾತ್ರ ತಪ್ಪಿದ್ದಲ್ಲ.

12) ಕಠಿಣಚಿತ್ತಳೇ! ನಯನಾನಂದಕರನಾದ ವತ್ಸ ರಾಮನನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ನನ್ನ ಜೀವಿತವು ಇರಲಾರದು. ಕೈಕೇಯಿ! ವಿಧಿವಶದಿಂದ ನಿನ್ನ ಜೊತೆಗಾದ ವಿವಾಹವು ನನ್ನನ್ನು ಯಮನ ಬಳಿಗೆ ಒಯ್ದುತ್ತದೆಂದು ಭಾವಿಸುತ್ತೇನೆ.

ಗದ್ಯ-7 : ಬಳಿಕ ಕೇವಲ ತನ್ನ ಆಸೆಯನ್ನು ಪೂರೈಸಿಕೊಳ್ಳುವುದರಲ್ಲಿ ಆದರವನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಕೈಕೇಯಿಯು ವ್ಯಂಗ್ಯವಾಗಿ ಹೀಗೆ ಹೇಳಿದಳು.

13) ಮಗನ ಮೇಲಿನ ಮೋಹದಿಂದ ವಚನಭ್ರಷ್ಟತೆಯನ್ನು ಸ್ವಲ್ಪವೂ ಗಮನಿಸದಿರುವ ನಿನ್ನ ಪ್ರತಿಜ್ಞೆಯು ವ್ಯರ್ಥವಾಗುವುದಾದರೆ, ಆಹಾ! ಆ ಧರ್ಮಶಾಸ್ತ್ರಗಳಿಗೆ, ಇಗೋ ಇದು ನಮಸ್ಕಾರ.

14) ಸತ್ಯಸಂಧರಲ್ಲಿ ಅಗ್ರಗಣ್ಯನೂ, ಹದ್ದಿಗೆ ಆಹಾರವಾಗಿ ಒದಗಿದ ಒಂದು ಪಾರಿವಾಳದ ಜೀವವನ್ನುಳಿಸಲು ತನ್ನ ಶರೀರವನ್ನೇ ಶಸ್ತ್ರದಿಂದ ಕತ್ತರಿಸಿದವನೂ, ಶತ್ರುಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ಅಡಗಿಸಿದವನೂ ಆದ ಶಿಬಿ ಚಕ್ರವರ್ತಿಯ ಸಂಗತಿ ನಿನ್ನ ಕಿವಿಗಳಿಗೆ ಬಿದ್ದಿಲ್ಲವೇನು?

15) ಪ್ರಾಜ್ಞನೂ ಕೀರ್ತಿಶಾಲಿಯೂ ಆದ ಅಲರ್ಕ್ ಎಂಬ ರಾಜನೊಬ್ಬನು ಕಣ್ಣುಗಳನ್ನು ಬೇಡಿ ಬಂದ ವಿಪ್ರನೊಬ್ಬನಿಗೆ ಉಚಿತ ಸತ್ಕಾರವನ್ನು ಸಲ್ಲಿಸಿ ತನ್ನ ಕಣ್ಣುಗಳೆರಡನ್ನೂ ದಾನವಾಗಿತ್ತು ಸತ್ಯಸಂಧನೆಂಬ ತನ್ನ ಪ್ರತಿಜ್ಞೆಯನ್ನು ಪರಿಪಾಲಿಸಿದನು.

16) ಶಂಬರಾಸುರನೊಂದಿಗೆ ನಡೆದ ಸಂಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಒದಗಿದ ಬಾಧೆ ಪರಿಹಾರವಾದ ಮೇಲೆ ನೀನು ಪ್ರೀತಿಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಯಾವ ಮಾತಿನಿಂದ

ಎರಡು ವರಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿದ್ದೆಯೋ ಆ ಮಾತನ್ನು ನಿರಂತರ ಸದ್ಗುಣಿಗಳೂ ಸತ್ಯಸಂಧರೂ ಆದ ರಾಜರು ನೀರಿನ ಮೇಲೆ ಬರೆದ ಮಾತೆಂದು ಬೇಕಾದಂತೆ ಹೇಳಿರಿ.

ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಹೇಳುವುದು ಏನಿದೆ!

17) ಎರಡು ವರಗಳನ್ನು ಕೊಡುವೆನೆಂಬ ನಿನ್ನ ಮಾತು ನಿಜವಾಗುವಂತೆ ನಡೆದುಕೋ ಅಥವಾ ಬಿಡು, ನಾನಂತೂ ರಾಮನ ತಾಯಿಗೆ ಸಿಗುವ ಸನ್ಮಾನವನ್ನು ಸಹಿಸಲಾರೆ. ಈಗ ಅಭಿಷೇಕಕ್ಕೆ ನಡೆಸಿರುವ ಸಿದ್ಧತೆಯನ್ನು ನಿಲ್ಲಿಸದಿದ್ದರೆ ನೀನು ನೋಡುತ್ತಿರುವಂತೆ ನಾನು ವಿಷ ಕುಡಿದು ಪ್ರಾಣ ಬಿಡುತ್ತೇನೆ.

ಗದ್ಯ-8 : ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಮಾತನಾಡಿದ ಕೈಕೇಯಿಯನ್ನು ಕುರಿತು ರಾಜನು ಪುನಃ ಹೀಗೆ ಹೇಳಿದನು-ಎಲೈ ಕರೋರವಾದ ಮನಸ್ಸಿನವಳೇ ಸಮಾಜದ ಮರ್ಯಾದೆಯನ್ನು ಮೀರಿ ಕರುಣೆಯಿಲ್ಲದವಳಾಗಿ ನೀನು ಏನನ್ನು ಹೇಳಿದೆ !

18) ದುಷ್ಟ ಸ್ವಭಾವದವಳೆ! ಖಂಡಿತವಾಗಿಯೂ, ನೀನು ಈ ಲೋಕದ ಸಾಧ್ವಿಯರಲ್ಲಿ ಗಣಿಸತಕ್ಕವಳಲ್ಲ. ನಿನ್ನಿಂದಾಗಿ ರಾಮನು ಪಿತೃಸೌಭಾಗ್ಯವುಳ್ಳವರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನೆಂದೆನಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಿಲ್ಲ. ನಾನೂ ಮಕ್ಕಳಿಂದ ಪಡೆಯಬಹುದಾದ ಯಾವ ಸುಖವನ್ನೂ ಪಡೆಯಲಿಲ್ಲ. ನಿನ್ನಂತಹವಳ ಮಗ ಭರತ ನನಗೆ ಪಿತೃತರ್ಪಣವನ್ನು ಕೊಡಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ.

19) ಕೈಕೇಯಿ! ದಿವ್ಯವಸ್ತ್ರಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿರುವ ರಾಮನು ವನದಲ್ಲಿ ಮರದ ತೊಗಟೆಯಿಂದ ಮಾಡಿದ ಬಟ್ಟೆಗಳನ್ನು ಹೇಗಾದರೂ ಧರಿಸಿಯಾನು. ಹಾಗೆಯೇ, ರಾಮನಿಗೆ ನೆರಳನ್ನು ಕೊಡುವುದರಿಂದ ಧನ್ಯವಾಗುವ ಮರಗಳು ಅವನಿಗೆ ವಾಸಭವನವೇ ಆಗಬಹುದು. ಆದರೆ ನಿನ್ನ ಚಿತ್ತಕ್ಕಿಂತಲೂ ಕಠಿಣವಾಗಿರುವ ಶಿಲಾಪ್ರದೇಶಗಳು ಸುಕುಮಾರನಾದ ರಾಮನಿಗೆ ಮಲಗಲು ಹಾಸಿಗೆಯಾಗುವುದು ಹೇಗೆ ಸಾಧ್ಯ?

20) ಹೀಗೆ ಪತಿಯಿಂದ ಭರ್ತ್ಸನೆಗೊಳಗಾದರೂ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಮಂಥರೆಯ ವಶವಾಗಿದ್ದ ವರ್ತನೆಗಳುಳ್ಳ ಕೈಕೇಯಿಯು, ಮೋಡಗಳಿಲ್ಲದೇ

ಹುಣ್ಣಿಮೆಯ ಚಂದ್ರನು ಬೆಳಗುತ್ತಿದ್ದರೂ ಲತೆಗಳಿಂದ ಮುಚ್ಚಿದ ಚಂದ್ರಕಾಂತಶಿಲೆಯ ಪ್ರದೇಶದಂತೆ ಮನಸ್ಸು ಕರಗದವಳಾದಳು.

ಗದ್ಯ-9 : ಬಳಿಕ ಕ್ಷಣಕಾಲವಾದರು ರಾಮನ ಮುಖವನ್ನು ನೋಡುವುದರಿಂದ ಆನಂದವನ್ನು ಅನುಭವಿಸಬೇಕೆಂಬ ಆಸೆಯಿಂದ ದಶರಥನು, ಕುಮಾರನನ್ನು (ರಾಮನನ್ನು) ಕರೆದುಕೊಂಡು ಬನ್ನಿ ಎಂದು ಸುಮಂತ್ರನಿಗೆ ಆದೇಶಿಸಿದನು.

ದಶರಥನ ಆದೇಶದಂತೆ ವೇಗವಾಗಿ ರಾಜಭವನವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ತಂದೆಗೆ ನಮಸ್ಕರಿಸಿ ಹಿಂದೆಂದಿಗಿಂತ ವಿಲಕ್ಷಣವಾಗಿದ್ದ ಅವನ ಮುಖವನ್ನು ಬಹಳ ಹತ್ತಿರದಿಂದ ಗಮನಿಸಿ-‘ಇದು ಏಕೆ ಹೀಗೆ?’ ಎಂದು ಕೈಕೇಯಿಯನ್ನು ಪ್ರಶ್ನಿಸಿದನು.

ಅವಳಾದರೂ ಪಾಪ ಪ್ರಜ್ಞೆಯಿಂದ ಹೀಗೆ ಉತ್ತರಿಸಿದಳು-ಮಗನೆ, ನಿಮ್ಮ ತಂದೆಯವರು ಹಿಂದೆ ನನಗೆ ಕೊಟ್ಟಂತಹ ಎರಡು ವರಗಳನ್ನು ನಡೆಸಿಕೊಡಲು ಅಸಮರ್ಥರಾಗಿ ಈಗ ದುಃಖಿತಪ್ತನಾಗಿ ಮಗನ (ನಿನ್ನ) ಮೇಲಿನ ಮಮತೆಯಿಂದ ಹಾಗು ಸತ್ಯದ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು (ರಾಮನಿಗೆ ಪಟ್ಟಾಭಿಷೇಕವನ್ನು ಮಾಡುವ ಬದಲಾಗಿ ಭರತನಿಗೆ ಪಟ್ಟಾಭಿಷೇಕವನ್ನು ಮಾಡುವ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು) ಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಭಯದಿಂದ ಶೋಕಸಾಗರದಲ್ಲಿ ಮುಳುಗಿದ್ದಾರೆ. ಆ ಎರಡು ವರಗಳಾದರೂ ಬಂದು ನೀನು ಮುನಿಯ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಕಾಡಿನಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುವುದು ಹಾಗು ಇನ್ನೊಂದು ಭರತನನ್ನು ಯುವರಾಜನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುವುದು.

ರಾಮನು ಅದನ್ನು ಕೇಳಿ ಸಂತೋಷದಿಂದ ಕೈಗಳನ್ನು ಜೋಡಿಸಿ ಕೈಕೇಯಿಯನ್ನು ವಿಜ್ಞಾಪಿಸಿಕೊಂಡನು.

21) ಅಮ್ಮ! ಭರತನು ರಾಜ್ಯಭಾರದ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೆದರಿದ್ದಾನೇನು? ನಾನಾದರೂ, ಪಾವನವಾದ ಅರಣ್ಯದಿಂದ ಭಯಗೊಂಡಿದ್ದೇನೇನು? ಸಗರ ಕುಲಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ ತಂದೆ ಏಕೆ ದುಃಖಪಡುತ್ತಿದ್ದಾನೆ? ಸ್ವರ್ಗದ ಗಂಗಾಜಲದಿಂದ ತರ್ಪಣ ಕೊಡುವುದಕ್ಕಿಂತ ಸುಲಭವಾದ ಈ ಪ್ರತಿಜ್ಞೆಯನ್ನು ದಶರಥನು ನಮ್ಮಿಬ್ಬರಿಂದ ಖಂಡಿತವಾಗಿಯೂ ಪೂರೈಸುತ್ತಾರೆ. ಹಾಗಾಗದಿದ್ದಲ್ಲಿ ಅವನು ಹೇಗೆ ತಾನೆ ಪುತ್ರವಂತನಾಗುವನು?

22) ಅಮ್ಮ, ಕಾಡಿನಲ್ಲಿ ನನ್ನ ಶರೀರವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಕಾಪಾಡಿಕೊಳ್ಳುವ ಕೆಲಸವು ನನಗೆ ಆಜ್ಞಾಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ನಿನ್ನ ಮಗನ ತಲೆಯ ಮೇಲಾದರೋ ಎಲ್ಲ ಜಗತ್ತನ್ನು ಪಾಲಿಸುವ ಭಾರವನ್ನು ಹೊರಿಸಲಾಗಿದೆ. ನಮ್ಮಿಬ್ಬರ ಕಾರ್ಯದ ಸೌಕರ್ಯವನ್ನು ವಿಮರ್ಶಿಸಿದಾಗ ನನ್ನಲ್ಲಿಯೇ ನೀನು ಗುರುತರವಾದ ಪಕ್ಷಪಾತ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದೀಯೆ ಎಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುವುದು.

23) ನನ್ನ ತಂದೆ ತನ್ನ ಮಾತಿನಿಂದಲೇ ಭರತನ ಅಭಿಷೇಕೋತ್ಸವದ ಮಂಗಲ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ನನಗೆ ಹೇಳಿ, ನಾನು ಕೊಡುವ ಪ್ರಣಾಮವೆಂಬ ಉಡುಗೊರೆಗೆ ಪಾತ್ರನಾಗಬಾರದಿತ್ತೇನು?

ಗದ್ಯ-10 : ಆ ಕ್ಷಣದಲ್ಲಿಯೇ, ದಶರಥನು ಪ್ರಜ್ಞೆ ತಪ್ಪಿದವನಾಗಿ ವಜ್ರಾಯುಧದಿಂದ ಹೊಡೆಯಲ್ಪಟ್ಟ ಪರ್ವತದಂತೆ, ಎಲ್ಲ ಕಡೆಯಿಂದಲೂ ಕಾಡ್ಗಿಚ್ಚಿನಿಂದ ಆವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಮರದಂತೆ, ಸ್ವರ್ಗದಿಂದ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡ ನಹುಷನಂತೆ, ಕೆಳಗೆ ಬಿದ್ದನು.

24) ಮಹಾ ಯಶೋವಂತನಾದ ರಾಮನು ತಾಯಿಯ ಆಜ್ಞೆಯನ್ನು ಮಾಲೆಯೆಂಬಂತೆ ಶಿರಸಾ ವಹಿಸಿ ಕಾಡಿಗೆ, ಲೋಕಗಳ ರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ, ನಡೆದನು.

ಗದ್ಯ-11 : ಆ ರಾಮನು ಕೂಡಲೇ ಕೌಸಲ್ಯೆಯ ಭವನಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ಅವಳಿಗೆ ನಮಸ್ಕರಿಸಿ ತನ್ನ ಪಟ್ಟಾಭಿಷೇಕಕ್ಕೆ ತಡೆಯಾದ ಕೈಕೇಯಿಯ ಆಗ್ರಹವನ್ನು ಹಾಗೂ ತಾನು ವನವಾಸಕ್ಕೆ ಹೋಗುವುದನ್ನು ತಿಳಿಸಿದನು.

ಆ ಕೌಸಲ್ಯೆಯಾದರೂ ಅದನ್ನು ಕೇಳಿ, ಎದೆಯೊಡೆದು, ಕಿವಿಗಳು ವಿಷಲಿಪ್ತವಾದ ಬಾಣದ ತುದಿಯಿಂದ ಚುಚ್ಚಲ್ಪಟ್ಟಂತವಳಾಗಿ ಕೂಡಲೆ ಕೆಳಗೆ ಬಿದ್ದು ಗೋಳಾಡಿದಳು.

ಆಗ ಸೌಮಿತ್ರಿಯು (ಲಕ್ಷ್ಮಣನು) ಬಹಳ ಕೋಪಗೊಂಡವನಾಗಿ ಇಂದ್ರನಿಗೆ (ಶತಮನ್ಯು) ಸಮಾನನಾದ ಅಣ್ಣನನ್ನು ಕುರಿತು ಹೀಗೆ ಹೇಳಿದನು—

ಅಣ್ಣ, ಈ ಕೆಲಸವು ಮಾಡತಕ್ಕದ್ದಲ್ಲ. ಜನರ ನಂದೆಗೆ ಗುರಿಯಾದ ಕೈಕೇಯಿಯ ಮಾತಿನಿಂದ, ವ್ಯಾಮೋಹದಿಂದ, ಹಾಗೂ ವೃದ್ಧಾಪ್ಯದಿಂದ ಪ್ರಭಾವಕ್ಕೆ ಒಳಗಾದ ಮನಸ್ಸುಳ್ಳವನಾಗಿ ಮಾಡಬೇಕಾದ್ದು ಮತ್ತು ಮಾಡಬಾರದ್ದು ಈ

ಎರಡರ ವಿವೇಕವನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡು ಬುದ್ಧಿಭ್ರಮಣೆಯಾಗಿ ಆಡಿದ ರಾಜನ ಮಾತಿನಿಂದ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಕಾಡಿನಲ್ಲಿ ಅಲೆಯುವುದನ್ನು ಮಾಡತಕ್ಕದ್ದಲ್ಲ.

ಗದ್ಯ-12 : ಆದರೆ, ನೀನು ಕೇಳಿಕೊಳ್ಳದೆಯೇ, ಮೊದಲೇ ಈ ರಾಜ್ಯವು ನಿನಗೆ ಕೊಡಲ್ಪಟ್ಟಿತ್ತಲ್ಲವೇ? ಕ್ಷತ್ರಿಯ ಧರ್ಮವು ಆಚರಣೆಯಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪ ತಪ್ಪಿದರು ಸಹ ವರ್ಣಾಶ್ರಮಗಳನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವುದರಿಂದ ರಾಜನಿಗೆ ಪರಮ ಶ್ರೇಯಸ್ಸನ್ನು ಉಂಟು ಮಾಡುತ್ತದೆ. ನಿಶ್ಚಯವಾಗಿ ಧೈರ್ಯಶಾಲಿಗಳ ಪುರುಷ ಪ್ರಯತ್ನವೇ ದೈವಬಲವನ್ನು ಮೀರಿ ಪುರುಷಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಸಾಧಿಸಿಕೊಡುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಹೇಳಿದ ಲಕ್ಷ್ಮಣನನ್ನು ಸಮಾಧಾನಪಡಿಸುತ್ತಾ ರಾಮನು ಹೀಗೆ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ-“ತಮ್ಮ ಲಕ್ಷ್ಮಣ, ಸೂರ್ಯವಂಶದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದವರಿಗೆ ಎಲ್ಲಾ ಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ತಂದೆಯ ಮಾತೇ ಮಾರ್ಗದರ್ಶಕ. ಈ ಹಿಂದೆ ತಂದೆಯ ಆದೇಶದಂತೆ ಕಂಡು, ರೈಣುಕೇಯ (ಜಮದಗ್ನಿ), ಪುರು ಮುಂತಾದವರು ವಿಚಾರವನ್ನೂ ಮಾಡದೆ ಗೋಹತ್ಯೆ, ಮಾತ್ಸವಧೆ, ತಾರುಣ್ಯ ವಿನಿಮಯಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದರೂ ಶ್ರೇಷ್ಠರೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ನಿಶ್ಚಯವಾಗಿ ತಂದೆಗೆ ನಮ್ರತೆಯಿಂದ ಇದ್ದು ಕಾಡನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತೇನೆ.

ಆಗ ಮಗನ ಮೇಲಿನ ಗಾಢವಾದ ಮಮತೆಯಿಂದ ಕೌಸಲ್ಯೆಯು ರಾಮನ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಕಾಡಿಗೆ ಹೋಗಲು ಬಯಸಿದಳು. ಅದಕ್ಕೆ ರಾಮನು ಅವಳಿಗೆ ನಮಸ್ಕರಿಸಿ ವಿನಯದಿಂದ ಅವಳನ್ನು ಕುರಿತು ಹೀಗೆ ಹೇಳಿದನು.

25) ಅಮ್ಮ! ನಾನು ವನಕ್ಕೆ ತೆರಳಿದ ಮೇಲೆ ಕೈಕೇಯಿಯ ಕರ್ಕಶವಾದ ಮಾತುಗಳಿಂದ ಪೀಡಿತನಾದ ತಂದೆಯ ದುಃಖಾಗ್ನಿಯಿಂದ ನಲುಗಿದ ಶರೀರವನ್ನು ನೀನೆಂದಿಗೂ ಉಪೇಕ್ಷಿಸಕೂಡದು.

ಗದ್ಯ-13 : ಬಳಿಕ ಆ ಕೌಸಲ್ಯೆಯು ಮಗನ ಒಳ್ಳೆಯದಕ್ಕಾಗಿ ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸ್ಮರಿಸಿ ಆಶೀರ್ವಾದವನ್ನು ಮಾಡಿದಳು. ಬಳಿಕ ರಾಮನು ಅವಳಿಗೆ ನಮಸ್ಕರಿಸಿ ಹೊರಟು ಆಗಷ್ಟೆ ಅಲಂಕಾರವನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದ್ದ ಸೀತೆಯ ಅರಮನೆಯನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿದನು.

ಆಗ ಅವನನ್ನು (ರಾಮನನ್ನು) ಹಿಂಬಾಲಿಸಲು ತೊಡಗಿದ ಸೀತೆಯನ್ನು ಕುರಿತು ರಾಮನು ಹೀಗೆ ಹೇಳಿದನು.

26) ಕಾಡಿನಲ್ಲಿ ಮೇಘಗರ್ಜನೆಯನ್ನು ಕೇಳಿ ಮುದದಿಂದಿದ್ದ ನವಿಲನ್ನು ಬೇಟೆಗಾರನು ತನ್ನ ಬಿಲ್ಲಿನ ಧ್ವನಿಯಿಂದ ಬೆದರಿಸುವಂತೆ, (ಪಟ್ಟಾಭಿಷೇಕದ) ಮಂಗಲವಾರ್ತೆಯನ್ನು ಕೇಳಿ ಸಂತೋಷದಿಂದಿದ್ದ ಸೀತೆಗೆ, ರಾಮನು ಕಾಡಿಗೆ ಹೊರಡಬೇಕಾದ ವಾರ್ತೆಯನ್ನು ಹೇಳಿ ತಲ್ಲಣಗೊಳಿಸಿದನು.

27) ಪ್ರಿಯೆ! ಜನಕಸುತೆ! ಸಹಜಸುಂದರವೂ ಶಿರೀಷಪುಷ್ಪದಂತೆ ಕೋಮಲವೂ ಆದ ಶರೀರವು, ಕಚ್ಚಿಹಿಡಿದ ಜಿಂಕೆಗಳ ಅನೇಕ ನಾಡಿಗಳಿಂದ ಅವಿಚ್ಛಿನ್ನವಾಗಿ ಸುರಿಯುತ್ತಿರುವ ರಕ್ತದಿಂದ ಕೆಂಪಾದ ಮುಖವುಳ್ಳ ತೋಳಗಳ ಕಾಡಿನಲ್ಲಿ ಬಳಲುವುದನ್ನು ಹೇಗೆ ಸಹಿಸಲಿ?

ಗದ್ಯ-14 : ಬಳಿಕ ಅನೇಕ ವಿಧವಾದ ಪ್ರಯತ್ನದಿಂದಲೂ ರಾಮನನ್ನು ಹಿಂಬಾಲಿಸುವುದನ್ನು ಸೀತೆಯು ಬಿಡದಿರಲು, ಲಕ್ಷ್ಮಣನು ಸಹ ರಾಮನನ್ನು ಹಿಂಬಾಲಿಸುವುದನ್ನು ಬಿಡದಿರಲು ರಾಮನು ತನ್ನ ಎಲ್ಲಾ ಆಭರಣ ಮುಂತಾದವುಗಳನ್ನು ವಸಿಷ್ಠರ ಮಗನಾದ ಸುಯಜ್ಞನಿಗು ತುಂಬಾ ಬೆಲೆ ಬಾಳುವ ರತ್ನಗಳನ್ನು ಅಗಸ್ತ್ಯ ಮತ್ತು ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರರಿಗು ನೀಡಿ ತನ್ನ ಎಲ್ಲಾ ಆಯುಧಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು “ನನ್ನನ್ನು ಹಿಂಬಾಲಿಸು” ಎಂದು ಲಕ್ಷ್ಮಣನಿಗೆ ಅನುಗ್ರಹಿಸಿದನು.

ಸೀತೆಯು ಸಹ ತನ್ನ ಎಲ್ಲ ಆಭರಣಗಳನ್ನು ಸುಯಜ್ಞನ ಪತ್ನಿಗೆ ನೀಡಿದಳು. ನಂತರ ಲಕ್ಷ್ಮಣನು ಸಹ ತನ್ನ ಸಂಪತ್ತಿನಿಂದ ಕೌಸಲ್ಯವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದ ಉಪಾಧ್ಯಾಯರೊಬ್ಬರನ್ನು ಸಂತೋಷಪಡಿಸಿದನು.

ಗದ್ಯ-15 : ರಘುಪತಿಯು (ರಾಮನು) ತನ್ನ ಕೈಯಿಂದ ಎಸೆದ ದಂಡವು ಬಿದ್ದ ದೂರದವರೆಗೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವ ಗೋಸಂಪತ್ತನ್ನು ಕುಟುಂಬ ಸಮೇತನಾದ ತ್ರಿಜಟಾ ಎಂಬ ಬಡ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನಿಗೆ ಹಾಗು ಇನ್ನೂ ಅನೇಕ ತರಹದ ಸಂಪತ್ತನ್ನು ಕಪಿಂಜಲ ಮುಂತಾದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಗೆ ನೀಡಿದನು. ಬಳಿಕ ಅವರು (ರಾಮ, ಲಕ್ಷ್ಮಣ, ಸೀತೆ) ತಮ್ಮನ್ನು ಹಿಂಬಾಲಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಜನರನ್ನು ತಡೆಯುವುದರ ಮೂಲಕ ತಾವು ಕಾಡಿಗೆ ಹೋಗುವ ನಿರ್ಣಯವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತಾ ಅರಮನೆಯಿಂದ ಹೊರಟರು.

28) ಎಷ್ಟು ಬೇಡವೆಂದರೂ ಮೈಥಿಲಿ ನನ್ನನ್ನು ಹಿಂಬಾಲಿಸುತ್ತಿದ್ದಾಳೆ. ಅಂತೆಯೇ ಅನುಜ ಲಕ್ಷ್ಮಣನೂ ನನ್ನನ್ನು ಬಿಟ್ಟಿರಲಾರ ಎಂದು ಸೀತೆ, ಲಕ್ಷ್ಮಣರು

ವನಕ್ಕೆ ಹೊರಟಿರುವ ತನ್ನನ್ನು ಹಿಂಬಾಲಿಸುವುದನ್ನು ದಶರಥನಿಗೆ ತಿಳಿಸಿ ಹೊರಡಲು ರಾಮನು ಪುನಃ ರಾಜಭವನವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿದನು.

ಗದ್ಯ-16 : ಸುಮಂತ್ರನು ರಾಜನಿಗೆ (ದಶರಥನಿಗೆ) ವಿಜ್ಞಾಪಿಸಿಕೊಂಡು ರಾಮನನ್ನು ಅವನಿಗೆ ತೋರಿಸಿದಾಗ ರಾಜನು ಭೂತಾವೇಶಕ್ಕೆ ಒಳಗಾದವನಂತೆ ಆಸನದಿಂದ ಬಿದ್ದು ಅಳುತ್ತಾ ತಾನೂ ಸಹ ಪತ್ನಿಯೊಂದಿಗೆ ಕಾಡಿಗೆ ಹೋಗಲು ತೀವ್ರವಾಗಿ ಬಯಸಿದನು.

ಆಗ ಸುಮಂತ್ರನು ಕೈಕೇಯಿಯನ್ನು ಕುರಿತು ಹೀಗೆ ಹೇಳಿದನು-ದೇವಿ, ರಾಮನ ಪಟ್ಟಾಭಿಷೇಕದ ಉತ್ಸವದಿಂದ ಉಂಟಾದ ಆನಂದವೆಂಬ ಮೊಳಕೆಗೆ ವಿಘ್ನವಾಗಿರುವ ಈ ನಿಮ್ಮ ಆಗ್ರಹವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಬಿಡಿ.

29) ಕೈಕೇಯಿಯು ಅಸಮಂಜಸೆಂಬ ತನ್ನ ಮಗನನ್ನು ಪರಿತ್ಯಾಗ ಮಾಡಿದ ಸಗರನ ನಿದರ್ಶನವನ್ನು ನೀಡಿ ತನ್ನ ಪತಿಯನ್ನು ನಿರುತ್ತರನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದಳು.

30) ಆಗ ಸಿದ್ಧಾರ್ಥಕನೆಂಬ ಅಮಾತ್ಯನು, ಸಗರನು ಅಸಮಂಜಸನನ್ನು ಪರಿತ್ಯಾಗ ಮಾಡಿದುದು ಸರಯೂ ನದಿಯಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಪ್ರಜೆಗಳನ್ನು ಅಸಮಂಜಸನು ಮುಳುಗಿಸಿದ ಕಾರಣದಿಂದ ಎಂದು ಉತ್ತರ ಕೊಟ್ಟನು.

ಗದ್ಯ-17 : ಬಳಿಕ ಪರಿವಾರ ಸಮೇತನಾಗಿಯೆ ಹೋಗು ಎಂದು ನಿರ್ದೇಶಿಲ್ಪಟ್ಟರು ರಾಮನು ಕೇವಲ ಸೆನಕೆ, ಬಾಂಡ್ಲಿ ಮತ್ತು ನಾರುಮಡಿಯನ್ನು ಮಾತ್ರ ಕೇಳಿಕೊಂಡನು.

31) ಕೈಕೇಯಿಯು ಸುಖವನ್ನು ಅನುಭವಿಸಲು ಅರ್ಹರೂ, ದಿವ್ಯ ಸೌಂದರ್ಯ ಸಂಪತ್ತುಗಳೆಲ್ಲವರೂ ಆದ, ಆ ಮೂವರಿಗೆ ನಾರುಮಡಿ ಮೊದಲಾದವುಗಳನ್ನು ತರಿಸಿಕೊಟ್ಟಳು.

32) ಅನಂತರ, ರಾಮನು ತನ್ನ ತಾಯಿ ಕೈಕೇಯಿಯ ಆಜ್ಞೆಯಂತೆ ಪಟ್ಟಾಭಿಷೇಕಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಮೃದುವಾದ ವಸ್ತ್ರಗಳ ಮೇಲೆ ಆಸೆಯನ್ನು ತೊರೆದು, ಎದೆಯ ಮೇಲುರುಳಿ ಬಿದ್ದ ಜಾನಕಿಯ ಕಣ್ಣೀರಿನಿಂದಾಗಿ ಒರಟುತನವನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡಿರುವ ನಾರುಮಡಿಯನ್ನು ಧರಿಸಿದನು.

ಗದ್ಯ-18 : ಸೀತೆಯು ವಲ್ಕಲವನ್ನು ಧರಿಸುವುದನ್ನು ಸೂರ್ಯವಂಶದ ಗುರುಗಳಾದ ವಸಿಷ್ಠರು ತಡೆದರು. ಬಳಿಕ ರಾಮನು ಲಕ್ಷ್ಮಣನೊಂದಿಗೆ ರಾಜನಿಗೆ ಮತ್ತು ಹೆತ್ತಮ್ಮನಿಗೆ ನಮಸ್ಕರಿಸಿ ತನ್ನ ಪರಿವಾರದವರನ್ನು ತಡೆದು ನಿಲ್ಲಿಸಿ ನಿರ್ಗಮಿಸಿದನು. ದಶರಥನ ಆಜ್ಞೆಯಂತೆ ಸುಮಂತ್ರನಿಂದ ಅರಮನೆಯ ದ್ವಾರಕ್ಕೆ ರಥವು ಸಹ ತರಲ್ಪಟ್ಟಿತು.

33) ತೆಳುನೀಲಿಯ ಕುದುರೆಗಳು ಎಳೆಯುವ ರಥವನ್ನು ಏರಲು ಬಯಸುವ ದಿವಸದೊಡೆಯನಿಗಿಂತಲೂ ಮುಂದಿರುವ ಪ್ರಭೆಯಂತೆ, ವನಕ್ಕೆ ಪ್ರಯಾಣವನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿದ ರಾಮನಿಗೆ ಯಾವಾಗಲೂ ಮುಂದಿರುವ ಸೀತೆ ಮೊದಲು ರಥವನ್ನು ಹತ್ತಿದಳು.

ಗದ್ಯ-19 : ರಾಮ ಮತ್ತು ಲಕ್ಷ್ಮಣರು ರಥವನ್ನು ಏರಿದರು.

34) ರಾಮನನ್ನು ಅನುಸರಿಸುವ ಆಸಕ್ತಿಯಿಂದ ಹೊರಟ ಪುರಜನರುಳ್ಳ ಕೇವಲ ಮನೆಗಳು, ಅಂಗಳಗಳು, ರಾಜಮಾರ್ಗಗಳು ಉಳಿದ ಆ ರಘುವಂಶದವರ ರಾಜಧಾನಿಯು ಹಾವಿನ ಶರೀರವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಕೆಳಕ್ಕೆ ಬಿದ್ದ ಪೊರೆಯಂತೆ ಕ್ಷಣದಲ್ಲಿ ನಿಸ್ಸಾರವಾಗಿ ಹೋಯಿತು.

ಗದ್ಯ-20 : ಬಳಿಕ ದಶರಥನು ಅಂತಃಪುರದ ಜನರೊಡನೆ ನಗರದಿಂದ ಹೊರಗಡೆ ಹೋಗಿ ಬೇರೆ ಗತಿಯಿಲ್ಲದೆ ಆ ರಾಮನನ್ನೇ ಬಹಳ ಕಾಲದವರೆಗೂ ನೋಡುತ್ತಾ, ಸುಮಂತ್ರನಿಂದ ನಡೆಸಲ್ಪಡುತ್ತಿದ್ದ ರಥದಲ್ಲಿ ರಾಮನು ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಾಣಿಸಿದಷ್ಟು ದೂರ ಹೋದಾಗ ಕಣ್ಣೀರಧಾರೆಯನ್ನು ಸುರಿಸುತ್ತಾ ಮೂರ್ಛೆ ಹೋಗಿ ನೆಲದ ಮೇಲೆ ಬಿದ್ದುಬಿಟ್ಟನು. ಬಳಿಕ ಸೇವಕ ಜನರಿಂದ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ ಉಪಚಾರದಿಂದ ಪ್ರಜ್ಞೆಯನ್ನು ಪಡೆದ ದಶರಥನಿಗೆ ಕೌಸಲ್ಯೆಯ ಅಂತಃಪುರವು ಇಷ್ಟವಾಯಿತು. ಇತ್ತ ರಾಮನು ತಮಸಾನದಿಯ ದಡವನ್ನು ಬಂದು ಸೇರಿದನು. ಸೂರ್ಯನು ಸಹ ಅಸ್ತಾಚಲದ ಶಿಖರದ ಸಮೀಪಕ್ಕೆ ಬಂದು ಸೇರಿದನು.

35) ತಮ್ಮ ಪ್ರಲಾಪವನ್ನು ಪ್ರಕಟಗೊಳಿಸುತ್ತ ಕಾಡನ್ನು ಸೇರಿದ, ರಾಮನ ಚರಣಗಳ ವಿರಹವನ್ನು ಸಹಿಸದ ಜನರಿಗೆ ಹರಡಿದ ಹುಲ್ಲಿನ ಹಾಸಿಗೆಗಳುಳ್ಳ, ತಮಸಾ ನದಿಯ ದಡದಲ್ಲಿ ಬೆಳೆದ ಮರಗಳ ಮೂಲ ಪ್ರದೇಶಗಳೇ ಮನೆಗಳಾಗಿ ಪರಿಣಮಿಸಿದವು.

ಗದ್ಯ-21 : ನಂತರ ರಾತ್ರಿಯಲ್ಲಿ ರಾಮನು ಸುಮಂತ್ರನೊಂದಿಗೆ ಚರ್ಚಿಸಿ ಜನಸಮೂಹವನ್ನು ವಂಚಿಸಿ ಗರುಡನನ್ನೇ ಮೀರಿಸುವಂತಹ ವೇಗವುಳ್ಳ ರಥದಿಂದ ಗಂಗಾನದಿಯ ಅಲೆಗಳನ್ನು ಮುಟ್ಟುತ್ತಿದ್ದ ಬುಡವುಳ್ಳ ಹಾಗೂ ಆಕಾಶಗಂಗೆಯನ್ನು ಮುಟ್ಟುತ್ತಿದ್ದ ತುದಿಯುಳ್ಳ ಶೃಂಗವೇರಪುರಕ್ಕೆ ಅಲಂಕಾರದಂತಿದ್ದ ಇಂಗುದಿ ವೃಕ್ಷದ ಬಳಿಗೆ ಬಂದನು.

36) ಅನೇಕ ಜನ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಮಾಡಿದ ಪುಣ್ಯಕರ್ಮಗಳಿಂದ ಮಾತ್ರವೇ ನೋಡಲು ಸಾಧ್ಯನಾದ ರಾಮನನ್ನು ನೋಡಿ, ತಾಯಿಯ ಎರಡು ವರಗಳಿಂದ ತಾಪಸವೃತ್ತಿಯನ್ನೂ ವನವಾಸವನ್ನೂ ಸ್ವೀಕರಿಸಿದ ವೃತ್ತಾಂತವನ್ನೂ ಕೇಳಿ, ಉಕ್ಕೇರಿದ ಹರ್ಷ, ಶೋಕ ಇವುಗಳಿಂದ ಉಂಟಾದ, ಶೀತಲವೂ, ಉಷ್ಣವೂ ಆದ ಎಡೆಬಿಡದೆ ಸುರಿಯುತ್ತಿದ್ದ ಕಣ್ಣೀರಿನಿಂದ ಬೇಡರ ಅಧಿಪತಿಯಾದ ಗುಹನ ಮುಖವು ತೊಯ್ದು ಹೋಯಿತು.

ಗದ್ಯ-22 : ಆ ಗುಹನು ಪ್ರಿಯಮಿತ್ರನ (ರಘುನಾಥನ) ಬಳಿಗೆ ಬಂದು ಕೈಜೋಡಿಸಿಕೊಂಡು ಅವನನ್ನು ಮನಸಾರೆ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿಕೊಂಡನು. 'ಸ್ವಾಮಿ, ಪಿತೃವಚನಪಾಲನೆಯ ಕಡೆಗೆ ನಿಮ್ಮ ಮನಸ್ಸು ಲೀನವಾಗಿದ್ದರೂ, ತಿಳಿಯದ ದೇಶದ ಆಚಾರವುಳ್ಳ ವಾಗ್ಧೇವಿಯು ನನ್ನನ್ನು ಮಾತನಾಡುವಂತೆ ಪ್ರೇರೇಪಿಸುತ್ತಿದ್ದಾಳೆ.

ಈ ನಮ್ಮ ರಾಜ್ಯವು ಯಾರಿಂದಲೂ ಮೀರಲಾಗದ ಪರಾಕ್ರಮದಿಂದ ವಿಜೃಂಭಿಸುತ್ತಿರುವ ವೀರರಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ಕೋಟೆಗಳನ್ನು, ಹಾಗೂ ಎಂದಿಗೂ ಕಡಿಮೆಯಾಗದ ಭೋಗ್ಯ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದ ಮಂಥರೆಯ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಚುಚ್ಚುವಂತಹದ್ದು ಆಗಿದೆ. ಇದನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿ ತನ್ಮೂಲಕ ಸೇವಕ ಜನರಿಗೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಭಾಗ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ನನ್ನನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸಿ, ತಂದೆಯ ಆದೇಶವನ್ನು ಮೀರದಂತೆ, ಮಂದಾಕಿನಿಯ ದರ್ಶನದಿಂದ ತಾಯಿಯ ವಿಯೋಗದಿಂದ ಉಂಟಾದ ದುಃಖವನ್ನು ಕಡಿಮೆ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ದಶರಥ ಮಹಾರಾಜರ ವಚನದಂತೆ ಹದಿನಾಲ್ಕು ವರ್ಷಗಳ ವನವಾಸವನ್ನು ಈ ದೇಶದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ತಿಗೊಳಿಸಿ.

37) ಮಿತ್ರನಾದ ಆ ಗುಹನು ಈ ರೀತಿ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದಾಗ, ರಾಮಭದ್ರನು, ತಾಯಿಯ ಮಾತಿನಂತೆ ನಾರುಡೆಯನ್ನು ಧರಿಸಿದ ತನ್ನ ಶರೀರಕ್ಕೆ ರಾಜವೇಷವು ಉಚಿತವಲ್ಲವೆಂದು ಪ್ರಿಯವಾದ ಮಾತಿನಿಂದ ನಿರಾಕರಿಸಿದನು.

ಗದ್ಯ-23 : ಬಳಿಕ, ರಾಮನು ಸಂಧ್ಯಾವಂದನೆಯನ್ನು ಮುಗಿಸಿ ವೃಕ್ಷವೊಂದರ ಬುಡದಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷ್ಮಣನು ರಚಿಸಿದ ಎಲೆಗಳ ಹಾಸಿಗೆಯ ಮೇಲೆ ವಿಶ್ರಮಿಸಿದನು. ರಾತ್ರಿಯು ಕಳೆದು ಕಿರಣಗಳ ಮಾಲೆಯನ್ನು ಧರಿಸಿರುವ ಸೂರ್ಯನು ಉದಯಾಚಲ ಶಿಖರಕ್ಕೆ ಬಂದಾಗ ಜಟೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿದವರಾಗಿ ಸೀತೆಯೊಂದಿಗೆ ರಾಮಲಕ್ಷ್ಮಣರು ಭಾಗೀರಥಿ ದಡಕ್ಕೆ ಹೋದರು.

ನಂತರ ರಾಮನು ಸಮಾಧಾನದ ಮಾತುಗಳನ್ನು ಆಡಿ ತಮ್ಮನ್ನು ಹಿಂಬಾಲಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಸುಮಂತ್ರನನ್ನು ತಡೆದು, ಲಕ್ಷ್ಮಣ ಹಾಗೂ ಮಂಗಳವೂ ಉಂಟಾಗಲೆಂದು ಕೇಳಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದ ಸೀತೆಯ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ, ಗುಹನು ತಂದಂತಹ ದೋಣಿಯನ್ನು ಏರಿದನು. ನಿಷಾಧರಾಜನು (ಗುಹ) ಹಿಂಬಾಲಿಸುವುದನ್ನು ತಡೆದು ಕೂಡಲೆ ಗಂಗೆಯನ್ನು ದಾಟಿ ಹಸಿರಿನಿಂದ ತುಂಬಿದ್ದ ವತ್ಸ ದೇಶದಲ್ಲಿ ಕಾಲಿಟ್ಟು, ಚಲಿಸುವ ವಸ್ತುವನ್ನೂ ಗುರಿಯಿಟ್ಟು ಹೊಡೆಯುವುದರಲ್ಲಿ ನಿಪುಣನಾದ ರಾಮನು ನಾಲ್ಕು ಜಿಂಕೆಗಳನ್ನು ಕೊಂದು ಯಾವುದೋ ಒಂದು ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಮರವೊಂದರ ಬುಡದಲ್ಲಿ ರಾತ್ರಿಯನ್ನು ಕಳೆದನು.

ಗದ್ಯ-24 : ಮರುದಿನ ಕಾಡಿನ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಹೊರಟು, ಹೋಮದ ಹೊಗೆಯಿಂದ ತುಂಬಿದ್ದ ಭರದ್ವಾಜಮಹರ್ಷಿಗಳ ಆಶ್ರಮಕ್ಕೆ ಬಂದರು. ಅಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ ಸಂತೋಷಗೊಂಡಂತಹ ಆ ಮಹರ್ಷಿಗಳಿಗೆ ನಮಸ್ಕರಿಸಿ ಅವರ ಮಾರ್ಗದರ್ಶನದಂತೆ, ಬೆತ್ತದಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾದ ತೆಪ್ಪದಲ್ಲಿ ವೈಕರ್ತನಿ ನದಿಯನ್ನು ದಾಟಿ, ಶಾಂತಿಯನ್ನೇ ಸಂಪತ್ತಾಗಿವುಳ್ಳ ಋಷಿಗಳ ಸನ್ನಿಧಾನದಿಂದ ತಮ್ಮ ಪ್ರಕೃತಿ ಸಹಜವಾದ ಹಗೆತನವನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡು ವಾಸಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಂದ ವಿಚಿತ್ರವಾದ ಚಿತ್ರಕೂಟ ಪರ್ವತಕ್ಕೆ ಬಂದರು.

ಇತ್ತ ವನವಾಸದ ಬೇಸರದಿಂದಲಾದರೂ (ನಮ್ಮ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿರಬೇಕೆಂಬ ಇಚ್ಛೆಯಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ) ರಾಮನು ತನ್ನನ್ನು ಕರೆಯಬಹುದೆಂಬ ಆಶಾಮನೋಭಾವದಿಂದ ಸುಮಂತ್ರನು ಕೆಲವು ದಿನಗಳನ್ನು ಗುಹನೊಂದಿಗೆ ಕಳೆದು ನಿರಾಶೆಯಿಂದ ಅಲ್ಲಿಂದ ಹಿಂತಿರುಗಿ, ಸಂತೋಷವೇ ಇಲ್ಲದ ಅಯೋಧ್ಯೆಯನ್ನು ಸೇರಿ, 'ರಾಮನಿಲ್ಲದೆ ಬಂದಿದ್ದಾನೆ ಇವನು' ಎಂದು ಅತ್ಯಂತ ದುಃಖದಿಂದ ಗೋಳಾಡುತ್ತಿದ್ದ ಜನರ ಆಕ್ರಂದನ ಧ್ವನಿಯಿಂದ ರಥದ ಚಕ್ರದ

ನೇಮಿ ಶಬ್ದವೇ ಕೇಳಿಸದ ರಥದಿಂದ ಇಳಿದು, ಶರೀರವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಮೇಲ್ಬುಲಿವಾಗಿ ಹೋಗಲು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದ್ದ ಪ್ರಾಣವುಳ್ಳ ದಶರಥನನ್ನು ನಮಸ್ಕರಿಸಿದನು.

ಈತನನ್ನು (ಸುಮಂತ್ರನನ್ನು) ನೋಡಿ ಪ್ರಜ್ಞೆ ತಪ್ಪಿದ ದಶರಥನು ಕೌಸಲ್ಯಾ ಸುಮಿತ್ರೆಯರಿಂದ ಸಮಾಧಾನಗೊಳಿಸಲ್ಪಟ್ಟವನಾಗಿ 'ರಾಮನು ಹೇಗೆ ಹೋದನು? ಮೈಥಿಲಿಯು ಏನನ್ನು ಹೇಳಿದಳು? ಲಕ್ಷ್ಮಣನು ಹೇಗೆ ನಡೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದನು? ಎಂದು ಪುನಃ ಪುನಃ ಕಣ್ಣೀರಿನಿಂದ ತುಂಬಿದ ಕಂಠದಿಂದ ಸುಮಂತ್ರನನ್ನು ಕೇಳಿದನು. ಅವನಾದರೂ ರಾಜನಿಗೆ ಹೀಗೆ ವಿಚ್ಛಾಪಿಸಿಕೊಂಡನು-ದೇವ! ಹೇಗೆ ಹೇಳಲಿ? ಕಠೋರವಾದ ಮನಸ್ಸುಳ್ಳವನಾಗಿದ್ದೇನೆ.

38) ನಿನ್ನ ಮಕ್ಕಳಿಬ್ಬರೂ ಸೇವೆ ಮಾಡಬೇಕೆಂಬ ಅಭಿಲಾಷೆಯಿಂದ ಅನುಸರಿಸಿದ ಪುರಜನರ ಮನೋರಥಕ್ಕೂ, ರಥಕ್ಕೂ ದೂರವಾಗಿ, ವೈದೇಹಿಗೆ ನೂತನ ಕಂಚುಕಿಗಳಾಗಿ ಗಂಗಾ ತೀರದ ಕಾಡುಗಳಲ್ಲಿ ಪಾದಚಾರಿಗಳಾದರು.

39) ದೇವ! ನಿನ್ನ ಮಗನ ಅಭಿಷೇಕೋತ್ಸವದ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಅವನ ಕೇಶರಾಶಿಯನ್ನು ತನ್ನ ಕಾಮಧೇನುವಿನ ಕ್ಷೀರದಿಂದ ತೋಯಿಸಲು ವಸಿಷ್ಠ ಋಷಿಯು ಅಸಮರ್ಥನಾದನು. ಆದರೆ ಅದೇ ಕೇಶಸಮೂಹವು ಮೈಥಿಲಿಯ ಕಣ್ಣುಗಳಲ್ಲಿ ನೀರನ್ನುಕ್ಕಿಸುವ, ಜಟೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಲೋಸುಗ ಬೇಡರು ತಂದ ವಟವೃಕ್ಷದ ಹಾಲಿನಿಂದ ತೋಯಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಅಯ್ಯೋ!

40) ಕಾಡಿನ ದಾರಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಿಯತಮ ಶ್ರೀರಾಮನೊಂದಿಗೆ ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದ ವೈದೇಹಿಯ ಕಾಲುಗುರುಗಳು, ಲಾಕ್ಷಾರಸವನ್ನು ಹಚ್ಚದಿದ್ದರೂ, ಕೂಡಲೇ ಕೆಂಪಾದವು. ಮುಖದಲ್ಲಿ ಕಾಂತಿಹೀನತೆ ಎಂದೂ ಬರಲಿಲ್ಲ.

41) ಧನುರ್ಧಾರಿಯಾದ ಲಕ್ಷ್ಮಣನು ಕಾಡಿನಲ್ಲಿ, ರಾತ್ರಿಗಳಲ್ಲಿ ಸೀತಾಸಹಿತ ರಾಮನಿಗೆ ಚಿಗುರಿನ ಹಾಸಿಗೆಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ, ದುಷ್ಟಪ್ರಾಣಿಗಳ ಧಮನಕ್ಕಾಗಿ ದೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಹರಿಸುತ್ತ ಪುಣ್ಯದಿಂದ ಮಾತ್ರವೇ ಲಭ್ಯವಾಗುವ ಶ್ರೀರಾಮನ ಪಾದಸೇವೆಯಿಂದಲೋ ಎಂಬಂತೆ ನಿದ್ರಾರಹಿತನೇ ಆದನು.

ಗದ್ಯ-25 : ಹೀಗೆ ಸುಮಂತ್ರನಿಂದ ಪುತ್ರರ ಸ್ಥಿತಿಯ ಬಗ್ಗೆ ತಿಳಿದುಕೊಂಡು, ಅಸ್ತಾಚಲ ಸಮೀಪಕ್ಕೆ ಸೂರ್ಯನು ಹೋಗುತ್ತಿರಲು, ಹೃದಯಕ್ಕೆ ನಾಟಿದ

ಶೋಕದ ಈಟಿಯುಳ್ಳ ಕೌಸಲ್ಯೆಯನ್ನು ಸಮಾಧಾನಪಡಿಸಿ ರಾಜನು ಹೀಗೆ ಹೇಳಿದನು. ಹಿಂದೆ, ಸರಯೂ ನದಿಯ ದಡದಲ್ಲಿ, ನಾನಾ ತರಹದ ಮರಗಳ ರಾಶಿಯಿಂದ ಸೂರ್ಯನು ಮುಚ್ಚಲ್ಪಟ್ಟಿರುವಾಗ, ಬೇಟೆಯಾಡುವ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದ ಅಲ್ಲಿಗೆ ಹೋದೆನು.

42) ಸೊಂಡಿಲಿನಿಂದ ನೀರನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವಾಗ ಶಬ್ದಮಾಡುವ ಆನೆಯೆಂದು ಭ್ರಮಿಸಿ, ಶಬ್ದವೇಧವನ್ನು ತಿಳಿದ ನಾನು, ಸರಯೂ ನದಿಯಲ್ಲಿ ನೀರನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದ ಒಬ್ಬ ತಪಸ್ವಿಯನ್ನು ಬಾಣದಿಂದ ಹೊಡೆದೆನು. ವೃದ್ಧರೂ, ಕುರುಡರೂ ಮಗನನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಮರಣಹೊಂದಲು ಚಿತೆಯನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸುತ್ತಿದ್ದವರೂ ಆದ ಅವನ ತಂದೆ ತಾಯಿಗಳಿಂದ ಬಂದ 'ನೀನೂ ಮಗನ ಮೇಲಣ ಮೋಹದಿಂದ ಮರಣಹೊಂದು' ಎಂಬ ಶಾಪಕ್ಕೆ ನಾನು ಗುರಿಯಾದೆನು.

ಗದ್ಯ-26 : ಆದ್ದರಿಂದ (ಮುನಿಯ ಶಾಪದ ಕಾರಣದಿಂದ) ನಿಶ್ಚಯವಾಗಿ ಮೃತ್ಯುವಿನ ವಶದಲ್ಲಿದ್ದೇನೆ ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾ ರಾಮನ ಸ್ಮರಣೆ ಬಂದವನಾಗಿ ಸುಮ್ಮನಾಗಿಬಿಟ್ಟನು.

43) ಅನಂತರ ಮುನಿಯು ಶಾಪದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದ ಮತ್ತು ಅಪರಿಹಾರ್ಯವಾದ ವಿಪತ್ತು ದಶರಥನಿಗೆ ಮರಣವನ್ನು ಕೂಡಲೇ ಕೊಟ್ಟಿತು.

ಗದ್ಯ-27 : ಬಳಿಕ ಬೆಳಿಗ್ಗೆ ವಸಿಷ್ಠರ ಆದೇಶದಂತೆ ಮಂತ್ರಿಗಳು ರಾಜನ ಶರೀರವನ್ನು ಎಣ್ಣೆಯ ದೊಡ್ಡ ಬಾಂಡಲಿಯಲ್ಲಿ ಇಟ್ಟು, ಕೂಡಲೆ, ದಶರಥನು ಮರಣವಾರ್ತೆಯನ್ನು ಹೇಳಿದೆಯೇ ಭರತನನ್ನು ಕರೆದುಕೊಂಡು ಬನ್ನಿ ಎಂದು ಹೇಳಿ ಕೇಕೆಯ ದೇಶಕ್ಕೆ ದೂತರನ್ನು ಕಳುಹಿಸಿದರು.

ಅವರಾದರೂ, ವಾಯುವೇಗವನ್ನೇ ಮೀರಿದಂತಹ ವೇಗವುಳ್ಳ ಕುದುರೆಗಳನ್ನೇರಿ ದಾರಿಯನ್ನು ಕಡಿಮೆ ಮಾಡಿಕೊಂಡವರಂತೆ ಅಶ್ವಪತಿಪುರವನ್ನು ಸೇರಿ, ಕೆಟ್ಟ ಕನಸನ್ನು ಕಂಡು ತಳಮಳಗೊಂಡ ಮನಸ್ಸಿನವನಾಗಿದ್ದ ಭರತನನ್ನು ನಮಸ್ಕರಿಸಿ ಗುರುಗಳ ಆದೇಶವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದರು. ಆ ಭರತನು ಅಜ್ಞಾನದ ಯುಧಾಜಿತನ ಅನುಮತಿಯನ್ನು ಪಡೆದು ತನಗೇ ತಿಳಿಯದ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ಆತಂಕಗೊಂಡವನಾಗಿ ಕೆಲವೇ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಅಯೋಧ್ಯೆಯನ್ನು ತಲುಪಿದನು.

44) ದೂತರಿಂದ ಸುತ್ತುವರೆದ ಭರತನು ಎಂದಿನಂತಿರದ ನಾಗರಿಕರುಳ್ಳ ಅಯೋಧ್ಯೆಯನ್ನು ಸಮೀಪದಿಂದ ನೋಡಿ, ಅತ್ಯಂತ ಚಕಿತನಾಗಿ, ಸ್ಮಶಾನದಂದಿದ್ದ ತನ್ನ ತಂದೆಯ ಅರಮನೆಯನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿದನು.

45) ಭರತನು ಆ ಭವನದಲ್ಲಿ ತಂದೆಯನ್ನು ಕಾಣದೆ, ತಾಯಿ ಕೈಕೇಯಿಯ ಅರಮನೆಗೆ ಹೋಗಿ, ನಮಸ್ಕರಿಸಿ 'ತನ್ನ ತಂದೆ ಎಲ್ಲಿ ಹೋಗಿದ್ದಾನೆ' ಎಂದು ಕೇಳಿದನು. ಕೈಕೇಯಿಯು ಅವನನ್ನು ಕುರಿತು ಕರ್ಣಕಠೋರವಾಗುವಂತೆ ಮಾತನಾಡಿದಳು.

46) “ರಾಮಭದ್ರನು ಮೈಥಿಲಿ ಲಕ್ಷ್ಮಣರೊಡನೆ ತಂದೆಯ ಆಜ್ಞೆಯನ್ನು ಪರಿಪಾಲಿಸಲು ಮುನಿಯಂತೆ ಕಾಡಿಗೆ ತೆರಳಿದನು. ಅನಂತರ ನಿನ್ನ ತಂದೆ ನಿಧನ ಹೊಂದಿದನು. ಆದ್ದರಿಂದ ನೀನೀಗ ಪ್ರತಿಸ್ಪರ್ಧಿಯಿಲ್ಲದ ಈ ಭೂಮಿಯನ್ನು ನಿನ್ನ ಇಚ್ಛೆಗನುಸಾರವಾಗಿ ಪಾಲಿಸು.”

ಗದ್ಯ-28 : ಬಳಿಕ ಭರತನು ಬಹಳ ಕಾಲದವರೆಗೂ ಅತ್ತು ವಿವೇಕವನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡವನಾಗಿ ಕೈಕೇಯಿಗೆ ಹೀಗೆ ಹೇಳಿದನು.

47) ಪಕ್ಷವಾಗಿ ಕಠೋರವಾಗಿರುವ ಪಾಪಗಳೆಲ್ಲವೂ ಕೂಡಿರುವ ನೀನು, ನಾವು ನಾಲ್ವರಿಗೂ ತಾಯಿಯಾಗಲು ಅರ್ಹಳಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಲೋಕದ ಪುತ್ರವತಿಯರಾದ ಸ್ತ್ರೀಯರೆಲ್ಲರೂ ನಿನ್ನನ್ನು ಕಿವಿಗಳಿಗೆ ಪೀಡೆಯನ್ನಂಟು ಮಾಡುವ ಅಪಕೀರ್ತಿಗೆ ತಾಯಿಯೆಂದೇ ಮಾತನಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ.

ಗದ್ಯ-29 : ನಂತರ ಅವಳ ಮುಖದಿಂದ ತನ್ನ ದೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಸರಿಸಿ ತಮ್ಮನಾದ ಶತ್ರುಘ್ನನನ್ನು ಕುರಿತು ಹೀಗೆಂದನು-

48) ವಿಷವೈದ್ಯನು ಕಾಲವಶದಿಂದ ಮಂತ್ರರಹಿತನಾದಾಗ ಅವನ ಪ್ರಾಣಗಳನ್ನು ಸರ್ಪಿಣಿಯು ಎರಡಾದ ನಾಲಿಗೆಯಿಂದ ಕುಡಿಯುವಂತೆ, ಈ ಕೈಕೇಯಿಯು ಮಹಾರಾಜ ದಶರಥನು ಕಾಲವಶದಿಂದ ಉಪಾಯಗಳನ್ನು ಚಿಂತಿಸದಿರುವಾಗ ಅವನ ಪ್ರಾಣವಾಯುಗಳನ್ನು ಎರಡು ವರಗಳೆಂಬ ನಾಲಿಗೆಗಳಿಂದ ಕುಡಿದಿದ್ದಾಳೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ನಗರದ ಹೊರಗೆ ಹುತ್ತಗಳಿರುವ ಯಾವುದಾದರೂ ಸ್ಮಶಾನ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಇವಳು ಇರುವುದೇ ಯೋಗ್ಯವಾದುದು.

49) ನೀಚಬುದ್ಧಿಯವಳಾದ ಈ ಕೈಕೇಯಿಯು ತನ್ನ ಗುಣಗಳಿಗೆ ಹೊಂದುವ ರಾಕ್ಷಸರ ಅನೇಕ ವಂಶಗಳಿರುವಾಗ, ಮಾವಿನ ವನದಲ್ಲಿ ವಿಷಲತೆ ಹುಟ್ಟುವಂತೆ, ಕೇಕೇಯನ ಕುಲದಲ್ಲಿ ಹೇಗೆ ತಾನೇ ಹುಟ್ಟಿದಳು? ಅಯ್ಯೋ!

50) ವೀರನೂ, ಧರ್ಮವನ್ನು ತಿಳಿದವನೂ ಆದ ಆ ಭರತನು 'ನನ್ನ ತಾಯಿಯು ಲೋಕನೀತಿಬಾಹಿರಳು' ಎಂದು ಹೇಳಿ-ತನ್ನ ತಮ್ಮ ಶತ್ರುಘ್ನನೊಡನೆ ನರಕದಿಂದೆಂಬಂತೆ ಆ ಮನೆಯಿಂದ ಹೊರಬಿದ್ದನು.

ಗದ್ಯ-30 : ಅಲ್ಲಿ, ಪತಿಯ ಚಿತೆಯನ್ನೇರಲು ಬಯಸಿದ ಕೌಸಲ್ಯೆಯನ್ನು ಕಂಡು ನೂರಾರು ಶಪಥಗಳಿಂದ ಅವಳನ್ನು ತಡೆದು ವಸಿಷ್ಠರು ತಿಳಿಸಿದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಸದಾ ಯಾಗಾನುಷ್ಠಾನದಲ್ಲಿದ್ದಂತಹ ದಶರಥನ ಶರೀರಕ್ಕೆ ಯಾಜ್ಞಕರಿಗೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಸಂಸ್ಕಾರವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಿದನು.

51) ಕೃತಕೃತ್ಯನಾದ ಭರತನು ತನ್ನ ತಂದೆಯು ಪರಲೋಕವಾಸಿಯಾಗಲು, ತಾನೂ ರಾಮನಿರುವ ದಂಡಕಾರಣ್ಯಕ್ಕೆ ಹೋಗಲು ಅಂಜಲಿಬದ್ಧನಾಗಿ ಮಂತ್ರಿಗಳನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದನು.

ಗದ್ಯ-31 : ಬಳಿಕ ಮಂತ್ರಿಗಳಿಂದ ಸಮಾಧಾನಗೊಳಿಸಲ್ಪಟ್ಟವನಾಗಿ ಸುಮಿತ್ರ ಮತ್ತು ಕೌಸಲ್ಯೆಯರೊಂದಿಗೆ ಹಾಗೂ ಅಂತಃಪುರದ ಪರಿವಾರದವರೊಂದಿಗೆ ಅರಮನೆಯನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿದನು. ನಂತರ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಮೃತರ ಪರಲೋಕಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾಡಿ ಹದಿನಾಲ್ಕು ದಿವಸಗಳನ್ನು ಕಳೆದಂತಹ ಭರತನನ್ನು, ಸೂರ್ಯವಂಶದ ಹಿತವನ್ನು ಬಯಸುವಂತಹ ಪುರೋಹಿತರಾದ ವಸಿಷ್ಠರೊಂದಿಗೆ ನಗರದ ವೃದ್ಧರಿಂದೊಡಗೂಡಿ ಮಂತ್ರಿಗಳು ಅವನ ಬಳಿಗೆ ಬಂದು ಕಿರೀಟವನ್ನು ಧರಿಸುವಂತೆ ಕೇಳಿಕೊಂಡರು.

ನಂತರ ತನ್ನನ್ನು ಒತ್ತಾಯ ಮಾಡಿದಂತಹ ಅವರನ್ನು ಕುರಿತು ಭರತನು ಇಂತೆಂದನು.

52) 'ಹೆಚ್ಚು ಹೇಳಿ ಫಲವೇನು! ವಿಸ್ತಾರವಾದ ದಂಡಕಾರಣ್ಯದಲ್ಲಿ ಪರ್ಣಶಾಲೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟುವಷ್ಟು ನನಗೆ ಸ್ಥಳ ಸಿಕ್ಕದಿದ್ದಲ್ಲಿ, ಖಂಡಿತವಾಗಿಯೂ,

ಲಕ್ಷ್ಮಣನಂತೆ ಶ್ರೀರಾಮನ ಸೇವೆ ಮಾಡುವುದನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಕಿರೀಟವನ್ನು ಧರಿಸುತ್ತೇನೆ. ನಿಮ್ಮ ಆಜ್ಞೆ ನನಗೆ ಪೂಜ್ಯವಲ್ಲವೆ?’

ಗದ್ಯ-32 : ಹೀಗೆ ಹೇಳಿ ಶ್ರೀರಾಮನ ಸೇವೆಯನ್ನು ಮಾಡಬೇಕೆಂಬ ಮನಸ್ಸುಳ್ಳವನಾಗಿ ನಿರ್ಗಮಿಸಿದನು.

53) ಯಾವುದೇ ವ್ಯಾಜವಿಲ್ಲದೆ, ಶ್ರೀರಾಮನ ಪಟ್ಟಾಭಿಷೇಕವನ್ನು ಮಾಡಬಯಸಿದ ಸಜ್ಜನರ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಅಡ್ಡಿಯನ್ನು, ಸುಜನರ ನೇತೃತ್ವಕ್ಕೆ ವಿಘ್ನವನ್ನು ತಂದೊಡ್ಡಿ, ಯಾವಾಗಲೂ ಸುತ್ತಾಡುತ್ತಿರುವ, ವಕ್ರಗಮನದ ಮಂಥರೆಯೆಂಬ ಬಿರುಗಾಳಿಯು ರಾಜನ ಅರಮನೆಯಿಂದ ಹೊರಬಿದ್ದಿತು.

54) ತನ್ನ ಕೈಯಿಂದ ಮಂಥರೆಯ ಕೇಶಕಲಾಪವನ್ನು ಹಿಡಿದು ಅವಳನ್ನು ವಧಿಸಲು ಉದ್ಯುಕ್ತನಾದ, ಕ್ರುದ್ಧನಾಗಿರುವ ಭರತನ ತಮ್ಮ ಶತ್ರುಘ್ನನನ್ನು ಕೌಸಲ್ಯೆಯು ತಡೆದಳು.

ಗದ್ಯ-33 : ಆಗ, ಭರತನು ಅಂತಃಪುರದ ಜನರೊಂದಿಗೆ ನಗರದಿಂದ ನಿರ್ಗಮಿಸಿ, ಶಿಲ್ಪಜನರಿಂದ ನಿರ್ಮಿಸಿದ ದಾರಿಯಲ್ಲಿ, ಮುಂದೆ ಹೊರಟಂತಹ ಸೈನಿಕರು, ಆನೆ, ಕುದುರೆಗಳ ಕಾಲುಗಳಿಂದ ಮೇಲೆಬ್ಬಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಧೂಳಿನಿಂದ ಆಕಾಶಗಂಗೆಯನ್ನು ಕಲುಷಿತಗೊಳಿಸಿ, ಸುಮಂತ್ರನಿಂದ ಹೊಗಳಲ್ಪಟ್ಟ ಗುಣಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದ ಗುಹನ ಅನುಮತಿಯಿಂದ ಗಂಗೆಯನ್ನು ದಾಟಿ, ಆಶ್ರಮದಿಂದ ದೂರದಲ್ಲಿಯೇ ಸೇನೆಯನ್ನು ನಿಲ್ಲಿಸಿ, ಆಶ್ರಮದ ದ್ವಾರದಲ್ಲಿಯೇ ಭರದ್ವಾಜರಿಗೆ ನಮಸ್ಕರಿಸಿದನು.

ಗದ್ಯ-34 : ಇದರಿಂದ ಸಂತೋಷಗೊಂಡಂತಹ ಭರದ್ವಾಜ ಮುನಿಗಳು ಭರತನನ್ನು ಮತ್ತು ಅವನ ತಾಯಂದಿರನ್ನು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಭೇಟಿ ಮಾಡಿ ಸೇನೆಯನ್ನೂ ಸಹ ಕರೆದು ಯಥೋಚಿತವಾಗಿ ಸತ್ಕರಿಸಿದರು.

ಅಲ್ಲಿ ಆ ದಿನವನ್ನು ನೂರು ದಿನಗಳನ್ನು ಕಳೆದಂತೆ ಕಳೆದು ಮುನಿಗಳ ಮಾರ್ಗದರ್ಶನದಂತೆ ಎಲ್ಲರು ಚಿತ್ರಕೂಟದ ಕಾಡನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿದರು. ಅಲ್ಲಿ ಸೇನೆಯನ್ನು ನಿಲ್ಲಿಸಿ ಗುಹನೊಂದಿಗೆ ಅಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿ ರಾಮನನ್ನು ಹುಡುಕುತ್ತಾ ಕೊನೆಗೆ ಸುಂದರವಾದ ರಾಮನ ಆಶ್ರಮವನ್ನು ಕಂಡು ಸಂಭ್ರಮದಿಂದ ಪ್ರವೇಶಿಸಿದನು. ಬಳಿಕ ಓಡುತ್ತಾ ರಾಮನ ಬಳಿಗೆ ಬಂದು ಅವನ ಕಾಲುಗಳ

ಮೇಲೆ ಬಿದ್ದು ಬಹಳ ಕಾಲದವರೆಗೂ ಅಳುತ್ತಾ ದಶರಥನ ವಿಚಾರವನ್ನು ತಿಳಿಸಿ ರಾಮ-ಲಕ್ಷ್ಮಣ-ಸೀತೆಯರು ದುಃಖದಿಂದ ಮೂರ್ಛೆ ಹೋಗಲು ಕಾರಣನಾದನು.

ಗದ್ಯ-35 : ಬಳಿಕ ಪ್ರಜ್ಞೆಯನ್ನು ಪಡೆದು ಗುರುಗಳ ಉಪದೇಶದಂತೆ ದೇವನದಿಯಲ್ಲಿ (ಗಂಗಾನದಿಯಲ್ಲಿ) ಪಿತೃತರ್ಪಣ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡಿದ ರಾಮನಿಗೆ ನಮಸ್ಕರಿಸಿ ಭರತನು ಅಯೋಧ್ಯೆಗೆ ಹಿಂದಿರುಗಲು ತೊಡಗಿದನು.

ಆ ಕ್ಷಣದಲ್ಲಿ ಭರತನ ತಲೆಯು ತಾನೇ ಗೌರವದಿಂದ ರಾಮನ ಚರಣಗಳಿಗೆ ನಮಸ್ಕರಿಸಿ “ನೀವು ನಿಮ್ಮ ಪಾದರಕ್ಷೆಗಳಿಂದ ನನ್ನನ್ನು ಅಲಂಕರಿಸಿ” ಎಂದು ಕೇಳಿಕೊಂಡು, ಆ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯು ಸಿದ್ಧಿಸಲು ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ ಮಲಗುವವನ ಆಚರಣೆಯನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡಂತೆ ಆಯಿತು.

55) ಸತ್ಯಸಂಧನಾದ ತಂದೆಯ ಆಜ್ಞೆಯೂ ತನ್ನಿಂದಲೂ ಮತ್ತು ಭರತನಿಂದಲೂ ಪರಿಪಾಲಿಸಲ್ಪಡತಕ್ಕದ್ದೆಂದು ಹೇಳಿ ರಾಮನು, ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯು ಭರತನದಾಗಿದ್ದರೂ, ಅದನ್ನು ತಿರಸ್ಕರಿಸಿದನು.

ಗದ್ಯ-36 : ಆಗ ಜಾಬಾಲಿಗಳ (ಓರ್ವ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನು) ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯು ವೃಥಾವಾಗಲಾಗಿ.

56) ಅನಂತರ, ಅಧಿಕ ಲಾಭವನ್ನು ಪಡೆಯುವ ವ್ಯವಹಾರವನ್ನು ತಿಳಿದವರಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ ಭರತನು ರಾಮನನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿ, ರಾಮನ ಪಾದುಕೆಗಳೆಂಬ ಅಮೂಲ್ಯವಾದ ಎರಡು ಕಿರೀಟಗಳನ್ನು ಪಡೆದನು.

57) ಭರತನು ಅನುಜನಾದ ಶತ್ರುಘ್ನನೊಡನೆ ರಾಮನ ಆಜ್ಞೆಯಂತೆ ಅಯೋಧ್ಯೆಗೆ ತೆರಳಿದನು. ರಾಮನು ಲಕ್ಷ್ಮಣನಿಂದೊಡಗೂಡಿ ತಂದೆಯ ಆಜ್ಞೆಗನುಸಾರವಾಗಿ ದಂಡಕಾರಣ್ಯಕ್ಕೆ ಹೋದನು.

58) ಭರತನು ವಲ್ಕಲಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿ, ನಾನಾ ದೇಶಗಳನ್ನು ದಾಟಿ, ತನ್ನ ದೇಶಕ್ಕೆ ಬಂದು ಸೇರಿ ರಾಜಭೋಗಗಳಲ್ಲಿ ವಿಮುಖನಾದನು.

ಗದ್ಯ-37 : ಬಳಿಕ ಭರತನು- ‘ಆರ್ಯನು (ರಾಮನು) ಎಲ್ಲಿಯವರೆಗೂ ಹಿಂದಿರುಗುವುದಿಲ್ಲವೋ ಅಲ್ಲಿಯವರೆಗೂ ಅಯೋಧ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುವುದಿಲ್ಲ.

ಅವನು ಅವಧಿಯನ್ನು ಮೀರಿ ವಿಳಂಬ ಮಾಡಿದರೆ ತಕ್ಷಣವೇ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪ್ರವೇಶ ಮಾಡಿಯಾದರು ಪ್ರಾಣಗಳನ್ನು ಸಂತೋಷಪಡಿಸುತ್ತೇನೆ' ಎಂದು ತೀರ್ಮಾನಿಸಿ ನಂದಿಗ್ರಾಮ ಎಂಬ ಆಶ್ರಮವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿದನು. ರಾಮನು ಸಹ ಋಷಿಗಳು ಬಂದು ತಿಳಿಸಿದಂತೆ ರಾಕ್ಷಸರು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದ ಯುದ್ಧವನ್ನು ನಿಲ್ಲಿಸಲು ಕಾಡಿನ ಒಳಗಡೆ ಹೋದನು.

59) ರಾಮನು, ಭಯದ ಸೊಂಕೂ ಇಲ್ಲದ, ವಿಸ್ಮಯದಿಂದ ಕಣ್ಣುಗಳನ್ನು ಅಗಲವಾಗಿ ತೆರೆದ, ಹುಲ್ಲನ್ನು ತಿನ್ನುವುದರಲ್ಲೂ ಆಸಕ್ತಿ ತೋರದ ಕಾಡಿನ ಜಿಂಕೆಗಳಿಂದ ನೋಡಲ್ಪಡುತ್ತ ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿಯೇ ಪೂಜ್ಯವಾದ ಮಹರ್ಷಿ ಅತ್ರಿಯ ಆಶ್ರಮವನ್ನು ಸೇರಿ, ಅತ್ಯಂತ ಸಂತೋಷಭರಿತನಾದ ಆ ಮಹರ್ಷಿಯ ಪ್ರೇಮಪೂರ್ವಕವಾದ ಅತಿಥಿ ಪೂಜೆಯನ್ನು ಪರಿಗ್ರಹಿಸಿದನು.

ಗದ್ಯ-38 : ಅನುಸೂಯ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ಅತ್ರಿ ಮಹರ್ಷಿಗಳ ಪತ್ನಿಯು ತನ್ನ ಆಭರಣಗಳಿಂದ ಸೀತೆಯನ್ನು ಸಂತೋಷಪಡಿಸಿದಳು.

60) ರಾಘವನು, ತನ್ನ ಪತ್ನಿ ಭೂದೇವಿಯ ಮನಸ್ಸೆಂಬ ಕಮಲಕ್ಕೆ ಚಂದ್ರದಂತಿರುವ ರಾಕ್ಷಸರ ಸಂಹಾರಕ್ಕಾಗಿ, ಸೂರ್ಯನು ಮೇಘಮಂಡಲವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುವಂತೆ ದಂಡಕಾರಣ್ಯವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿದನು.

**ಇಲ್ಲಿಗೆ ವಿದರ್ಭದೇಶದ ರಾಜನು ರಚಿಸಿದ ಚಂಪೂರಾಮಾಯಣದ
ಅಯೋಧ್ಯಾಕಾಂಡವು ಮುಗಿಯಿತು.**

English Translation

1. Bharata and Lakshmana's younger brother (Satrughna) were left to remain in the city of Yudhajit, their Maternal uncle, by Dasaratha who was experiencing the happiness (secured) by the prowess of his arms, which is not easy to find in the case of kings.

2. Then Dasharatha made up his mind to make his son Rama who was by himself the lord of the three worlds, the king of just that much of the earth as was his kingdom, like one who desires to make the mountain of gold which is capable of supporting the whole Universe, (Just) a pillar to support the roof of his house, out of regard for it.

Prose : Afterwards having taken counsel with his ministers, he convoked an assembly of the elders of the town who equaled the preceptor of Indra (i.e., Brahspati) and addressed them thus-

It is of course, well-known to you that all our ancestors attained divinity after securing maximum happiness, having a propitious bent of mind, trodding on the right path having a mind full of sympathy for all beings considering honour as their wealth, vigilant in gaining glory and devoted to the removal of people's troubles. Hence indeed all my subjects were ruled all this time by me too, following their (i.e.; my ancestors) course. The proof for the some is, in fact, yourselves who are experiencing such a rule of mine. No person ever takes a course which is contrary to the codes laid down by you; hence there is something to be requested (of you).

3. Old age, which can not at be avoided either by the weapons of mine whose glory is sung by both gods and men or by my valiant deeds performed equally both in heaven and on land has come upon my limbs, just as moon light on a grove of full-blown lotuses.

Prose : Hence, I desire to enjoy the happiness of rest having transferred, with the permission of you noblemen, the long-borne burden of the earth to my dear son, who is the receptacle of every good behavior, who is the abode of the love of all people, who is free from malice and who is very affectionate.

Then the people, just like peacocks who utter their cackles that flow out spontaneously owing to the association of excessive joy sprung from hearing the thunder sound of an assemblage of clouds of the rainy season, because such that the quarters echoed their indistinct utterances that came forth out of excessive joy.

They too respectfully replied Dasaratha whose desire was definite, thus-

4. 'Although your majesty remains the ruler, let the people voluntarily take to serve Ramabhardra, your son, where is any wonder in it? Would the thirsty chataka seek, instead of the moon, the milk ocean which has been the cause for its birth?'

Prose : Afterwards that diligent assemblage of citizens together with the ministers hastened to collect the materials required for consecration

according to the command of Vasistha, the most distinguished among persons conversant with such affairs.

5. Having summoned Rama charming with his modesty, the king with excessive joy arisen spoke thus I shall try to deposit the royal crown on your head speedily tomorrow in Pushya constellation.

Prose : Afterwards to Rama who had returned to his apartment having reported the desire of Dasaratha to Kausalya, the venerable Vasistha full of joy; celebrated the preliminary festivity.

6. There came up an extra-ordinary and exalted rejoicing of the citizens, surpassing (adequate expression in) words and complementing with the gay sound of the musical instruments the flapping sound of the ears of the masters of the female elephants of the quarters of the compass.

At that time,

7. That Manthara, whom they speak as the root cause for the eradication of the race of demons and whose mind, crooked by nature, had semblance with her bodily frame mercilessly stirred the heart of Kaikeyi, just as a wild buffalo stirs the clear water of a cool and lovely pool.

Prose : That Kaikeyi with her intentions controlled wholly by the possession of a female ghost named Manthara, reminded her husband Dasaratha of the two boons he had granted her formerly for removing his anguish encountered during the battle with the demon Sambara who

resided in the city of Vaijayanta in the Dandaka forest.

8. The subject of one of those two booms was Bharata's consecration and of the other Rama's living in woods with just the forest-produce for his maintenance

9. That very moment the two boons having penetrated into the two ears ruthlessly like the piercing of an iron arrow reddened by constant heating underwent completely the mode of being roasted (in a crucible) within the heart of that king who was afraid of severing from truth.

10. Then, consciousness departed from Dasaratha's mind which was scorched even by the topic of the separation from his son, just as a female deer hastily fleeing away from a thick bush which is licked by the burning flame of a forest conflagration.

Prose : Afterwards Dasharatha, having regained consciousness some-how, addressed Kaikeyi.

11. 'Rama will of course retire to the forest after removing the auspicious string he has worn; the people will somehow set aside the eagerness they have cherished since long for his consecration, I shall bear the separation from my dear son for fear of trespassing righteousness : (but) what shall I 'say about you', O (my) wife, with reference to whom ignominy (public shame or disgrace) that cause anguish for a whole Kalpa, would spring up.

12. O hard-hearted lady, without my dear son Rama who is pleasing to the eyes, my life, indeed, will not continue, I think, O Kaikeyi, that the marriage which took place formerly with you by the power of destiny, takes me to death.

Prose : Then Kaikeyi, interested only in the fulfillment of her own desire, spoke sarcastically (thus)—

13. “If, your promise is to be futile as you do not at all cognize the deviation from truth which has associated itself with you by reason of your attachment to your son, alas here is offered a salutation to your renown.

14. Has not that subduer of enemies, the foremost among the veracious, been heard by you? He, who chopped off his body with a sword in order to restore life to the young dove which had become the prey of a hawk.

And,

15. One by name Alarka, a wise person of well-known powers, who fulfilled his promise by giving both of his eyes to an unacquainted Brahmin who approached him as a mendicant, after duly worshipping him.

16. Let the truthful kings of unrelaxed association to virtues proclaim freely that the words with which you gave me out of love the two boons when the anguish caused at the time of the battle with the demons was over, have become as good as a deed written on water.

Why talk much?

17. Now you may either make those words truthful or not; I do not tolerate any special honour (as mother of the king) to Rama's mother on this earth; (hence) I shall die by taking poison, even as you are witnessing if you do not stop the preparation that is going on (for Rama's consecration)".

Prose : When she spoke thus, the king addressed her again- "O hard-hearted woman, what (a vile-thing) has been uttered by you who has transgressed the bounds of the current moral law and who is devoid of sympathy!"

18. You are not to be counted amongst the virtuous women in this world, that Rama has not at all gained a place among those who are with their fathers; and I too got no happiness from my sons. O vile woman, Bharata should not offer me even the libation of water?

Further,

19. Let some form of the bark of trees be his (Rama's) garment; let the fortunate trees of shade be his abodes; but O Kaikeyi how can those rocky grounds, which are harder than your heart, form his bedding?

20. Although chastised by her husband thus, her mind being possessed by Manthara, she was not moved, with pity, just as a moon-stone region covered by creepers does not ooze water though the full moon were to shine unscreened (by any cloud).

Prose : Then, desirous of enjoying the delight of beholding the countenance of Rama at least for a short while, Dasaratha ordered Sumantra to bring the prince.

Soon after that, Rama being ushered into the palace by him; made an obeisance and beholding at close quarters his father who had an unusual facial expression, asked Kaikeyi what the matter was, apprehensively.

To that, the evil-intentioned Kaikeyi replied. “My boy, your father is now full of remorse and is merged completely in the deep ocean of grief being unable to fulfil the two boons that were promised by him because of his affection towards the son and fear of severing from truth. The two boons however, are

a) Your residing in the forest with the occupation of a sage and

b) Bharata’s ruling the earth.

Having heard that and feeling much satisfied at heart, Rama submitted to her with folded hands, thus-

21. “Is Bharata afraid of the burden of (ruling) the earth? or, am I afraid of the holy forest? O mother, why then does father, the best in the race of Sagara, grieve? If he does not fulfil this promise which is far lighter than (Bharata’s) offering libations of water of the heavenly river, how can he be a father of worthy sons, even with both of us?”

22. You have ordered me to protect just my body in the woods, while you have deposited on the head of a boy (Bharata) the burden of the entire earth; now if it is examined as to which of the tasks entrusted to us is (more) easily done (than the other). O mother, your love falls more to my share.

Rather

23. Why has not my father become the recipient of the presentation that would be offered by me in the form of an obeisance, for conveying to me in his own words the happy news of the auspicious festivity of the consecration of dear Bharata?

Prose : At once, Dasaratha fell down unconscious like the mountain cloven by (Indra's) adamant, like a (bore) tree enveloped on all sides by a forest conflagration and like Nahusa who was sorely grieved for his losing (the) position of being the lord of heaven.

Then, she (Kaikei) ordered Rama to carry out the command of (his) father And he.

24. The celebrated Rama, accepting like a garland the order of his mother by bowing down his head proceeded to the forest and (thereby) to save the world (by destroying the unruly demons).

Prose : Immediately after (Kaikeyi's order), he came to Kausalya's apartment and after saluting, reported to her.

a) Kaikeyi's importunity which came as an obstacle in the way of (his) consecration, and

b) His exile.

Having heard this, and her heart being shattered, she fell down to the earth all of a sudden, and wept bitterly as though she has her two ears pierced by arrows with poison-smeared pointed ends.

Thereon Lakshmana, whose anger was augmented very much, addressed his elder brother who equaled Indra, thus-

“Noble brother, it is an unworthy act to wander about in the forest having abandoned the kingdom on the words uttered by reason of the weak-mindedness of the king who is mute in the discrimination between a worthy and an unworthy act on account of (the fact that) his mind is overpowered by old age, passion and the words of Kaikeyi who deserves the censure of the world.

Moreover, was not the earth given to you unasked, by the father? Though deviating from the right course, true Ksatriya duty would generally lead a person to liberation, by reason of its safe guarding the Varnas and Asramas. Sure as anything the heroism alone of a hero would secure (for him) all the covetable things of a human being (viz Dharma, Artha Kama and Moksa) regardless of the power of destiny.

Conciliating Laksmana who was speaking thus, Rama said – “My boy, to those who are born in the solar race, father’s command alone is the worthy guide in every act. In fact, many persons such as Kandu, Parasurama (son of Renuka), Puru and

others, effecting without any hesitation even cow-slaughter, assassination of the mother and exchanges of their youth (with the old age of the father) out of respect for the behest of their fathers, are being counted as the foremost among persons of noble conduct. Hence, being obedient to the father, I shall by all means enter the forest.

There-upon, Kausalya, whose affection for her son was very great and who desired to go with him (to the forest), was respectfully addressed by Rama after saluting her, thus-

25. "When I retire to the forest, O mother, the body, which is scorched by the fire of grief, of my father who is crushed by king Kekaya's daughter's words which were uttered heartlessly, should not at all be neglected by you".

Prose : Then she pronounced a blessing which contained a reference to all the gods, for securing safety to her son. Afterwards having saluted Sir and leaving (her chamber), Rama came to the apartment of Sita who had just begun to dress herself (for the occasion).

26. (And) by mentioning that they had to wonder, in the forest (he) sullied all of a sudden (the mind) of Sita who was rejoicing at the happy news (of the consecration); just as a hunter in the forest who frightens with the twang of his bow a pea-hen which is rejoicing (on hearing) the thunder of a cloud.

Prose : (Then) as she began preparing herself to follow him, he spoke to her thus-

27. 'My beloved Janaki, in the forest where the mouths of the wolves are red with blood oozing incessantly from the wounds of the many blood veins extant in the hind limbs of the numerous deer that are caught by them, how can I cause fatigue to your body which is by nature so lovely and delicate as the Sirisa flower?

Prose : Afterwards, when Sita was (firm) without any laxity arising in her as regards her desire to follow him in spite of various efforts (of Rama) and when Laksmana too did not shake off his determination of following, Rama presented.

a) All his ornaments and an elephant in rut named 'Winner of enemies' along with a thousand other elephants to Suyajna, son of Vasistha, b) And very precious gems to Agastya and Visvamitra; then, took the whole collection of the weapons and beckoned Laksmana to follow him.

Sita also gave away her various ornaments to the wife of Suyajna. After that Laksmana also gratified a certain teacher, dependent on Kausalya, with the wealth which was at his own disposal.

On the same occasion, Rama offered to poor Brahmin named Trijata who was with his family, a big herd of cattle occupying the space extending up to the place where a staff thrown with his hand would fall, and to Brahmin's such as Kapinjala, various kinds of wealth.

Then, they (Sita, Rama and Lakshmana) prohibiting their retinue from following them, moved out of the harem. At that time.

28. Rama entered the palace once again to depart after reporting (to Dasartha) the accompanying of both Sita and Lakshmana with these words, viz., "Maithili follows me proceeding (to the forest) although prevented, and young Lakshmana too does not leave me at any cost"

Prose : When he (Rama) was announced and presented by Sumantra, the king fell down from his seat as though he was possessed by a devil; and weeping incessantly, was also eager to go to the forest along with his wife (Kausalya).

Then, Sumantra addressed Kaikeyi—"Queen, cease from insisting upon the impediment in the way of the sprouting of joy resulting from Rama's consecration." Then,

29. Kekaya's daughter, quoting as an instance Sagara who had abandoned his son Asamanja, silenced her own husband.

At that,

30. "Siddarathaka" a worthy minister, pointed out that the abandonment of that "Asamanja" was for (the reason that he caused) the death of many citizens thrown (by him) into the sarayu river.

Prose : Then, Rama, being instructed by Dasaratha to go even with retinue, begged for merely a spade and basket, as also a pair of bark-garments.

31. Kaikeyi offered Valkala (bank garments) and other things to all those three (Rama, Sita and Lakshmana) who deserved to command happiness

and who were exquisitely rich in superb complexion.

32. Then, at the behest of his middle mother (i.e. aunt), having no desire for the clothes made of yarn suitable for auspicious occasions, Rama put on the bark dress, the roughness of which was removed by the moistening due to the tears of Janaki which were rebounded by the surface of her breasts.

Prose : And he, the preceptor of the solar dynasty prohibited Sita's wearing the bark dress. Then, Kausalya, whose affection for her son was aroused, having embraced the daughter-in-law who was saluting her (this preparing) to proceed to the forest, spoke indistinctly on account of tears (choking her throat)

Then, Maithili's husband together with Laksmana saluted the king and the mothers after respectfully going round them and departed rejecting the circle of attendants (who were following him). A chariot also was brought to the door (of the palace) by Sumantra who was obeying (thereby) Dasaratha.

33. Sita first mounted the chariot being ahead of Rama who had commenced his journey, just as the sun light which is ahead of the lord of the day who is desirous of mounting the chariot with blue yokes.

Prose : And the two sons of Dasaratha mounted the chariot.

34. The capital of the best kings of the Raghu dynasty whose various citizens went out being eager to follow Rama and wherein houses, squares and high roads just existed (without the usual bustle), became despicable in a moment just like the serpent-form of the slough left behind (by the serpent).

Prose : Afterwards, Dasaratha together with all the inmates of his harem came out of the city and as there was no other course, remained gazing at that Rama for a long time; but when Rama, seated in the chariot by Sumantra, passed beyond the range of vision, he (Dasaratha) fell down on the earth becoming unconscious, a stream of tears gashing out (of his eyes).

Then having regained his consciousness by the nursing of the attendants, the king chose Kausalya's apartment (for his stay). As for Rama he came to the bank of the river Tamasa, so also came the thousand-rayed (sun) to the peak of the sunset mountain.

35. To those persons, who had come to the forest weeping-openly and whose minds were not able to suffer the separation from (the service to) the feet of Rama, the bottom of the trees on the banks of Tamasa where beds of leaves were spread, became homes.

Prose : And at night in consultation with Sumantra having deceived the whole crowd of people and seated in the chariot which surpassed even Garuda in speed, he crossed the land which

was given by Manu to Ikshvaku and which is furnished by the three rivers viz. Vedasruti, Gomati and Nisyandika and by the road on which the impressions of the chariot and horses hoofs were covered by a mass of various kinds of creepers and grass grown densely in a forest, came near the Ingudi tree the roots of which were in touch with the waves of the Ganges, whose top-most part was embraced by the heavenly Ganges and which was like an ornament to Srīngabera-pura. Then,-

36. Having beheld Rama who can be witnessed only by means of the good deeds performed in many births and having heard about his leading a life of those who retire to the forest, the lord of the Nisadas had his facial expression sullied with ceaseless (Flowed) tears, caused by excessive joy and sorrow and hence possessing the quality of being both cool and hot.

Prose : That Guha the dear friend (of Rama), after saluting him, begged of him from the bottom of his heart “My Lord, although your mind is intent on (obeying) the command of your father, Saraswati of ignorant country side manners makes me to speak.

Here is this kingdom of ours, on account of their inexhaustible materials of enjoyment and which would cause torture to the heart of Manthara. Hence accepting this (kingdom the government of) which has not been formed for the first time and favouring a little, this person (i.e. myself) who is a receptacle of the good fortune worthy of an attendant and without departing from

the command of your father, may you pass in this place the fourteen years prescribed by Dasaratha in such a way that the numerous sages may experience a surprise and your own despicable state resulting out of the separation from the mothers may become light by beholding the river Mandakini.

37. When that friend placed his request in this manner, Ramabhadra replied in pleasing term thus—"My body which is wrapt with bark dress on the words of my mother, cannot have the treatment relating to Ksatriyas".

Prose : Afterwards, Rama performed the evening rites and reposed on the leafy bed prepared by Lakshmana beneath that tree. Night being over, when the Sun encircled with his numerous rays—appeared on the summit of the Eastern mountain, Rama and Lakshmana, who had (by then) matted their hair, went (along with Sita) to the bank of the Ganges.

Afterwards having prevented Sumantra with winning words, Rama, together with Laksmana and Sita who was praying for the good (for her lord) mounted the boat brought by Guha and prohibiting the following of even the lord of the Nisadas, he crossed the stream of the divine river very soon and having set foot in the country rich in green plants and called 'Vatsa, Rama killed four deer, being skilled in striking (with his arrow) even a moving object, and spent the night in a strange place under a tree.

The next day, proceeding by a forest route they came to Bharadvaja's hermitage in Prayag, the vicinity of which (hermitage) was being occupied by sacrificial smoke; after saluting that great sage who was excessively delighted, they surmounted the risk of the current of the Vaikartani (river) with the help of a bamboo float (raft) following the course advised by him (the sage) and reached the Citrakuta mountain which was strange on account of the conduct of various animals whose (mutual) hatred had been appeased as a result of the presence of the sages who were rich in tranquility.

Thereafter, Sumantra, having spent a few days with Guha overpowered by the distant hope that Rama out of disgust for forest life may invite him (to stay with him), got disappointed and returned; having reached Ayodhya which was devoid of rejoicing alighted from the chariot the rumbling noise of whose axle got eclipsed by the woeful cries made by the citizens grieving with excessive sorrow and saluted Dasaratha whose life was preparing to depart from him.

At the sight of him Dasaratha became unconscious; but being brought back to his senses by Kausalya and Sumitra, he repeatedly questioned Sumantra, with his throat choked with tears, thus "How did Rama depart? What did Sita say? How did Lakshmana behave?" And he reported thus to the king—"My lord, how shall I describe hard hearted (that) I am!"

38. "Your two sons, remaining at a distance from the chariot and the desire of the citizens who

had followed them out of eagerness to serve, and functioning as the new (Chamberlains) guards of Vaidehi, became pedestrians in the woods on Bhagirathi's banks.

39. "My lord! Even Arundhati's husband (Vasistha) was not privileged to consecrate the curly mass (of hair) of your son with the milk yielded by his own cow, on the occasion of his consecration; but alas! the same (hair) has now been fated to become matted with the milky juice yielded by the Nyagrodha, which was brought by the Nisada and which brings tears to (the eyes of Sita)

40. "On the feet and nails of that Vaidehi, redness appeared in a moment even without the application of the lac; but in her face no change of colour occurred at all, as she moved along with her dear husband in the sylvan paths.

41. "Having prepared with tender leaves a bed for Sita's lord and having directed his attention at nights for destroying the cruel animals, Lakshmana with bow in hand remained sleepless in the forest regions as though out of the merit achieved by attending upon his (Rama's) feet."

Prose : Being thus told of the state of his children by Sumantra, the king comforted Kausalya whose heart was affected by the spear of grief, as the Sun reached the summit of the West-end mountain, and spoke thus- "Formerly, I once went with the intention of hunting on the bank of the Sarayu. Where the Sun shut out by the dense grove of various trees. There,

42. "A certain sage who was filling (his pot with) water in the Sarayu, was shot by me skilled in striking at an object in pursuance of the sound (made by it), with a mistaken notion that it was an elephant the end of whose trunk was producing a bubbling sound while drawing water in; and a curse of his parents old and blind, and who were preparing a pyre to die along with him (i.e. their son), fell on me, thus-"May you also die out of longing for your son".

Prose : "Hence, I am certainly in the grip of death" with these words he became silent, Rama coming back to his memory.

43. The calamity, which had its origin in the curse of the sage, was without any remedy, hence, it soon brought death (the tenth state of love Lornness) upon Dasaratha.

Prose : Afterwards, in the morning, having deposited the body of the king in a tank of oil in obedience to the words of Vasistha, the ministers sent messengers to the country of the Kekayas with the instruction- "Bring soon Bharata without relating to him the news (of the death) of Dasaratha".

They too, having the distance reduced as it were by the horses who in their speed had surpassed even wind, reported the order of the ministers to Bharata whose mind was troubled on account of bad dreams, after saluting him in the city of Asvapati (Kekaya). And he, being permitted by his mother's father, Yudhajit and with anxiety due

to an affliction the cause of which was not known to him, arrived at Ayodhya in a few days.

44. Bharata, surrounded by the messengers and at close quarters beholding the city whose residents were with an unusual behaviour, much puzzled at heart entered his father's apartment which was no short of a cemetery.

45. Not seeing his father there, he went to the apartment of his mother and after saluting her asked "Where has my father gone?" and she spoke to Bharata the following very harsh words:

46. "Rama went away together with Maithili and Laksmana like a forester, in order to obey the order of his father, afterwards your father passed away (pursued the course of Death); you (can) freely enjoy the Earth which has no rival (ruler)."

Prose : Then, having wept for long time, Bharata, his discretion failing him, addressed Kaikeyi thus-

47. "On account of the collection of sins which have been cruel in their effects, you do not indeed deserve to be the mother of all the four of us. Hence in this world, women who own children will speak freely about you as the originatory of the ignominy which would cause distress to the cavities of the (listeners) ears."

Prose : After that, turning his look away from her face to his younger brother (Satrughna), he spoke-

48. "When the king had no counsel by the power of destiny, this lady sucked the breath of his life through the two boons, just as a serpent sucks the poison-doctor who is not protected by the snake charm by the power of fate. (Hence) her living outside the city, somewhere in the land of the cemetery ant-hills, is only proper.

49. "Ah! Alas! whereas there are plenty of families of the demons suited to her own nature, how did this low-minded lady take birth in the kekaya family, like a poisonous creeper which grows in a grove full of mango trees?

50. "My mother is bereft of the conduct of the ordinary man" with these words that hero, who has the discrimination for duty, came out of that House as if out of hell, together with his brother.

Prose : There, Bharata together with the ministers, having approached Kausalya who was desiring to lay herself on the pyre of her husband, dissuaded her (from doing so_ by means of hundreds of conjurations, and on lines advised by Vasistha, performed such funeral rites of Dasaratha (who was always accustomed to conduct sacrifices), as were accepted in the case of the performers of sacrifices.

51. As his father departed to the cemetery, blessed Bharata, begged (leave) of his subjects with folded hands, in order to go likewise to the forest of his brother.

Prose : Afterwards being importuned (by the minister), Bharata, together with those two

(queens) Sumitra and Kausalya and the ladies of the harem, entered the palace. Then, after he had performed the funeral rites as prescribed by the sacred books and had passed fourteen days, the ministers, together with the preceptor (Vasistha), friends (and well wisher) of the solar race, and the elderly citizens of the town, having approached Bharata requested him to wear the crown, And, as they compelled, he replied them thus-

52. "What is the good of speaking much on this matter? As your command is worthy of respecting, I should wear the crown too, departing from Laksmana's course, if only there, be not even that much of ground suitable for a hut anywhere in the vast Dandaka forest?"

Prose : Having replied thus, his mind being eager to serve Rama, he set out. On that occasion,

53. Having freely displayed her defiling nature in the way adopted by the virtuous for Rama's consecration and having created an obstacle for the delight of the eyes of good men, the hurricane Manthara of crooked motion, whirling round, soon came out (of in the inside) of the palace.

54. Kausalya checked Satrugna (Rama's younger brother's younger brother) who was angry and intent on killing her (i.e. Manthara) holding with his hand her profuse hair.

Prose : thereupon, Bharatha, together with all the ladies of the harem, having set out of the palace, had a road prepared by skilled workmen; sullied the celestial Ganges with clouds of dust

raised up from the surface of the ground trodden by the feet of men, elephants, chariots and horses moving in front of him, crossed the Ganges with the permission of Guha whose numerous virtues were related to him by Sumantra; and having stationed his vast army at a distance, offered his salutation to Bharadvaja at the entrance of the penance grove.

And the sage Bharadvaja, pleased at heart, interviewing Bharata and the mothers separately and inviting the army too, suitably accorded them a hospitable reception.

There, having thus passed the day which appeared as long as a hundred days, all of them entered into the Citrakuta forest-region, at the direction of the sage, stationing his army there and accompanied by Guha, searching for Rama in every direction, Bharata arrived in anxious haste at Rama's hermitage.

Afterwards, like an antelope highly fatigued and thirsty which runs in all haste towards a lotus-pond the water of which is nurtured with particles of ambrosia and which is noticed by chance in a desert in the very severe heat of summer, he approached (Rama) hurriedly, fell on his feet and weeping incessantly, having related Dasaratha's death brought upon Rama accompanied by Sita and Lakshmana an unconsciousness resulting from grief. Having fallen down there, the mothers of Rama also wept for a long time.

Then having saluted Rama, who after gaining consciousness had suitably performed the functions

of offering libations in the divine river with the direction of the preceptor, Bharata began to persuade him to return (to the city).

At the same moment Bharata's head, which had shaken off the desire for the crown-the insignia for the association of Royalty which is transient like lightning, worn and left behind by hundreds of kings-eagerly fell at the feet of Rama and petitioned to them. "You deck me with the pair of your sandals and assumed as it were the state of a person lying on the bare earth being under a vow, to have its request granted.

55. "By you as well as by me the command of our father of truthful words must be carried out" so did Rama answer to the words of Bharata.

Prose : When Jabali's request too failed in the matter-

56. Then Bharata, the foremost among persons knowing their advantages, obtained, after requesting, a very precious pair of crowns in the form of Rama's sandals.

57. And that Bharata, together with his younger brother Satrughna, returned to Ayodhya at his brother's behest; (while) Rama, together with Laksmana, went to the (Dandaka) forest at his father's behest.

58. Bharata dressed in bark, having returned to his own country after crossing various countries, became averse to object of pleasure.

Prose : And thereafter, he resorted to the place called Nandigram, with the resolve- “I do not live in Ayodhya until the return of my brother. If he delays beyond the (fixed) period, I shall delight my lives having recourse to fire (i.e. Consumer of its own shelter), losing no time.” Rama too entered into the heart of the forest to clear off the battle wages by troops of demons and related (to him) by the sages.

59. Being looked at eagerly by the forest deer, which had widened their eyes as the occasion of fear were removed and showed no desire (for eating) even the mouthful of darbha grass, Rama reached the place of the great sage Atri, which was illustrious by its very nature and accepted a loving reception from the sage who was delighted at heart.

Prose : His wife, Anasuya by name, also gratified Sita with her own ornaments.

60. For the destruction of the foes who were like moons to the lotus, namely the mind of his wife Earth, Rama approached Dandaka, just as the Sun would approach an array of clouds.

|| Here ends the Ayodhya Kanda ||

Scheme of Examination – Total Marks - 80		
1.	MCQs (To be answered in Samskrutam only) (10 of 10)	10X1=10
2.	Essay type questions (2 of 3)	2X10=20
3.	Translation and explanation of shlokas (2 of 4)	2X5=10
4.	Prose translation (1 of 2)	1x6=06
5.	Annotations (3 of 5)	3X4=12
6.	Short Notes (2 of 4)	2X6=12
7.	Comprehension passage in Samskrutam (To be answered in Samskrutam only)	5x2=10

* * *